

ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ В. Г. КОРОЛЕНКА

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

*Виходить 2 рази на рік
Заснований у вересні 2009 року*

Випуск 34

Полтава
2021

УДК 821.161.1 /2(100)+81(060.55)
ISSN 2524-2504 (Online)
ISSN 2524-2490 (Print)

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ:

Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

Свідоцтво про державну реєстрацію

КВ № 23453 – 13293 ПР від 22 червня 2018 року

Науковий журнал «Філологічні науки» зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних Google Scholar (Гугл Академія), Ulrichsweb Global Serials Directory, EBSCO.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Головний редактор:

Степаненко М. І. – доктор філологічних наук, професор (м. Полтава)

Заступник головного редактора:

Ніколенко О. М. – доктор філологічних наук, професор (м. Полтава)

Члени редакційної колегії:

Ленська Світлана Василівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Маленко Олена Олегівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українознавства і лінгводидактики Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (м. Харків)

Сіньїті Мурата – доктор філологічних наук, професор Sophia University (Токіо, Японія)

Сусуму Нонака – доктор філологічних наук, професор Saitama State University (м. Сайтама, Японія)

Дайсуке Адаті – доктор філологічних наук, доцент Hokkaido University (м. Саппоро, Японія)

Філдінг Хезер – доктор філософії, професор Університету Вісконсін-О-Клер (м. О-Клер, шт. Вісконсін, США)

Зуєнко Марина Олексіївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри англійської та німецької філології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

Кравченко Вікторія Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри англійської та німецької філології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава), *відповідальний секретар*

Браїлко Юлія Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних дисциплін і методик їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (м. Полтава)

РЕЦЕНЗЕНТИ

Кушнірова Тетяна Віталіївна – доктор філологічних наук, професор кафедри германської філології та перекладу Національного університету «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка» (м. Полтава)

Кавун Лідія Іванівна – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури та компаративістики Черкаського національного університету імені Б. Хмельницького (м. Черкаси)

Медіна-Касановас Нурія – доктор філософії, професор Університету м. Вік (м. Вік, Іспанія)

Елізабет Віландер – доктор філософії, викладач Астонського університету (м. Астон, Сполучене Королівство)

Гіга Хосіташвілі – доктор філософії, Ліа Університет (м. Тбілісі, Грузія)

Філологічні науки : наук. журн. / Полтав. нац. пед. ун-т імені В. Г. Короленка. 2021. Вип. 34. 90 с.

У науковому журналі Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка «Філологічні науки» публікуються дослідження з теорії та історії літератури, компаративістики, а також з усіх напрямків мовознавства. Видання пропонує сучасні погляди на розвиток української й інших європейських мов, нові тлумачення художніх творів у світовому літературному процесі.

Науковий журнал адресовано вченим, викладачам вищої школи, аспірантам, студентам.

Друкується за ухвалою вченої ради Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 13 від 17 червня 2021 року).

*Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка,
вул. Остроградського, 2, Полтава, Україна, 36003*

© Колектив авторів, 2021

© ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2021

POLTAVA V. G. KOROLENKO NATIONAL PEDAGOGICAL UNIVERSITY

PHILOLOGICAL SCIENCES

SCIENTIFIC JOURNAL

Issued 2 times a year

Established September 2009

Issue 34

Poltava
2021

УДК 821.161.1/2(100)+81(060.55)
ISSN 2524-2504 (Online)
ISSN 2524-2490 (Print)

FOUNDER AND PUBLISHER:

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University
The certificate of state registration KB № 23453 – 13293 ПП dd 22 June 2018

Scientific journal Philological Sciences is registered in the international catalogs of periodicals and databases Google Scholar, Ulrichsweb Global Serials Directory, EBSCO

EDITORIAL BOARD

Editor-in-Chief:

Stepanenko Mykola Ivanovych – Doctor of Philology, Professor, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava)

Associate Editor:

Nikolenko Olha Mykolaivna – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of World Literature, Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava)

Members of the Editorial board:

Lenska Svitlana Vasylivna – Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Literature, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava)

Malenko Olena Olehivna – Doctor of Philology, Professor, Head of the Department of Ukrainian Studies and Linguistic Didactics, G. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv)

Shin'ichi Murata, Dean, Professor, Sophia University (Tokyo, Japan)

Susumu Nonaka – Dean, Professor, Faculty of Liberal Arts, Saitama State University (Saitama, Japan)

Daisuke Adachi – Doctor, Slavic-Eurasian Research Center, Hokkaido University (Sapporo, Japan)

Heather Fielding – Director, University Honors Program Associate Professor of English, University of Wisconsin-Eau Claire (Eau Claire, Wisconsin, USA)

Zuenko Maryna Oleksiivna – Ph. D. in Literature, Associate Professor, Head of the Department of English and German Philology, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava)

Kravchenko Viktoriia Leonidivna – Ph. D. in Linguistics, Associate Professor of the Department of English and German Philology, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava), *Executive Secretary*

Brailko Yuliia Ivanivna – Ph. D. in Linguistics, Associate Professor of the Department of Philological Disciplines and Methods of Their Teaching, Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Poltava)

REVIEWERS

Kushnirova Tetyana Vitaliyivna – Doctor of Philology, Professor of the Department of German Philology and Translation, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic" (Poltava)

Kavun Lidiia Ivanivna – Doctor of Philology, Professor of the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies, Bohdan Khmelnytsky Cherkasy National University (Cherkasy)

Dr Nuria Medina-Casanovas – Doctor, Universitat de Vic (Vic, Spain)

Dr Elisabeth Wielander – Teaching Fellow in German, Aston University (Birmingham, UK)

Dr Giga Khositashvili – *Head of Department, Center for Academic Writing, Ilia State University (Tbilisi, Georgia)*

Philological Sciences : academic journal / Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University. 2021. Issue 34. 90 p.

The Philological Sciences is a Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University academic journal, which publishes articles on the theory and history of literature, comparative studies, and all fields of linguistics. It offers modern views on the development of Ukrainian and other European languages as well as new interpretations of world literature.

The academic journal is intended for scholars, teachers, and students.

It is published by an agreement of the Academic Board at Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (Proceedings No. 13 dd. 17 June, 2021).
Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University2,
Ostrohradsky St., Poltava 36003, Ukraine

© Collective of authors, 2021

© Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, 2021

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 821.111.09(71)-31
<https://doi.org/10.33989/2524-2490.2021.34.250097>

СВІТЛАНА ЛЕНСЬКА
(Полтава) (Poltava)
Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
Country: Ukraine
Email: svlenska@ukr.net
ORCID.0000-0002-9061-2777

ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ПОЕТИКА РОМАНУ М. ЕТВУД «ПЕНЕЛОПАДА»

У статті детально розглянуті зосновні ознаки поетики роману канадської письменниці Маргарет Етвуд «Пенелопада» (2005) як зразка постмодерністської прози. Джерелом для письменниці послужили античні міфи та героїчні поеми Гомера «Іліада» й «Одіссея». Увага у статті зосереджена на аспектах інтертекстуальності, алюзіях та творчому діалозі з прототекстами. Проаналізовано образну структуру роману, смислове переакцентування образів Одиссея, Пенелопи та Єлени Троянської. Розглянуто події Троянської війни з точки зору жінки, що безпосередньо не постраждала від воєнних дій, але її життя докорінно змінилося. Виявлені жанрово-композиційні особливості роману. З'ясовано своєрідність наративу в романі: оповідь ведеться від імені Пенелопи, при цьому спостережені прийоми іронії, пародії.

Ключові слова: постмодерністська проза; міф; інтертекстуальність; жанр; наратив; гомерівський епос; Маргарет Етвуд.

Творчість канадської письменниці Маргарет Етвуд (Margaret Atwood) (нар. 1939) посідає одне із чільних місць у сучасному літературному процесі. Дебютувавши як талановита поетеса, вона створила низку оригінальних художніх та публіцистичних текстів, що позначили феміністські вподобання авторки. Письменниця була вдостоена низки нагород: медалі Е. Дж. Пратта за поетичну збірку «Дволика Персефона», премії Артура Кларка за роман-антиутопію «Оповідь служниці», цей твір потрапив у шортлист Букерівської премії (загалом тексти М. Етвуд чотири рази виходили у фінал цієї найпрестижнішої британської літературної відзнаки), також за цю новаторську книгу авторка здобула премію генерал-губернатора Канади. «Оповідь служниці» двічі екранізовано – в 1990 і 2017 роках. Твір зберігає злободенність і нині. Букерівська премія підкорилася Маргарет Етвуд двічі – у 2000 році за роман «Сліпий убивця» й у 2019-му – за «Заповіді». За своє довге та плідне творче життя письменниця здобула премію принцеси Астурійської, Франца Кафки, була відзначена орденом Канади (Етвуд).

М. Етвуд – авторка 15 романів, трилогії, 10 збірок малої прози і 21 поетичної книги, 7 дитячих видань і низки творів nonfiction (Етвуд). Також вона широко відома у світі як активістка охорони природи та феміністка. Така широта естетичних уподобань насправді внутрішньо тісно структурована: у центрі більшості книжок М. Етвуд постає жінка у складних нелінійних зв'язках із соціальним та природним оточенням.

Неоднозначний погляд на світ і на місце жінки в ньому спричинили неослабний читацький інтерес до творів канадійки. Науково-рецептивний дискурс творчості М. Етвуд склали студії М. Воронцової, А. Воротнікової (Воротникова, 2013), Є. Гранкіної (Гранкіна, 2018), Є. Жаркової, Н. Овчаренко, І. Прохорової та ін. Однак роман «Пенелопада» не привернув такої прискіпливої уваги дослідників, як «Оповідь служниці», хоча він репрезентує оригінальне художнє полотно. Саме з'ясування постмодерністських ознак поетики роману й визначає мету нашої розвідки.

Постмодернізм як провідне естетичне явище і стильовий напрям другої половини ХХ – початку ХХІ століття має низку домінуючих ознак: насамперед увага до міфу, архаїки, архетипів; співіснування кількох точок зору (наративів); «діалог культур», поєднання елементів різних культур, філософських, релігійних поглядів; карнавалізація; ігровий стиль; співіснування / переплетення / взаємодія різних стилів оповіді; іронія як стилістичний та композиційний принцип; пародійність; суб'єктивність образу оповідача (Пахаренко, 2009, с. 259-260).

Однією з характерних ознак постмодерністської літератури є інтертекстуальність, «діалог культур», що становлять основу нового сюжету або визначають образну систему твору. У романі «Пенелопіада» (2005) спостерігаємо звертання М. Етвуд до найвідомішої діалогії давньогрецької літератури – Гомерових «Іліади» й «Одіссеї». Це зразки європейського героїчного епосу, створені на основі кіклических поем орієнтовно у VIII ст. до н. е. Вони описують криваву Троянську війну, що тривала понад десятиліття й завершилася падінням Трої. Для нас суттєвими є причини й наслідки цієї війни та роль Одіссея в ній.

Відомості про Одіссея зафіксовані в міфах, кіклических поемах та в Гомеровому епосі. Син Лаерта й Антиклеї, він був володарем невеличкого грецького острова Ітаки. Усесвітню славу й безсмертя йому принесли розум та винахідливість – саме тому Гомер шанобливо називає його «велемудрим», «богорівним», «витривалим», «богосвітлим» (Одіссея, 2002). Дід Одіссея з материнського боку, Автолик, зазнав сумнівної слави як «великий клятвopорушник і злодій» (Мифы, 2008, с. 746). За міфами, він був сином самого бога Гермеса. Тож Одіссеєм успадкував хитрість, завбачливість і практицизм своїх предків.

Під час десятилітньої Троянської війни він уповні розкрив ці риси характеру. Саме Одіссееві спало на думку будівництво «троянського коня» – великої дерев'яної споруди, що подарували греки супротивникам. Попри всі застереження та благання пророчиці Кассандри про небезпечність подарунка, троянці розібрали частину зовнішньої стіни, аби завести його в місто. У середині споруди сховалися кілька десятків сміливців-греків, які вночі несподівано напали на троянців і розбили їх ущент. Загинули десятки жителів, зокрема й цар Пріам, а спартанський цар Менелай повернув собі невірну Єлену. Пророчиця Кассандра, як і десятки інших жінок, потрапила в полон і невдовзі загинула.

У міфах розповідається, що після падіння Трої Одіссей, нагороджений військовими обладунками Ахіллеса, був покараний богами й десять років не міг повернутися до рідної Ітаки (Мифы, 2008, с. 748). У другій епічній поемі Гомера докладно описані його численні пригоди: перебування в землях кіконів, лотофагів, кіклопів, де він пережив багато небезпечних пригод і втрачав своїх супутників. Одним із найбільш відомих епізодів епосу є осліплення Одіссеем кровожерливого циклопа Поліфема. За цей учинок бог морів Посейдон покарав «хитромудрого» – наслав шторми, що перешкоджали його поверненню додому. Буря занесла невеличкий загін уцілілих греків на острів чарівниці Цирцеї, потім він побував у гостях у німфи Каліпсо. І лише царівна феаків Навсікая допомогла героєві повернутися в рідну Ітаку (Мифы, 2008, с. 746-749; Гомер, 2002).

Увесь цей час Одіссея вірно чекала його дружина Пенелопа. Вона мудро вела господарство, ростила сина Телемаха, який був немовлям, коли батько пішов під стіни Трої (Мифы, 2008, с. 795). Десять років тривала війна, але навіть після падіння міста він не повернувся. Відсутність Одіссея спонукала багатьох бідних, але гонористих юнаків змагатися за руку Пенелопи. Давньогрецький епос не приховує їхніх корисливих мотивів: юнаки суперничали за багате придане, оскільки вона була спартанською царівною, двоюрідною сестрою Єлени. Тож переможець одержував не лише землю Ітаки, але й частину золота Спарти. Телемах як син і спадкоємець зниклого Одіссея заважав женихам. Вони не зважувалися просто вбити його, тож всіляко провокували на конфлікт, аби влаштувати двобій із хлопчиком. Пенелопа і в цій непростій ситуації виявила неабияку мужність і терплячість, щоб уберегти єдиного сина від загибелі.

Численні женихи, а, за міфами, їх було більше сотні, довгі десять років бенкетували й розважались, руйнуючи добробут Ітаки. Прогодувати таку кількість небажаних гостей, терпіти їхнє зухвальство – це потребувало неабиякого терпіння й мудрості від господині. Вона хитрощами уникала повторного шлюбу: міфи розповідають, що жінка оголосила, що вибере собі чоловіка після того, як закінчить саван для старого Лаерта, свого свекра (Мифы,

2008, с. 795). Але все зіткане вдень Пенелопа разом зі служницями розпускала за ніч, тож її праця не просувалася ані на крок. І донині праця Пенелопи означає безкінечну роботу (Словник, 2006, с. 210).

Три роки цариці вдавалося обдурювати претендентів на її руку. Але обман розкрився через випадкове зізнання однієї зі служниць. Після викриття хитрощів женихи почали вимагати обрати когось із них. Пенелопа знову виявила розум і далекоглядність. Вона погодилася назвати майбутнього чоловіка, який переможе в незвичайному змаганні: треба було вистрелити з Одисеевого лука так, щоб стріла пройшла крізь дванадцять кілець, розміщених на руків'ях бойових сокир. Жоден із женихів не зміг навіть натягти тятиву цього лука (Словник, 2006, с. 210).

Саме в цей час повернувся Одисей і вчинив криваву розправу над негідниками, перебивши всіх з допомогою сина Телемаха й кількох вірних побратимів (Мифы, 2008; Гомер, 2002). На цьому оповідь про царя Ітаки в Гомеровому героїчному епосі завершується. Про подальшу долю вірної Пенелопи ми дізнаємося з давньогрецьких міфів, хоча версії різняться. За однією з них, Телегон, позашлюбний син Одисея й Кірки (Цирцеї), випадково вбив свого батька й потім одружився з Пенелопою (Мифы, 2008, с. 795). Згідно з іншою версією, Пенелопу було вислано на батьківщину, у Спарту, де вона й померла (Мифы, 2008, с. 795).

Канадська письменниця М. Етвуд створює власний міф на основі античного та Гомерового епосу. Як прихильниця ідей фемінізму, вона в центр оповіді ставить жінку – нещасливу й вірну Пенелопу, яка чекала на свого коханого двадцять років. Письменниця будує оповідь від 1-ї особи, тобто вводить гетеродієгетичного наратора в екстрадієгетичній ситуації (за Ж. Женнетом). Причому в романі застосовано прийом ретроспективної композиції: душа покійної Пенелопи, подорожуючи стежками царства Аїда, подумки повертається в минуле й розповідає власну версію свого життя – від дитинства у Спарті до повернення Одисея після двадцяти років відсутності. Письменниця майстерно створює психологічну достовірність образу Пенелопи з допомогою відвертого, подеколи іронічного нарративу, який у кінці твору доповнений протоколом суду, тобто введенням іншого тексту як за стилістикою, так і за функціональністю.

Психологізм роману створюється завдяки майстерно поєднаним деталям: виклад подій відбувається в рецепції головної героїні, він доповнюється її висновками, іронічними зауваженнями, подеколи докорами невірному Одисеєві. Тобто перед читачем розгортаються два часопросторові плани – план подій і план розповіді про ці події, віддалені хронологічно. Це накладає відбиток на саму оцінку описаного: Пенелопа стримано викладає факти, а потім емоційно коментує їх. Ось, наприклад, як подається в її інтерпретації дитинство: «Когда я была совсем еще крошкой, отец приказал бросить меня в море. При жизни я так не выяснила почему, но теперь подозреваю, что виной всему были слова оракула: жрица объявила, что я сотку отцу погребальное покрывало. Вот он, наверное, и решил, что если убьет меня вовремя, то соткать ему саван будет некому, а значит, он никогда не умрет. Ход рассуждений очевиден. И если так, то отец решил утопить меня, чтобы спастись самому, – вполне понятное побуждение. <...> Этим случаем – точнее, своей осведомленностью о нем – я и объясняю свою замкнутость и недоверие к людям» (пер. А. Блейз – С. Л.) (Етвуд, 2005, с. 6). Насправді Пенелопа ткати саван, але не батькові, а свекрові. Дитину, за переказами служниць, урятувала зграя качок. Після цього випадку Пенелопу почали називати качечкою.

Іронія – одна з найприкметніших рис естетики постмодернізму. Вона пронизує всі елементи роману. Ось, наприклад, спогади Пенелопи: «Можете себе представить, как мы с любящим отцом гуляем, держась за ручки, по краю обрыва, по берегу реки или по крепостной стене, а я только и думаю: вот сейчас он как сбросит меня вниз или размозжит голову камнем...» (Етвуд, 2005, с. 7–8). Взаємини з матір'ю були не кращі: «Если бы отец не велел меня утопить, она, пожалуй, и сама могла бы уронить меня в воду по рассеянности, а то и в порыве раздражения. Она ни на чем не могла сосредоточиться надолго и была невероятно капризна и переменчива» (Етвуд, 2005, с. 8).

Вихідна точка сюжету – знайомство п'ятнадцятилітньої дівчини з майбутнім чоловіком: «Серьезным претендентом на мою руку он не считался – по крайней мере среди прислуги» (Етвуд, 2005, с. 19). Одисей мав невеликі статки, бочкоподібні груди й короткі ноги. Тож він навряд чи зміг би перемогти в змаганнях із бігу, призом яких і була юна Пенелопа.

М. Етвуд іронічно пояснює вибір пари для спартанської царівни з точки зору античної людини, адже Спарта була заможним і впливовим полісом, а невеличкий острів Ітака аж ніяк не вирізнявся престижністю. Отже, шлюб між Пенелопою й Одиссеєм не можна розглядати, як рівний за статусом. Іронією сповнені слова головної героїні про її заручини: вона мала дістатися тому з претендентів, хто переможе в змаганнях. У цьому фрагменті сюжету відчутні звичаї родоплеменних взаємин, що свідчать про найдавніше походження цих міфів. Пізніше європейські родини добирали пари своїм нащадкам, орієнтуючись на родовитість або статки партнера. А у випадку з Пенелопою її долю визначив випадок, точніше хитрощі Одиссея, якому допоміг дядько Тіндарей, батько Єлени: «Он подмешал в вино других женихов какое-то зелье, от которого те стали вялыми, но не слишком, так что сами этого не заметили, а Одиссею дал снадобье с противоположным действием» (Етвуд, 2005, с. 22). Так, завдяки допінгу, правитель Ітаки став нареченим спартанської царівни.

Пенелопа добре розуміла, що визначальним для укладання шлюбу є зовсім не взаємне кохання – у творі іронічно говорить, що сексуальні стосунки між богами та смертними, а також між людьми були звичайним явищем, а от одруження мало зовсім інший сенс: «Замуж выходили, чтобы рожать детей, а дети были не для забавы. Дети были для передачи по наследству всяких полезных вещей. Царств, например, или богатых свадебных подарков, семейных историй и кровных распрей. Через детей заключались союзы; через детей карались обидчики» (Етвуд, 2005, с. 15); «Через брак жених приобретал богатство – золотые кубки, серебряные чаши, лошадей, одежды, оружие — весь этот хлам, который так высоко ценился, когда я была жива» (Етвуд, 2005, с. 16).

По-новому обіграна навіть невелика деталь, відображена у міфах: коли Пенелопа залишала рідний дім, від'їжджаючи в далеку Ітаку, батько Ікарій біг за колісницею та слізно просив дочку залишитися. А вона начебто мовчки прикрила обличчя покривалом, демонструючи покірність і вірність новому господареві – чоловікові. М. Етвуд іронічно коментує й це. За тогочасними звичаями, якщо в царській родині не було спадкоємця, то зять однієї із царівен залишався в родині дружини. Відповідно, її придане залишалося теж. Й устами Пенелопи письменниця стверджує, що батько плакав не за дочкою, а за добром, яке він утрачав.

Сімейне життя юної Пенелопи на новому місці не складалося: свекруха Антикля відверто незлюбила молоду невістку, а стара нянька Евріклея, яка виростила Одиссея й любила, як рідного сина, ревнувала молоду дружину до свого пестунчика, тим самим руйнуючи взаємини між подружжям, а після народження Телемаха стара перенесла всю надмірну опіку на царевича, відчуживши матір від сина. Після смерті єдиної служниці, яку молода цариця привезла зі Спарти, Пенелопа залишилася самотньою. Тотальна самотність героїні та постійна необхідність виживати є центральними мотивами твору. Якщо в далеких, сповнених небезпек і пригод мандрях Одиссея були хоча б друзі, то Пенелопа не мала нікого, кому можна було б довіряти.

У романі протиставлені два жіночі образи – Єлени, через яку почалася Троянська війна, і Пенелопи, крізь призму бачення якої ми дізнаємося про події. Ці жінки були двоюрідними сестрами, спартанськими царівнами, багатими й гарними. Якщо Єлена славилася на весь світ красою, якій заздрили навіть богині, то Пенелопа відзначалася насамперед розумом. Про це вона говорить із самоіронією: «Похоже, этим я и прославилась – тем, что была умницей. Этим да моим тканьем, а еще – супружеской верностью и благоразумием» (Етвуд, 2005, с. 13). Якщо в Гомеровому епосі Одиссей неодноразово уславляється як «велемудрий», то в романі М. Етвуд Пенелопа виявляє ніяк не меншу мудрість і далекоглядність. Їй стало розуму не сперечатися зі свекрами, не ворогувати з Евріклеєю, зуміти обійти пастки, розставлені численними женихами та вийти переможницею з майже безвихідного становища. Коли почалася Троянська війна, маленький син Одиссея був немовлям. Пенелопі довелося самотужки освоювати премудрості ведення хатнього господарства й управління царством загалом. За довгі роки відсутності чоловіка вона примножила його багатства, уміло керуючи обробкою не надто родючої землі Ітаки, займаючись скотарством.

Іронічно інтерпретовані численні пригоди Одиссея, що піднесено описані в Гомеровому епосі: «Другие мореходы приносили слухи и сплетни. Одиссей и его матросы напились допьяна в первом же порту, и команда взбунтовалась, рассказывали одни; нет,

возражали другие, они поели какого-то волшебного растения и лишились памяти, но Одиссей их спас, велел связать и перенести на корабль. Одиссей сразился с одноглазым циклопом-великаном, утверждали некоторые; да ничего подобного, возмущались другие, то был всего-навсего одноглазый хозяин какой-то таверны, а драка вышла из-за того, что ему отказались заплатить. Нескольких матросов сожрали людоеды, говорили одни; нет же, настаивали другие, то была обычная потасовка – всего лишь откушенные уши и расквашенные носы, да кое-кого под шумок пырнули кинжалом. Одиссей гостит у богини на зачарованном острове, повествовали одни; она превратила его матросов в свиней (проще простого, на мой взгляд), но затем вернула им прежний облик, ибо влюбилась в Одиссея и теперь потчует его неслыханными яствами, которые готовит собственными бессмертными ручками, а каждую ночь они предаются неистовым любовным утехам; все это выдумки, отмахивались другие, просто-напросто он заглянул в дорогой бордель и поразвлекся с хозяйкой» (Этвуд, 2005, с. 48-49); «Одиссей побывал в Стране Мертвых, где совещался с духами, говорили одни. Нет, он всего-навсего переночевал в какой-то старой мрачной пещере, полной летучих мышей, возражали другие. Он велел матросам запечатать уши воском, рассказывал кто-то, и так сумел проплыть мимо Сирен – полуптиц-полуженщин, что заманивали мореходов к себе на остров и пожирали; сам же Одиссей приказал привязать себя к мачте, чтобы слышать их неотразимое пение, но не поддастся соблазну прыгнуть за борт. Нет, утверждали другие, он всего лишь посетил публичный дом на Сицилии: тамошние куртизанки славятся своими музыкальными талантами и причудливыми нарядами из перьев» (Этвуд, 2005, с. 53-54). У цих уривках простежуємо алюзії на сюжет «Одіссеї» Гомера й водночас їх пародійно-іронічне стилістичне зниження. Коли в Ітаку прибули зухвальці-женихи, Пенелопа виявляла дива стриманості й розважливості, аби вберегти єдиного сина від смерті, адже він був ще надто малий, щоб стати царем. Устами одного із женихів Антіноя М. Етвуд висловлює справжнє цинічне ставлення до Пенелопи: «– Какой юноша откажется жениться на богатой и прославленной вдове?» (Этвуд, 2005, с. 60); «До Елены тебе, конечно, далеко, но уж с этим мы бы как-нибудь разобрались. Ночью все кошки серы. А то, что ты была старше нас лет на двадцать, – это даже к лучшему: ты умерла бы первой, а нет, так мы бы подсобили, и какая юная красавица-царевна не почла бы тогда за счастье осчастливить богатого вдовца?» (Этвуд, 2005, с. 61).

Розділи, присвячені рокам мовчазної боротьби Пенелопи за своє та синове життя, мають назви «Ненажерливі пащі», «Саван», «Женихи набивають черева», «Зловісні сни». Пенелопа змогла вижити в сумне десятиліття завдяки пораді своєї матері, яку та дала в день її весілля: «Будь как вода, – твердила я себе. – Не пытайся с ними бороться. Если они попробуют схватить тебя – просочись между пальцами. Ты не можешь их сломить – так обойди их!» (Этвуд, 2005, с. 64).

У романі «чоловічий» і «жіночий» світи протиставлено: у маскулітному просторі панує груба сила, а у фемініному – терпіння. Одиссей, як і всі чоловіки, воював, крутив численні романи, зраджував Пенелопу, заводив позашлюбних дітей. Міфи називають їх понад півтора десятки. А «жіночий світ» обмежувався палацом, де цариця ткала полотно, управляла служницями й багато плакала. Плач, сльози, загалом стихія води не лише відповідали міфологічним уявленням про жіночий початок, але й прямо пов'язувалась із тим, що Пенелопа – дочка наяди, тобто вода для неї є природною колицкою. Тому її і не зміг утопити полохливий батько. Зграйка качок, які врятували головну героїню, і дала їй прізвисько. Навіть ім'я Пенелопа, за однією з версій, означає «чирок» – різновид качок (Пенелопа). За іншою, – ім'я означає «пряха, ткаля» (Пенелопа).

Однією із центральних проблем роману є протиставлення краси зовнішньої (Єлена) і внутрішньої (Пенелопа). За соціальним статусом жінки були рівними, але за характерами – антиподами. Навіть у власному мовленні Пенелопа визнає неймовірну красу Єлени, порівнюючи її з білою лебедицею, а себе називає качечкою. Красуня зважилася на нечуваний для античного світу вчинок – будучи одруженою з грубуватим і недалеким Менелаєм, вона закохалася в Паріса й утекла з ним у Трою. Саме це й призвело до десятилітньої жорстокої війни. У романі М. Етвуд про кохання не йдеться – лише про хіть Єлени, її зверхність та зарозумілість. Пенелопа називає сестру «справжньою ганьбою»: «Я часто думала: если бы Елена не раздулась до такой степени от тщеславия, быть может, нам

и не пришлось бы претерпеть все эти страдания и скорби, которые она навлекла на нас своим себялюбием и безумной похотью» (Этвуд, 2005, с. 44). Саме Єлена зруйнувала Пенелопине щастя. Наприкінці твору героїні знову зустрічаються, уже в царстві мертвих.

Вірність Пенелопи не була поцінована й винагороджена чоловіком після його повернення. Навпаки – він убив не лише всіх до одного женихів, але й дванадцятьох юних служниць, яких Пенелопа ніжно називала гусочками, голубками, зоряночками. Дівчат виховувала змалечку сама Пенелопа. Це були рабині, але й вірні подружки цариці. Вони відзначалися зовнішньою красою, прекрасно співали. Служниці допомагали розпускати саван, що ткала Пенелопа. Потім цариця змусила їх шпигувати за нав'язливими женихами, вивідувати їхні плани. Нерідко дівчата ставали жертвами насилля, але залишалися вірними своїй правительці. Проте після розправи Одиссея над женихами відбулася жахлива трагедія: дванадцять служниць були страчені. Причому наказ віддав Телемах, із яким дівчата гралися ще в дитинстві. Пенелопа звинувачувала себе в тому, що не врятувала своїх улюблениць, але боялася переслідувань розпаленого кров'ю чоловіка, тому тужила потайки.

Віддаючи данину традиції давньогрецької трагедії, М. Етвуд уводить у текст кілька виступів хору служниць. Як і в античності, хор розповідає про важливі події (народження Телемаха), а в окремих піснях заспівувачкою стала Меланфо Ніжні Щічки. Карнавалізація як художній прийом постмодерністської літератури виявляється не лише в розмиванні соціальних меж між царицею й рабинями, але й у змішуванні різних стилів (художнього та офіційно-ділового, оскільки в текст уведено протокол судового засідання, на якому обвинувачення проти Одиссея висувують повішені служниці, а Пенелопа виступає свідком), різних часопросторових шарів: у романі згадуються як події трьохтисячолітньої давнини, так і сучасні реалії.

У жанровому аспекті оповідь Пенелопи поєднує ознаки мемуарної прози, героїчного епосу, пародії (на «Одіссею» Гомера в частині описів поствоєнних мандрів царя Ітаки). Роман має кільцеву композицію: дія відбувається в царстві Аїда, де Пенелопа має можливість зустрітися з усіма учасниками подій. У романі М. Етвуд підземне царство не диференційоване на місця для грішників і праведників, тому всі – і злочинці, і їхні жертви – перебувають разом. Дванадцять нещасних служниць утікають від Пенелопи, яка їх зрадила, не врятувала, і разом з ериніями вічно переслідують жорстокого Одиссея.

Душі померлих, за античними уявленнями, можуть повертатися на землю, випивши із річки забуття Лети. Цією нагодою неодноразово скористалися Єлена, яка продовжувала в різні епохи зваблювати чоловіків («Это от нее я узнала о мушках и солнечных зонтиках, отурнюрах и туфлях на высоких каблуках, о корсетах и бикини, об аэробике, пирсинге и липосакции. Потом Елена толкала речь о том, какой она была гадкой, какой фурор она произвела и скольких мужчин довела до ручки» (Этвуд, 2005, с. 116)) та Одиссей («Он побывал французским генералом и монгольским завоевателем, американским магнатом и охотником за головами на Борнео. Он побывал кинозвездой, изобретателем и рекламным агентом. Каждый раз все кончалось плохо: самоубийством или несчастным случаем, гибелью в битве или от рук наемного убийцы. И он снова возвращался ко мне» (Этвуд, 2005, с. 107)).

Символічними в тексті твору є квіти асфоделі, які зриває Пенелопа на початку й у кінці роману. За античними уявленнями, ці рослини є невід'ємним атрибутом царства Аїда й символізують сум, надію та безсмертя.

Роман завершується філософським підсумком, у якому авторка інтерпретує символічне число жертв жорстокості Одиссея із сучасної точки зору: «Что, если мы не просто двенадцать девушек, но двенадцать дев? Двенадцать лунных дев, спутниц Артемиды, девственной, но смертоносной богини луны? Что, если мы – ритуальные жертвы и посвященные жрицы богини: сперва мы исполнили свою роль в оргиастических обрядах, отдаваясь женихам, затем очистились, омывшись кровью принесенных в жертву мужчин (о, целые горы трупов! какие великие почести воздали нашей богине!), и вновь стали девственными, как вернула себе невинность сама Артемида, омывшись в ручье, окрашенном кровью Актеона? И что, если затем, повинувшись необходимости, мы добровольно принесли себя в жертву – исполнили обряд новолуния, с тем чтобы начался новый цикл и в небесах опять засеребрилась юная богиня-луна?» (Этвуд, 2005, с. 93-94); «С подобным

истолкованием нетрудно связать (простите нам невольный каламбур) корабельный канат, на котором нас повесили, ибо новорожденный месяц – это челн. А лук, сыгравший в этой истории столь заметную роль? Что это, как не изогнутый лук Артемиды – луны на исходе? Пущенная из него стрела пролетает через двенадцать – снова двенадцать! – колец. Через двенадцать петель на рукоятках боевых топоров – круглых, лунообразных петель! А само повешение? Человеку образованному смысл повешения более чем очевиден. Между небом и землей, связанные в единую цепь пуповиной корабельного каната – символом моря, повинующегося луне! О, сколько подсказок!» (Этвуд, 2005, с. 94). Як відомо, місяць у міфології пов'язаний із жіночим початком. У річному циклі набігає тринадцятий місяць, тож ще однією жертвою мала б стати цариця Пенелопа.

Ще один міфологічний зміст авторка роману розкриває в коментарі. Символіка пострілу крізь дванадцять кілець бойових сокир – цей учинок довів ідентифікацію Одиссея після повернення (як і шрам на нозі, відомий няньці Евріклеї та Пенелопі, а також історія зі шлюбним ложем, один із стовпів якого був невикорчуваним деревом, що символізувало міцний зв'язок із землею й забезпечував щасливе майбутнє нащадкам царського роду). Ось як коментує ритуальний постріл М. Этвуд: «Далее, вышеупомянутые топоры, столь характерным образом не использовавшиеся как оружие в битве, последовавшей за состязанием (каковой факт не получил удовлетворительного объяснения за все три тысячи лет), суть не что иное, как ритуальные двойные топоры-лабрисы, связанные с минойским культом Богини-Матери. Эти топоры служили для отсечения головы царя по прошествии годичного срока его правления – тринадцати лунных месяцев! Но вот взбунтовавшийся царь берет за лук Богини и выпускает из него стрелу через кольца принадлежащих ей топоров, орудий жизни и смерти, дабы заявить о своем превосходстве над нею» (Этвуд, 2005, с. 95).

Насамкінець слід звернути увагу на архітектуру роману: він має присвяту родині авторки, два епіграфи з «Одіссеї» Гомера, з яких один торкається образу хитромудрого царя Итаки, а другий описує моторошну страту юних служниць. Вочевидь, М. Этвуд найбільше зачепила ця несправедливість, оскільки навіть у потойбіччі вони переслідують свого пана питанням, за що їх убили. У тексті міститься сім поетичних уривків, партій хору, що алюзійно відсилає читача до античної трагедії. І завершується твір примітками авторки, яка вказує на джерела, на які вона спиралася під час роботи над текстом та дає короткі коментарі до них.

Називаючи твір за іменем головної героїні, М. Этвуд знову вдається до прийому пародії, оскільки Пенелопа не здійснила жодних подвигів, як має бути в героїчному епосі. До того ж жінки в античності відігравали другорядну роль, тож їхніми іменами ніколи не називали твори.

Висновки. Роман М. Этвуд «Пенелопаіада» репрезентує яскравий зразок постмодерністської літератури. Нараторкою є головна героїня, яка ретроспективно розповідає про своє життя. У кінці твору додається друга нараторка – сама авторка, яка коментує все, що відбувається. У творі наявні характерні елементи постмодернізму: іронія, алюзії на античні міфи й гомерівський епос, умовний часопростір, переплетення елементів різних стилів. Відбувається смислове переакцентування: події подаються крізь призму бачення другорядного в першоджерелі персонажа. У Гомеровому епосі образ Пенелопі є символічним, допоміжним для виокремлення образу її чоловіка. Жіночий характер не деталізований, відсутні психологічна розробка образу й мотивація вчинків героїні. У романі М. Этвуд відбувається іронічне зниження славослів'я на честь Одиссея «велемудрого», натомість формується й розкривається повнокровний жіночий характер, у якому домінують такі риси, як далекоглядність, розважливність, мудрість, терплячість, стійкість. Тільки справжня любов до чоловіка допомогла Пенелопі витримати всі випробування, що випали на її долю, і пробачити Одиссея, продовжувати кохати його попри все.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Воротникова А. Э. Переосмысление мифа в романе М. Этвуд «Пенелопаіада». *Вестник Нижегородского университета им. Н. И. Лобачевского*. 2013. № 6 (2). С. 251–255. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/pereosmyslenie-mifa-v-romane-m-etvud-penelopaida> (дата обращения: 30.05.2021).
- Гомер. *Одіссея* / пер. із старогрецької, примітки, словник імен і назв Б. Тена ; передм. К. С. Забаріла. Харків : Фоліо, 2002. 574 с.

- Гранкина Е. В. Трансформация мифа о Пенелопе в аспекте гендерного анализа в романе Маргарет Этвуд «Пенелопиада». *Classical and contemporary literature: continuity and prospects of updating*. 2018.
URL: <https://elib.bspu.by/bitstream/doc/36479/1/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B8%D0%B0%20%D0%95.%20%D0%92..pdf> (дата обращения: 02.06.2021).
- Маргарет Этвуд. *Wikipedia*. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/Маргарет_Етвуд (дата звернення: 30.05.2021).
- Мифы народов мира / гл. ред. С. А. Токарев. Москва, 2008. 1147 с. URL: https://www.indostan.ru/biblioteka/knigi/2730/3412_1_o.pdf (дата обращения: 03.06.2021).
- Пахаренко В. І. Основи теорії літератури : монографія. Київ : Генеза, 2009. 296 с.
- Пенелопа. *Wikipedia*. URL: <https://ru.wikipedia.org/Пенелопа> (дата звернення: 30.05.2021).
- Словник античної мітології / упоряд. : І. Я. Козовик, О. Д. Пономарів. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2006. 312 с.
- Этвуд М. Пенелопиада / пер. с англ. А. Блейз. Москва : Открытый мир, 2006. 192 с.
URL: http://loveread.ec/view_global.php?id=9810 (дата обращения: 25.05.2021).

SVITLANA LENSKA

POSTMODERN POETICS OF M. ATWOOD'S NOVEL "PENELOPIADA"

Margaret Atwood is one of the most famous modern English-language writers. She has won numerous literary awards, including the Booker Prize twice. Her novel "Penelopiada" (2005) did not attract the attention of researchers. Therefore, the purpose of this article is a detailed analysis of the main features of the poetics of the novel as a model of postmodern prose.

The source of inspiration for the writer were the ancient myths and heroic poems "Iliada" and "Odyssey" by Homer. In ancient texts, Penelope is a minor heroine. She was the wife of Odysseus, the King of Ithaca, who fought for ten years under the walls of Troy, and then travelled for another ten years. And all this time his wife has been waiting for him, so Penelope is a symbol of marital fidelity and patience.

Canadian author Margaret Atwood rethinks this image. Without disturbing the plot of the ancient epic, she psychologically motivates the actions of Penelope, shows the image of a lonely strong woman who is trying to survive in a cruel male world. This text reflects the feminist views of the author.

The article focuses on aspects of intertextuality, allusions, and creative dialogue with prototexts. The figurative structure of the novel, the semantic overemphasis of the images of Odysseus, Penelope and Elena, who fled to Troy, are analysed. The events of the Trojan War are considered from the point of view of a woman who was not directly affected by the hostilities, but whose life changed radically. Genre-compositional features of the novel are revealed. The originality of the narrative in the novel is clarified: the story is told on behalf of Penelope, which adds psychological credibility to the image. The article also notes the techniques of irony, parody, which represent the text as a model of postmodernism.

Key words: postmodern prose, myth, intertextuality, genre, narrative, Homeric epic, Margaret Atwood.

REFERENCES

- Atwood, M. Blejz, A. (Trans.). (2006). *Penelopiada [Penelopiada]*. Moskva: Otkrytyj. Retrieved from http://loveread.ec/view_global.php?id=9810 [in Russian].
- Grankina, E. V. (2018). Transformaciya mifa o Penelope v aspekte gendernogo analiza v romane Margaret Ehtvud «Penelopiada» [Transformation of the myth about Penelope in the aspect of gender analysis in the novel by Margaret Atwood "Penelopiada"]. *Classical and contemporary literature: continuity and prospects of updating*. Retrieved from <https://elib.bspu.by/bitstream/doc/36479/1/%D0%93%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%B8%D0%BD%D0%B0%20%D0%95.%20%D0%92.pdf> [in Russian].
- Homer. Ten, B. (Trans.). (2002). *Odisseia [Odyssey]*. Kharkiv: Folio [in Ukrainian].
- Kozovyk, I. Ya., & Ponomariv, O. D. (Comp.). (2006). *Slovnnyk antychnoi mitolohii [Dictionary of ancient mythology]*. Ternopil: Navchalna knyha-Bohdan [in Ukrainian].
- Margaret Atwood*. Retrieved from https://uk.wikipedia.org/wiki/Маргарет_Етвуд [in Ukrainian].
- Pakharenko, V. I. (2009). *Osnovy teorii literatury [Fundamentals of literary theory]: monohrafiia*. Kyiv: Heneza [in Ukrainian].
- Penelopa*. Retrieved from <https://ru.wikipedia.org/Пенелопа> [in Russian].
- Tokarev, S. A. (Ed.). (2008). *Mify narodov mira [Myths of the peoples of the world]*. Moskva. Retrieved from https://www.indostan.ru/biblioteka/knigi/2730/3412_1_o.pdf [in Russian].
- Vorotnikova, A. E. (2013). Pereosmyslenie mifa v romane M. Ehtvud «Penelopiada» [Rethinking the myth in the novel by M. Atwood "Penelopiada"]. *Vestnik Nizhegorodskogo universiteta im. N. I. Lobachevskogo [Bulletin of the Nizhny Novgorod University N. I. Lobachevsky]*, 6 (2), 251-255. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/pereosmyslenie-mifa-v-romane-m-etvud-penelopiada> [in Russian].

Отримано 10.03.2021

ВІРА МЕЛЕШКО
ORCID 0000-0002-6224-5201
(Полтава) (Poltava)
Place of work: Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
Country: Ukraine
Email: mele48@ukr.net

ЛЮДМИЛА ОВДІЄНКО: БІОГРАФІЯ, АВТОБІОГРАФІЗМ

У публікації представлено біографію та автобіографічні мотиви лірики української письменниці Людмили Овдієнко. Мета статті – подати біографію та аналіз поетичного набутку мисткині-землячки в автобіографічному аспекті. Провідне місце при розгляді лірики відведено дослідженню мотивів-образів (мотив-родина, мотив-хата).

Ключові слова: Людмила Овдієнко; біографія; автобіографія; циклізація; автобіографічні мотиви.

Сьогодні особливої ваги набуває проблема дослідження творчості письменників крізь призму біографії та автобіографізму, адже вивчення літератури в такому аспекті сприяє осмисленню духовного життя того чи того митця, «зріднює» його з реципієнтом. Звернення до написаного Людмилію Миколаївною Овдієнко (1948–2015) – на часі, бо назріла необхідність представити біографію поетки, прозаїкині, журналістки, з'ясувати художньо-виражальні особливості її автобіографічних віршів.

Про Людмилію Миколаївну Овдієнко сьогодні маємо 1) публікації інформативного характеру, уміщені в довідниках обласного та всеукраїнського рівнів; 2) інтерв'ю, що їх брали в поетки журналісти переважно у зв'язку з її ювілеями; 3) передмови до збірок лірики крайки (із шести книг переднім словом супроводжені три; автори передмов – Борис Котлярів, Михайло Шевченко, Микола Костенко); 4) некрологи; їх дуже багато, підписані вони й керівництвом НСП України та Полтавщини, і діячами культури та мистецтва, і колегами-журналістами та ін.

Інтерес до біографії письменників «періодично посилюється або послаблюється» (*Літературознавчий словник*, 2007, с. 88). На нашу думку, нинішня зацікавленість біографією митця викликана двома факторами:

1. Актуалізацією біографічного методу. За Шарлем-Огюстеном Сент-Бевом (1804–1869), суть цього методу полягає в ретельному вивченні біографії письменника (походження, звички, мораль, душевні стани, навіть домашня обстановка, дрібниці повсякденного побуту), що може бути ключем до прочитання творів. Джерела відомостей про письменника – його мемуари (щоденники, листи, записки та ін.), автобіографія, спогади сучасників, варіанти літературних текстів тощо (Сент-Бев, 1979).

2. Прагненням з'ясувати еволюцію світогляду митця, що дозволяє простежити й еволюцію його творчості. Ми розуміємо, що а) світогляд людини зумовлює суспільне буття та соціальні умови, б) світоглядні зміни безпосередньо виявляються в діяльності особи, отже, добір життєвого матеріалу, осмислення й утілення його в образі, композиційне та словесне оформлення – усе це залежить від світогляду письменника.

Літературознавчий словник пропонує розглядати біографію як «художнє або наукове відтворення історії конкретної особи на основі задокументованих фактів та свідчень». Ми приймаємо таку дефініцію.

Життя Людмили Овдієнко – то храм любові, духовності, свята. Народилася майбутня письменниця 1 травня 1948 року в селі Нова Гребля Роменського району Сумської області. Людмила не тільки навчалася, а й жила в школі, адже мешкала родина Овдієнків у шкільних приміщеннях (множина «шкільних» виправдана, бо батьки вчителювали в селах Нова Гребля, Талалаївка, Галка, Качанове). Про власне дитинство поетка знає головно зі щоденника сестри, який та веда «з п'ятирічного віку, <...> а також зі щоденників мами і батька», бо сама не пам'ятає ранніх років життя (Сердюченко).

Домінанту вдачі Л. Овдієнко примітив Борис Олійник: «Якби мене запитали, яка риса найбільше розкриває її як людину, я не задумуючись відповів би: доброта» (Овдієнко, 2017, с. 251). Ми вважаємо, що доброта, як провідний складник вдачі поетки-землячки, «дісталася» від бабусі Домахи. В автобіографічному творі (кажемо «творі», бо сама Людмила Миколаївна не означає його жанр, а розмірковує з приводу: «Може, це роздуми, може, щоденникові записи чи просто листи до запитання» (Овдієнко, 2005а) Л. Овдієнко щемно згадує-висновує: «Дух бабусі Домахи <...> спонукає нічого не шкодувати для доброго діла <...>» (Овдієнко, 2005а, с. 6). Тому-то поетка ще в ранній ліриці 1) уміщує вірші-спогади, вірші-реквієми, у центрі яких – пам'ять про бабусю («В бабусиній хаті», третій вірш із циклу «Там, на одній із зірок», «Стоїть село в намистечку криниць» та ін.); 2) не лише засвідчує прагнення творити добро, а заявляє про вміння розрізняти: «це – добро, це лжа» (Овдієнко, 2005а, с. 4).

Характер та вподобання Людмили сформувалися передовсім під впливом батьків. Тато, Микола Олександрович, закінчив Гадяцьке педагогічне училище, згодом – Полтавський педінститут. Викладав німецьку мову, керував гуртками, секціями, грав на багатьох музичних інструментах. «Батько, – згадувала на початку ХХІ століття Людмила, – інтелігент від природи, літератор і краєзнавець, з руками музиканта і художника, з душею романтика-мандрівника» (Овдієнко, 2005b, с. 86). У спадок від тата взяла донька 1) доброзичливість у ставленні до людей, відповідальність, охайність у роботі, а ще – 2) листи, «то короткі, то задовгі послання», що їх уже доросла донька перечитуватиме «по-вільно, зупиняючись на деталях, домислюючи недомовлене» (Овдієнко, 2005b, с. 86) та 3) повсякчасний потяг до творення поезії, бо батько писав вірші, писав настільки часто й багато, що поетотворчість стала для Людмили природним, звичайним станом. Першого вірша-пісню склала в три роки (Овдієнко, 2005b, с. 64).

Мама, Парасковія Михайлівна, працівниця дошкільного закладу, вигаптувала (мама Параска мала дар вишивання, «богинєю вишивки» називали її односельці) у серці доньки щирість, ніжність, милосердя, порядність. У вірші «Пам'яті мами» лірична героїня, котру співвідносимо з авторкою, асоціює сад із ненькою. Хвороба мами змусила доньку Людмилу покинути роботу в лохвицькій газеті «Зоря» та знову перебраться в Липове Чернігівської області. Кажемо знову, бо дитинство «її проходило у Липовому, що за шість кілометрів від райцентру» (Ковалець, 2016, с. 3).

Також на становлення духовного світу майбутньої письменниці, за її свідченням, особливо вплинули стосунки між батьками. У родинному нарисі «На слідочку постою» Людмила Миколаївна твердить: «У мене було щасливе дитинство: батьки любили одне одного і ця атмосфера любові, ця аура добра розвивала <...> уявлення про світ, сповнювала <...> ласкою і впливала на формування характеру» (Овдієнко, 2005b, с. 80).

Постійно розвивала-формує-змінювала Людмилу Овдієнко журналістика: 1966 року вона розпочала працювати в Лохвицькій районній газеті «Зоря», а завершила кар'єру у 2006 році головним редактором Кобеляцького «Колосу». Між «Зорею» та «Колосом» була газетярська праця в Чорнухах, Талалаївці (Чернігівщина). Понад сорок років журналістської праці, понад чотири десятиліття вдивляння, вслухання в долю людей, вживання в їхні турботи, радощі, проблеми. Із сорока журналістських років – тридцять вісім в одній газеті – у «Колосі». «Трудяга-журналістка» – так охарактеризував Людмилу Миколаївну її колега Яків Ковалець (Ковалець, 2016, с. 3). Земляки гідно поцінували подвижництво редакторки: присвоїли звання «Почесний громадянин міста Кобеляки» (2003), по смерті вулицю Сергія Лазо перейменували на честь Людмили Овдієнко (2016), відкрили меморіальну дошку поетці-журналістці (2018).

Отже, виокремлюємо ті чинники життя Л. М. Овдієнко, які передовсім впливали на формування її мистецького світогляду, творчості загалом:

– *родина*. Не лише батьки, а й увесь рід, про який поетка знала чимало: вона згадувала-аналізувала обох бабусь, дідусів, прадідів, прапрадідів; особливо дослідила мисткиню материну гілку. Від батька – потяг до віршування, доброзичливе ставлення до людей, від матері – щирість, ніжність, милосердя, порядність, від бабусь – антитетичність характеру. Особливий вплив – атмосфера в сім'ї («аура добра»), стосунки зі старшою сестрою Валентиною. Атмосферу любові перенесла у свою сім'ю (чоловік Костянтин Бобрищев, син Ярослав, донька Іванка, онуки Дмитро, Ярослава, Костя, Яків) та у власну поезію;

– журналістика. Уже в перших публікаціях відчутні «толерантність у ставленні до світу, до ближнього й дальнього, <...> відданість слову й щирість, пошук фрази, яка б не просто констатувала, а будила, піднімала на дію» (Гамаль, 2013, с. 3). Газетярство – то повсякчасна школа життя, перевірка себе на людяність. Журналістика й поезія – дві дороги, які йшли «ніби нога в ногу, а іноді одне переганяло інше. Мабуть, не на шкоду справі» (там само).

Відомо, що «наша» авторка – журналістка й філолог, тож коли для багатьох письменників поняття композиції твору збірки не до кінця зрозуміле, то для Л. Овдієнко – близьке, «своє», автобіографічне. Тому-то впадає в око оригінальність і довершеність побудови її збірок.

Ми знаємо, що автори поетичних книг найчастіше вдавалися / вдаються до хронологічного принципу укладання своїх збірок. Першим у новому письменстві цю традицію «порушив» Іван Франко, застосувавши тематично-жанровий принцип. Згодом поети кінця ХІХ – початку ХХ ст. надавали перевагу циклам і тематичним книгам, тобто створювали не просто збірки віршованих творів, а певну емоційну та інтелектуальну цілісність. Щодо нашої землячки, то при компонованні своїх книг вона теж використовує тематичний принцип, увиразнений циклізацією.

Ми переконані: ліричний цикл у Людмили Овдієнко – це не лише специфічний вид контексту, а й особлива форма творчості, тип цілісності, що відрізняється від звичайної добірки віршів і є сформованою авторкою послідовністю текстів. Циклізація – одна з визначальних доміант її збірок «Зліва, де серце», «Не прощаюся...». За словами пані Людмили, вірші «впорядковані не за роками, а за принципом суголосності, самопочуття, думок ліричної героїні» (Гамаль, 2013, с. 7), Тому-то в її збірках відсутні дати під віршами; тут діють інші «сигнали» для читача – змістові (мотиви, ідейний комплекс, ліричні конфлікти).

У циклах Л. Овдієнко прагне втілити авторське ставлення до проблеми загальне – особисте. Проаналізуємо з такого погляду «Зліва, де серце» – третю за часом виходу поетичну збірку «степовички з Кобеляк». Книга поділена на три цикли: «Прозріння» (13 творів), «Нині і прісно» (14 творів), «З тобою і без тебе» (36 творів). Заголовки дібрані з метою вибудувати певну послідовність текстів, а отже, закладають своєрідну логіку прочитання. Пунктирний сюжет реалізований уповні. Емоційно-чуттєвий світ героїні розгортається від минулого («прозріння» стає неминучим після перепускання через себе всього, що було) через тепер (нині), до вічно, завжди (прісно), а сходиться все це на внутрішньо-інтимному, на «тобі» – ліричному персонажеві, котрий то є, то зникає із життя ліричної героїні.

Установлене автором місце поезії в циклі багато в чому визначає її «валентність» (Н. Якубчак), тобто властивість вступати в діалогічні відношення з іншими текстами циклового ряду. Особливе смислове навантаження, уважаємо ми, припадає на початок книги «Зліва, де серце»: перші два вірші – «Розвиднилось таки вікно моє...», «Учителі мої, учителі». Вони пов'язані між собою навіть зовнішньо: перший вірш закінчується рядком «І віра у відвертість вчителів», а другий розпочинається реченням «Учителі мої, учителі» (Овдієнко, 1981, с. 4, 5).

У «Розвиднилось...», у нашому прочитанні, ключовими є оксюморонно насажені третя та четверта строфи, що з'являються як наслідок емоційно-подієвого наповнення першої й особливо другої. Тож у вірші добачаємо таку «фабулу»: жінка (кажемо «жінка», бо в поезії наявні слова жіночого роду: *рада, чужа, жила, сліпа*), зашорена потоком несправжніх слів-ідеологем, потроху стала прозрівати, бачити-розрізняти добро, щирість – брехню, облуду, розуміти суть простих речей, передовсім силу слова. Вона уже сприймає «світ таким, яким він є» (Овдієнко, 1981, с. 4).

Контекстуальні антоніми 1) «розвиднилось» – «немов сліпа» розкривають минуле і теперішнє ліричної героїні; 2) «чорне безгоміння» – «маленьке чесне слово» творять два світи – зовнішній (оточення) та внутрішній (душа ліричної героїні). Упадають в око кілька інверсій, які теж «працюють» на прозріння героїні: «вікно моє», «облуда маскарадна», та епітетів «чорне безгоміння», «самотійно не ступав», «правий суд», «пишним блиском», «бутафорних слів», «простих речей», «маленьке чесне слово», що служать для відтворення емоційного світу до та після прозріння.

В «Учителі мої, учителі» лірична героїня міркує вже як видюща: вона зрозуміла основну суть життя (у попередньому вірші йшлося про прозоріння – уміння розрізняти плюси та мінуси буття загалом). Лексема *учителі*, яка у вірші Л. Овдієнко виступає *анафорою*, багатозначна: це й особа, котра навчає, викладає який-небудь предмет у школі, виші; це й людина, яка нагромадила знання та життєвий досвід і передає їх іншим; це й авторитет, який впливає на оточення, є для нього прикладом, це й високі державні сановники чи політичні діячі, що ведуть народ, націю до певної мети. Авторка Людмила Овдієнко не в одному інтерв'ю твердила, що не «створювала собі кумира», але часто «рівнялася» на різного типу вчителів, вірила їм, проте поступово, прозрівши, бачила, що значна частина з них говорила одне, а чинила протилежне. Так само й лірична героїня зрозуміла, що вчителі забули свої ж настанови про «вищу справедливість на землі», відступили від неї, «постами обростали». Лірична героїня тепер знає, що розплачується в житті за «сліпоту й нещирість вчителів».

Подібні зачини «прочитуємо» у другому та третьому циклах.

Не менш «солідне» змістово-композиційне значення має і серединний цикл збірки, де основне мистецьке навантаження бере на себе вірш «Візит в дитинство» (Овдієнко, 1981, с. 22). Він, порівняно з іншими творами книги, великий за обсягом – чотири шестирядкові строфи (римування *аббвва*) з десяти - одинадцятискладовими рядками. Змістовно перша й остання строфа могли б творити кільце, але ота, остання, строфа немовби перекреслює реальність-спогад першої, бо розкриває реальність-сон: лірична героїня, котру ототожнюємо з авторкою, спочатку переконливо каже: «Штовхну знайому хвірточку. Зайду», де «штовхну», «зайду» – дієслова теперішнього часу, доконаного виду; а потім у шостій строфі її слова: «Ось зараз я цю хвірточку штовхну» звучать не лише в іншій тональності, а й в іншій граматичній формі: «штовхну» – дієслово майбутнього часу. Таке часове зміщення розкриває читачеві багато: 1) внутрішній світ героїні, налаштований на дитинство як простір людської чистоти («І дівчина... / Не скривдила й травиночки на світі / Й сама йще не скривджена ніким... / Ще смуток не знайшов її душі»); 2) епізодичну пам'ять ліричної героїні (авторки), що вихоплює найбільш знакові для неї картини буття («Дідусь пасе на вигоні корову / Бабуся з мамою он замісили глину») та проектує їх на потім («Ще на місцях, де будуть їх могили / Лопатами не збиті спориші»). Згадаймо: цикл іменується «Нині і прісно»; 3) архетипні образи, найперше – хати, яка під пером Овдієнко набуває значення складника системи духовності цілого етносу, стає символом батьківщини, безперервності роду, добра, навіть святості, та водночас і трагічної перестороги:

Спокійно ходять кури по подвір'ю,
Рудий собака з буди глипа сонно,
На шворці сушиться рядно суконне,
Ніщо не натякає на біду.

...
Знайома лава, молоко у глеці.

Ще хату цю не продали за безцінь (Овдієнко, 1981, с. 22).

Якщо перший цикл – фундамент, другий – стіни, то третій ми потрактуємо як дах. Знову говоримо про храм, але в цьому випадку зведений мисткинею, де окремі вірші – фрески «з храму душі» (М. Костенко).

Лейтмотивом циклу «З тобою і без тебе» вважаємо слова «Моя любов переживе мене» (Овдієнко, 1981, с. 30). Любов для ліричної героїні – то всевіт, у якому вона чомусь сильніша за обранця, готова жертвувати заради коханого всім:

Віддаю без жалю море
днів За хвилини, коли
ми одні. Довгі роки за
єдину мить,

Коли погляд твій навстріч летить (Овдієнко, 1981, с. 33).

Зустріч із коханим, читаємо у віршах, – світло, прозоріння (згадаймо, ще в першому циклі йшлося про це, але тоді героїня прозріла як філософ, а тут – як слабка сильна жінка): «(любов) сяйне до сонця ликом», «ніч така глуха... прийде день... я тебе побачу», «... з пам'яті

твій образ викликаю... ніби світло в темряві включаю», «... я вийшла на тебе в житті... так в пітьмі безпросвітній виходять на світло». Велику любов лірична героїня отримала згори: «Мені Всевишній дав любов...».

Отже, збірка «Зліва, де серце» дає підстави говорити про свідому організацію авторкою поетичного контексту – циклізацію. У циклах зв'язками між віршами є образ ліричної героїні, котра прозріла: у першому та другому циклах більше раціонально, у третьому – емоційно, духовно.

Життєвий досвід письменниці Л. Овдієнко постійно впливав на сферу її художнього світу, більшою чи меншою мірою зумовлюючи мотиви поезій, тож із-поміж багатьох мотивів, які звучать у віршах, найголосніше відчутний *автобіографічний*. Поява жанру автобіографічних мотивів у творчому доробку Л. Овдієнко детермінована особливим типом мислення авторки, національною традицією. «Посилення» автобіографізму зумовлене процесом суб'єктивізації художньої літератури, поглибленням інтересу до особистості самого письменника, його долі, внутрішнього світу.

Критики й журналісти, рідні й друзі, колеги й сусіди твердять: природа щедро наділила Людмилу Миколаївну розумом, талантом, красою, людськими чеснотами, але відміряла короткий земний шлях. Вона ж, мисткиня-поетка, дозувала життя іншим годинником, визначала його власними критеріями. Письменниця Овдієнко прагла в житті своєму *«тиші для молитви»* (збірка «Не вистачає тиші для молитви»). Молитва для поетки – її твори, точніше, можливість їх «народжувати». На запитання журналістки, чи важко народжується її поезія, пані Людмила дала чітку відповідь: «Вірш з'являється у мене на одному подиху» (Ярошенко, 2018, с. 12), а ще ствердила: з усього, чим займалася в житті, найбільше вона – поетеса, все «інше було просто службою, зароблянням на хліб» (там само). На думку авторки з Полтавщини, часом молитва стає мовчазною, адже вмиротворене спілкування з Богом можливе без слів. Л. Овдієнко намагається зрозуміти, відчутти, як можна досягти внутрішньої тиші. Мисткині та ліричній героїні її творів потрібна тиша, щоб сповідатися перед собою, людьми.

Як і в молитві, зміст віршів Л. Овдієнко залежить від того, що хвилює її, авторку-«молільницю». Молитва нашої країни не християнська, а язичницька, бо включає в себе не зовсім звичні з погляду християнського світогляду душевні прагнення та поривання (вірші *«Не хочу», «У царстві сліпих», «Благаю миру людям і лісам»*).

Відкриває збірку «Не вистачає тиші для молитви» поезія *«Всього занадто в нашому житті»*, яка, крім того, що виконує роль ідейно-художнього центру, примітна автобіографізмом. Автобіографізм твору виявляється через детальне зображення мисткинею внутрішнього світу ліричної героїні, котру можна ототожнити із самою письменницею. Підстава – центральний вираз вірша, який звучить, мов закликання: *«Я прожила, здається, триста літ»*. До речі, Л. Овдієнко в одному з інтерв'ю «зізналася» в автобіографічності власних поезій: «Коли згадую своє дитинство, думаю: як давно в мене була мама... Як давно я народила дітей. Як давно... У мене є навіть такий вірш: “Я прожила, здається триста літ...”» (Ярошенко, 2018, с. 12).

Наша землячка-поетка перебирала на себе, перевтілювалася у свої образи, насамперед ліричних героїнь, але і їх наділяла «собою», віддавала частину себе, своїх почуттів, емоцій, думок:

*Була людиною, твариною, змією...
А птахою? Либонь, також і нею, –
Ще й зараз в снах триває мій політ.*

Авторка та її лірична героїня шукають внутрішньої тиші, прагнуть моменту тиші, навіть дуже короткого, хочуть зупинки, відпочинку, мовчання. Поетка сподівається-запитує, чи *«з'явиться / хтось перший, / Хто б помовчав зі мною / Й помоливсь?»*. Перебуваючи у спільному мовчанні з кимось, лірична героїня (чи авторка?) творить нову молитву – «звук чистої тиші» (здається, це з Біблії), творить, *«сльозу зневіри стерши»*.

Ми переконані: для автобіографічної лірики краєвки значущими є *мотиви-образи*. Виокремлюємо два, на нашу думку, найосновніших:

– мотив-родина: «Допоки я живу – світи мені», «Портрети з натури», «Вже й сама я тому не рада» (збірка «Довіра»); «Пам'яті мами» (збірка «Довіра», повторення – у збірці «Не прощаюсь»); «Іванці» (збірка «Не прощаюсь»); «Візит в дитинство» (збірка «Зліва, де серце»); «Мое чуже село» (збірка «Не вистачає тиші для молитви»);

– мотив-село: «Стоїть село в намистечку криниць», «В бабусиній хаті» (збірка «Довіра»); «Візит в дитинство» (збірка «Зліва, де серце»); «Кислиця», «Спасибі, Липове, що ти у мене є» (збірка «Не прощаюсь»); «Мое чуже село» (збірка «Не вистачає тиші для молитви»); «Було село» (збірка «Прогуркотів мій поїзд, прогрімів...»).

Відгомін дитинства та юності особливо відчутний у ранній ліриці письменниці (збірка «Довіра»). Але й для зрілої мисткині мама, особливо її смерть – невилгойна рана, постійні сльози: «Уже про всіх, кого немає, хто дивиться на мене крізь вікна чистої роси, можу розповідати без сліз. <...> А про маму – ні. Намотується і намотується біль на душу, як на клубочок пам'яті роки, прожиті без неї» (Овдієнко, 2005а, с. 77). У поезії «Пам'яті мами» найрідніша людина асоціюється із садом, а її відхід у засвіти – із вирубкою саду: мама – сад, мамина смерть – спіяні дерева-дрова. Цей асоціативний ряд пов'язаний із персоніфікованим образом пилки:

*Пилка танцює чардаш,
Пилка сьогодні в «ударі».*

Авторка засвідчує зв'язок між багатьма подіями, фактами, явищами. Так, привертає увагу образ груші, що «стара, як пам'ять, / Гілляччям скоцюрблим стерпла»; її, спіяну, сплять; наслідок – «буде у хаті тепло».

Ще один ланцюг: пеньок – пуста в душі:

*А я на пеньок присяду,
А я оглянусь навколо.
Мамо! Немає саду!
Як же в душі моїй голо...
Мами немає.*

Підсумовуємо наші розмисли фразою М. Костенка: «Жоден критик не скаже, що це банальності...» Так, не скаже, бо Овдієнко писала про речі, якими перестраждало, переболіло її серце, саме тому глибини власних авторських почуттів звучать у її віршах.

У ліриці нашої землячки, а це шість поетичних збірок, спостерігаємо автобіографічні мотиви та образи. Ми розглянули збірку «Зліва, де серце» у плані її циклізації як вияву автобіографізму. При komponуванні книги мисткиня використала *тематичний* принцип, увиразнений *циклізацією*. Одна з провідних особливостей циклу нашої краянки – самостійність творів, що до нього входять, вони можуть функціонувати як естетичне явище поза контекстом. Водночас завдяки контексту, що постає внаслідок співвіднесеності полотен, котрі складають цикл, реалізується відповідна до авторського задуму повнота художнього змісту окремого твору.

З-поміж багатьох мотивів, які звучать у віршах, найголосніше відчутний *автобіографічний*. Поява жанру автобіографічних мотивів у творчому доробку Л. Овдієнко детермінована особливим типом мислення авторки, національною традицією. Для автобіографічної лірики нашої землячки значущими є *мотиви-образи* (мотив-родина, мотив-село).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Вона залишила по собі Слово. *Вечірня Полтава*. 2015. 19 серп. (№ 33). С. 5.
Гамаль Ю. «Поезія – це спалах, містика, біль, сміх... У поезіях мало слів, у які треба вкласти значний зміст». *Колос*. 2013. 28 груд. С. 7.
Дяченко А. Людмила Овдієнко: поетеса. *Дяченко А. Письменники Полтавщини* : довідник / Полтав. обл. організація Спілки письменників України. Полтава, 1990. С. 21.
Дяченко А. Людмилі Овдієнко – 50. *Літературна Україна*. 1998. 14 трав. С. 5–6.
Ковалець Я. Яке болюще і цілюще слово. *Трибуна хлібороба* : Талалаївська районна газета. 2016. 2 квіт. С. 3, 5.
Костенко М. В. Що на роду написано. Монологи критика. *Доба полілогу*. Полтава : Полтавський літератор, 2009. 596 с.

- Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Коваліва, В. І. Теремка. Київ : Академія, 2007. 752 с.
- Овдієнко Л. Довіра : лірика / передм. Б. Котлярова. Харків : Прапор, 1981. 46 с.
- Овдієнко Л. Дорога до себе : проза. Миргород : Псьол, 2005. 90 с.
- Овдієнко Л. Зліва, де серце. Миргород : Псьол, 2005. 90 с.
- Овдієнко Л. Прогуркотів мій поїзд, пролетів... Вінок пам'яті Людмили Овдієнко : (поезія) / за заг. ред. К. Бобрищева. Полтава : АСМІ, 2017. 383 с.
- Сент-Бев Ш.-О. Литературные портреты, критические очерки. Москва : Художественная литература, 1979. 582 с.
- Сердюченко І. Німці зняли кіно. Кобелячани зіграли в ньому самих себе... URL: vechirka.p1.ua (дата звернення: 02.02.2021 р.)
- «Я прожила, здається, триста літ...» : інтерв'ю з полтавською поетесою Л. Овдієнко / записала Ганна Ярошенко. *Вечірня Полтава*. 2008. № 19. С. 9.
- Ярошенко Г. Поетеса й прозаїк Людмила Овдієнко зі знаком нескінченності. *Вечірня Полтава*. 2018. 18 квіт. С. 12.

VIRA MELEZHKO

LYUDMYLA OVDIENKO: BIOGRAPHY, AUTOBIOGRAPHY

The publication presents the biography and autobiographical motives of the lyrics of the Ukrainian writer Lyudmyla Ovdienko. The purpose of the article is to present a biography and analysis of the poetic heritage of a fellow artist in the autobiographical aspect. We came to the conclusion that Lyudmila Ovdienko's lyrical cycle is not only a specific type of context, but also a special form of creativity, a type of integrity that differs from the usual collection of poems and is a sequence of texts formed by the author.

We are convinced that motives-images are significant for the poet's autobiographical lyrics. Of the many motifs that sound in the poems, the most prominent is the autobiographical. The emergence of the genre of autobiographical motives in the creative work of L. Ovdienko is determined by a special type of thinking of the author, the national tradition. The leading place in the consideration of lyric poetry is given to the study of motives-images (motive-family, motive-village). These motives the most significant for the autobiographical lyrics of our compatriot.

Key words: Lyudmila Ovdienko; biography; autobiography; cyclization; autobiographical motives.

REFERENCES

- Diachenko, A. (1990). Liudmyla Ovdienko: poetesa [Lyudmyla Ovdienko: Poetess]. In Diachenko A., *Pysmennyky Poltavshchyny [Pysmennyky Poltavshchyny]: dovidnyk* (p. 21). Poltava [in Ukrainian].
- Diachenko, A. (1998). Liudmyli Ovdienko – 50 [Lyudmyla Ovdienko – 50]. *Literaturna Ukraina [Literaturna Ukraina]*, 14 trav., 6, 5 [in Ukrainian].
- Hamal, Yu. (2013). "Poeziia – tse spalakh, mistyka, bil, smikh... U poeziiakh malo sliv, u yaki treba vklasty znachnyi zmist" [«Poetry is a flash, mysticism, pain, laughter... There are few words in poetry that need to be meaningful»]. *Kolos [Kolos]*, 28 hrud., 7 [in Ukrainian].
- Kovalets, Ya. (2016). Yake boliushche i tsiliushche slovo [What a Painful and Healing Word Is]. *Trybuna khliboroba [Trybuna khliboroba]*, 2 kvit., 3, 5 [in Ukrainian].
- Kostenko, M. V. (2009). *Shcho na rodu napysano. Monolohy krytyka. Doba polilohu [What is written on the genus. Monologues criticism. The era of polylogue]*. Poltava: Poltavskiy literator [in Ukrainian].
- Hrom'iaka, R. T., Kovaliva, Yu. I., & Teremka, V. I. (Eds.). (2007). *Literaturoznavchyi slovnyk-dovidnyk [Literary dictionary-reference book]*. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
- Ovdienko, L. (1981). *Dovira [Dovira t]: liryka*. Kharkiv: Prapor [in Ukrainian].
- Ovdienko, L. (2005a). *Doroha do sebe [The Way to Oneself]: proza*. Myrhorod: Psol [in Ukrainian].
- Ovdienko, L. (2005b). *Zliwa, de sertse [To the Left Where Is Heart]*. Myrhorod: Psol [in Ukrainian].
- Ovdienko, L. (2017). *Prohurkotiv mii poizd, proletiv... Vinok pam'iaty Liudmyly Ovdienko [My train rumbled, flew... Wreath of memory to Lyudmyla Ovdienko]: (poeziia)*. Poltava: ASMI [in Ukrainian].
- Sent-Bev, Sh.-O. (1979). *Literaturnye portrety, kriticheskie ocherki [Literary portraits, critical essays]*. Moskva: Khudozhestvennaia literatura [in Russian].
- Serdiuchenko, I. *Nimtsi znialy kino. Kobeliachany zihraly v nomu samykh sebe... [The Germans made a movie. Kobeliak citizens played themselves in it...]*. Retrieved from vechirka.p1.ua [in Ukrainian].
- Vona zalyshyla po sobi Slovo [She left the Word behind]. (2015). *Vechirnia Poltava [Vechirnia Poltava]*, 19 serp. (№ 33), 5 [in Ukrainian].
- Yaroshenko, H. (2008). "Ja prozhyla, zdaietsia, trysta lit..." : interv'iu z poltavskoiu poetesoiu L. Ovdienko ["I seem to have lived for three hundred years ...": interview with the Poltava poetess Lyudmyla Ovdienko]. *Vechirnia Poltava [Vechirnia Poltava]*. 2008. № 19. S. 9 [in Ukrainian].
- Yaroshenko, H. (2018). Poetesa y prozaik Liudmyla Ovdienko zi znakom neskinchennosti [Poetess and novelist Lyudmyla Ovdienko is with infinity sign]. *Vechirnia Poltava [Vechirnia Poltava]*, 18 kvit., 12 [in Ukrainian].

Отримано 27.03.2021 р.

КАТЕРИНА НІКОЛЕНКО

ORCID 0000-0002-1299-8483

(Полтава) (Poltava)

Place of work: Scientific Lyceum №3 of Poltava City Council

Country: Ukraine

Email: katharina.nikolenko@gmail.com

ОЛЬГА НІКОЛЕНКО

ORCID 0000-0001-7374-7226

(Полтава) (Poltava)

Place of work: Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

Email: omnicolenko@gmail.com

ФОРМИ ОПОЗИЦІЙ У НАРАТИВНІЙ СТРУКТУРІ РОМАНУ Л. М. МОНТГОМЕРІ «ЕНН ІЗ ЗЕЛЕНИХ ДАХІВ»

У статті досліджено різні форми опозицій у наративній структурі роману «Енн із Зелених Дахів» (*"Anne of Green Gables"*, 1908) Л. М. Монтгомері. На підставі оригіналу твору англійською мовою було встановлено, що ключові опозиції роману (буденність – романтика, релігія – безбожжя, кохання – дружба, жінка – чоловік (дівчинка – хлопчик), дитинність – дорослість, сирітство – родинність, самотність – причетність, милосердя – байдужість та ін.) визначають специфіку перебігу та вирішення художніх колізій. Система опозицій, що виявляється на рівні тем і мотивів, сюжету, стилю, сприяє всебічному висвітленню буття з різних точок зору персонажів (Енн Ширлі, Марілла й Метью Катберт, Рейчел Лінд тощо). Переосмисливши коло питань, що були традиційними для «жіночої» літератури тієї доби (виховання дівчинки як майбутньої дружини, її любовні переживання, прагнення одружитися тощо), Л. М. Монтгомері оновила жанр роману виховання й збагатила його новою проблематикою (вплив літератури й культури на становлення особистості, роль дружби в житті молодої людини, творча реінтерпретація довоколишньої дійсності як засіб подолання внутрішніх конфліктів тощо).

Ключові слова: Люсі Мод Монтгомері; наративна структура; опозиція; роман виховання; тема; мотив; сюжет; стиль.

Творчість письменниці Люсі Мод Монтгомері (Lucy Maud Montgomery, 1874–1942) відіграла значну роль у становленні канадської літератури. Романістика Л. М. Монтгомері, зокрема серія творів про життя дівчинки Енн Ширлі (*"Anne of Green Gables"* та ін.), була об'єктом дослідження як вітчизняних, так і зарубіжних літературознавців: (М. Х. Рубіо, В. Кнопперт, Е. Колсон, С. Е. Джонс, В. Марченко, Е. Мінцис та ін.).

Аналізуючи художню спадщину і щоденники канадської письменниці, М. Х. Рубіо відзначає неоднозначність, багатогранність особистості Л. М. Монтгомері: "Her books appeared to be "simple little tales" <...>, but that was misleading: the last quarter century of scholarly research has shown that her writing has been, in fact, a very powerful agent of social change" (Rubio, 2010). Дослідниця наголошує, що роман *"Anne of Green Gables"* (1908) мав на меті привернути увагу не лише дитячої та юнацької аудиторії, але й розкрити актуальні суспільно-історичні питання тієї доби, які були цікавими для читачів різного віку та соціального статусу. "The dearest and most moving and delightful child since the immortal Alice", – так охарактеризував головну героїню твору американський письменник Марк Твен (Rubio, 2010).

На специфіку емоційних концептів у творчості Л. М. Монтгомері у своїй статті звернули увагу В. Марченко та Р. Хмельницький (2018), виділивши найчастотніші концепти

емоцій-опозицій (love – hatred, contempt; joy, pleasure – grief, sorrow, sadness; happiness – unhappiness; calmness – anxiety, concern), які представлено в романах канадської письменниці, та проаналізувавши їхні фонетичні, морфологічні, лексичні та стилістичні особливості. Автори підкреслили значення повторів, інверсії, окличних конструкцій, наслідування звуків природи, образних порівнянь та інших засобів виразності для розкриття відповідних емоційних концептів.

Е. Мінцис (2018) розкрив роль антономазії, персоніфікації (зокрема явищ природи) у романі “Anne of Green Gables”, а також засобів протиставлення, антитези, оксюморонів у мовленні головної героїні (“I’m glad and I’m sorry”; “that pleasant ache” та ін.). Дослідження стилістичних особливостей оригіналу твору та зіставлення його з українським перекладом А. Вовченко дозволило літературознавцеві зробити висновок про точність і доцільність засобів, обраних перекладачкою.

Водночас романістика Л. М. Монтгомері є недостатньо дослідженою в аспекті наратології. Об’єктом дослідження в пропонованій статті є роман “Anne of Green Gables” («Енн із Зелених Дахів») канадської письменниці Л. М. Монтгомері, уперше опублікований 1908 року. Предмет дослідження – наративна структура твору. Мета статті – дослідити форми опозицій у наративній структурі роману «Енн із Зелених Дахів» Л. М. Монтгомері. Завдання статті – проаналізувати опозиції в романі «Енн із Зелених Дахів» Л. М. Монтгомері; визначити форми опозицій у творі в історико-культурному контексті; установити вплив опозиційних структур у нарації персонажів на розвиток жанру роману та «жіночої» літератури.

Головна героїня роману “Anne of Green Gables” Енн Ширлі наділена багатою творчою уявою і хистом до слова. Поетичне світосприйняття Енн, її вміння бачити красу в буденних речах становить антитезу до більш приземленого, прагматичного світогляду мешканців містечка Ейвонлі, що розкривається в бінарній опозиції “romantic – unromantic (commonplace, sensible)”. Звертаючись до традиційних романтичних образів (таємничий ліс, міфічні істоти (феї, дріади, привиди), образи одухотвореної природи) і мотивів (відчуття самотності, відчуженості героїні, її прагнення любові й розуміння), а також до творчості поетів-романтиків (Р. Браунінг, А. Теннісон, С. Т. Колрідж), Л. М. Монтгомері підкреслює унікальність внутрішнього світу героїні, її відкритість до світу природи й літератури, уміння творчо осмислювати дійсність і перетворювати світ довкола себе засобами художнього слова.

Образ Енн Ширлі в романі “Anne of Green Gables” нерозривно пов’язаний із темою магічного, чарівного, непоясненого. Через порівняння дівчинки з «веснянкуватою чарівницею», яка здатна словом «приворожити» оточення (“this freckled witch of a girl”; “Matthew Cuthbert, I believe that child has bewitched you!”; “She’ll be casting a spell over me, too”) можна зробити висновок, що із зовнішньої точки зору фантазія Енн постає як чарівна сила, не доступна звичайним смертним; водночас обмеженість світогляду більшості мешканців Ейвонлі розкривається за допомогою засобів гумору та іронії: “Good Mrs. Lynde, not being overburdened with perception, did not see this. She only perceived that Anne had made a very thorough apology and all resentment vanished from her kindly, if somewhat officious, heart” (Montgomery, 2008).

Через повтори слова “witch” та його похідних (“bewitch”, “witchery”), а також слів, асоціативно пов’язаних із тематикою містичного, незбагненого (“mystery”, “spell”, “odd”), Л. М. Монтгомері акцентує здатність героїні за допомогою сили уяви та художнього слова активно трансформувати простір довкола себе: “I declare I believe Green Gables is bewitched” (Montgomery, 2008). Природа в художньому світі роману “Anne of Green Gables” нерідко персоніфікується, постаючи у сприйнятті Енн як повноцінна дійова особа: “Do you know what I think Mayflowers are, Marilla? I think they must be the souls of the flowers that died last summer and this is their heaven”; “Listen to the trees talking in their sleep,” she whispered, as he lifted her to the ground. “What nice dreams they must have!” (Montgomery, 2008).

Характерним прийомом у романі є також антономазія: «звичайні» (“commonplace”) топоси (the Avenue, Barry’s Pond) вступають в опозицію з «романтичними» (“romantic”) топосами, запозиченими Енн із літературних творів або придуманими самотійно (the White Way of Delight, the Lake of Shining Waters, the Dryad’s Bubble, Lovers’ Lane, Idlewild,

Willowmere). Водночас протиставлення пишномовних назв, дібраних героїнею, реаліям буденного життя авторка нерідко використовує з метою досягнення комічного ефекту: "Anne was bringing the cows home from the back pasture by way of Lovers' Lane <...> repeating aloud the battle canto from "Marmion" (Montgomery, 2008).

Відкритість героїні до світу літератури, мистецтва, природи, її романтичний світогляд увиразнюються засобами інтертекстуальності (прямого та непрямого цитування, алюзій, ремінісценцій на твори Р. Браунінга, Г. К. Андерсена, В. Шекспіра, Л. Керролла, В. Скотта, Дж. Р. Лоуелла та ін.). Прибувши до будинку Метью й Марілли Катбертів, дівчинка каже: "Will you please call me Cordelia? <...> It's such a perfectly elegant name. <...> When I was young I used to imagine it was Geraldine, but I like Cordelia better now" (Montgomery, 2008). Використання імені Корделія, яке належить головній героїні п'єси В. Шекспіра «Король Лір» (1608), не є випадковим: воно увиразнює мотив сирітства й самотності дитини, наділеної великим серцем і здатністю любити. Водночас ім'я Джеральдіна, на наш погляд, є алюзією на баладу британського поета-романтика С. Т. Колріджа «Крістобель» (1797–1800), у якій розкривається сюжет викрадення й втрати рідного дому.

Звернення до творів В. Шекспіра й С. Т. Колріджа допомагає розкрити мотив сирітства, самотності, відчуженості дівчинки, яка втратила батьків і значну частину життя провела в сирітському притулку. Бажання Енн знайти справжній дім і родину, до якої вона зможе «належати» ("belong"), є характерною рисою героїні: "Oh, it seems so wonderful that I'm going to live with you and belong to you. I've never belonged to anybody". Мотив сирітства розкривається також через звернення до ліричних творів, які добре знали сучасники Л. М. Монтомєрі, наприклад, пісеньку "Nelly in the Hazel Dell" (1853): "All alone my watch I'm keeping, / In the Hazel Dell".

Водночас засобами гумору та іронії письменниця утверджує думку про те, що не слід сприймати художні твори занадто серйозно. Прагнення Енн бути схожою на героїнь улюблених творів нерідко спричинює курйозні випадки, як-от епізод із пофарбованим волоссям, яке потім довелося відрізати: "This is such an unromantic affliction. The girls in books lose their hair in fevers or sell it to get money for some good deed" (Montgomery, 2008). Опозиція між літературою й реальним життям сягає кульмінації в розділі 28 "An Unfortunate Lily Maid", коли бажання дівчат драматизувати поему А. Теннісона ледь не завершується трагічними наслідками.

На стилістичному рівні захоплення Енн літературою увиразнюється використанням експресивної, піднесеної лексики ("alabaster brow", "disappointment", "tragical", "scrumptious" тощо), повторів ("scope for imagination", "kindred spirit"), метафор, риторичних запитань і вигуків. Однак, подорослішавши, героїня усвідомлює, що «пишні слова» ("big words") – це ще не все: "It's nicer to think dear, pretty thoughts and keep them in one's heart, like treasures. I don't like to have them laughed at or wondered over. And somehow I don't want to use big words any more. It's almost a pity, isn't it, now that I'm really growing big enough to say them if I did want to" (Montgomery, 2008). Тема дорослішання й переходу молодій дівчині зі світу мрій у світ реальності розкривається не лише на рівні мови, але й на рівні художнього простору: "Yet the whole character of the room was altered. It was full of a new vital, pulsing personality that seemed to pervade it and to be quite independent of schoolgirl books and dresses and ribbons, and even of the cracked blue jug full of apple blossoms on the table. It was as if all the dreams, sleeping and waking, of its vivid occupant had taken a visible although unmaterial form and had tapestried the bare room with splendid filmy tissues of rainbow and moonshine" (Montgomery, 2008). Трансформація кімнати Енн, так само як і трансформація характеру самої дівчини, є результатом передовсім глибоких духовних змін – переосмислення «романтичного» світогляду, інтеграції його в реальний світ і готовності дівчини вирішувати труднощі, які чекають на неї в дорослому житті.

Утрата героїнею частини дитячих ідеалів приводить її до невтішних висновків: "I have come to the conclusion that it is no use trying to be romantic in Avonlea. It was probably easy enough in towered Camelot hundreds of years ago, but romance is not appreciated now" (Montgomery, 2008). Водночас константи в житті Енн, які становили підґрунтя її образу (родина, дружба, навчання, творчість), ще посилюються й поглиблюються. Дівчина долає

колізії, які відігравали важливу роль у її дитячому та підлітковому житті (зокрема конфлікт із Гілбертом Блайтом), і здобуває перемогу сама над собою, склавши вступні іспити до Королівської вчительської семінарії. Розуміння й підтримка з боку рідних допомагають їй стати сильнішою та впевненішою у власних силах.

Мотив самотності, відчуженості й непотрібності дівчинки, який потужно звучить на початку твору, увиразнюється через уведення Л. М. Монтгомері гендерного аспекту в канву роману (опозиції "man – woman", "boy – girl"). Енн гостро переживає обурення та неприйняття з боку Марілли Катберт, яка зовсім не хотіла брати дівчинку із сирітського притулку: "You don't want me because I'm not a boy!.. Nobody ever did want me" (Montgomery, 2008). Водночас опозиція "boy – girl" посилюється на рівні конфліктів між персонажами, зокрема в розкритті лінії Енн Ширлі – Гілберт Блайт, де антагоністичні взаємини між героями розкриваються через динаміку інтелектуального суперництва та мотив враженої гідності. Незважаючи на те, що основу конфлікту складають негативні переживання героїні, її взаємини з Гілбертом водночас дозволяють їй подолати деякі психологічні бар'єри (зокрема в навчанні) і вийти на шлях духовного вдосконалення.

Дослідниця В. Кнопперт (2007) звернула увагу на жанрові особливості роману "Anne of Green Gables", зокрема відзначивши подібність і відмінності між твором Л. М. Монтгомері і традиційним романом виховання (Bildungsroman). Узявши за основу сюжет фізичного та психологічного дорослішання юної героїні, Л. М. Монтгомері спирається на усталені елементи, характерні для цього жанру (тема втрати, реального або духовного пошуку, морального зростання). Багато в чому сюжет зумовлений традицією (звертання до міфів, легенд) і соціальною атмосферою доби. Водночас В. Кнопперт відзначає новаторство канадської письменниці в розкритті характеру головної героїні твору та її психологічного становлення.

На початку твору Енн каже: "I don't ever expect to be a bride myself. I'm so homely nobody will ever want to marry me – unless it might be a foreign missionary" (Montgomery, 2008). Відмовляючись від окремих засадничих компонентів, притаманних роману виховання загалом і «жіночій» літературі тієї доби зокрема (наприклад, усталені теми й мотиви – виховання дівчинки як майбутньої дружини, її любовні переживання, прагнення одружитися), Л. М. Монтгомері зосереджує увагу на інших аспектах життя героїні (дружба, навчання, творчість), які характеризують її багатий внутрішній світ і утверджують думку про самоцінність особистості: "Anne of Green Gables begins by excluding marriage as future possibility, thereby freeing Anne from the traditional love-plot for the duration of the novel" (Knoppert, 2007).

Замість любовних стосунків авторка підкреслює глибину дружніх взаємин між Енн і Метью, Енн і Діаною, Енн і пані Аллан, Енн і тітонькою Джозефіною. Отже, тема справжньої дружби, пошуку «рідної душі» ("kindred spirit"), інтелектуального й духовного взаєморозуміння посідає одне із центральних місць у романі. Опозиція "like – love" підкреслює прагнення Енн до глибоких і щирих почуттів: "I thought you liked me, but I never hoped you loved me. Why, Diana, I didn't think anybody could love me" (Montgomery, 2008). На думку В. Кнопперт, "... the place of the traditional male-female relationship is taken by other relationships: mother-daughter, father-daughter, teacher-student, and, most importantly, friend-friend" (Knoppert, 2007).

Водночас образ весілля у творі нерідко супроводжується трагічними образами й мотивами, утворюючи бінарну опозицію "marriage – death": зокрема, для юної Енн цей образ віщує розлуку з найкращою подругою, неминучу тугу і скорботу: "Diana will get married and go away and leave me" (Montgomery, 2008). Небажання героїні жертвувати дружбою заради примарного щастя у шлюбі увиразнюється за допомогою вставної оповіді про двох найкращих подруг – Корделію та Джеральдіну, яких розлучають складні любовні колізії. Опозиція "marriage – death" розкривається також на рівні образів і символів: зокрема, під час похорону Метью його супроводжують «духмяні старомодні квіти, які висадила ще його мати невдовзі по своїм весіллі»: "There were flowers about him – sweet old-fashioned flowers which his mother had planted in her bridal days and for which Matthew had always had a secret, wordless love" (Montgomery, 2008). Дуалізм життя і смерті, любові й розлуки є характерною рисою художнього світу Л. М. Монтгомері.

Розкриття лінії Енн Ширлі – Метью Катберт супроводжується біблійними образами, алюзіями, ремінісценціями; не випадково Енн майже одразу характеризує героя як «рідну душу» (“I felt that he was a kindred spirit as soon as ever I saw him”), а її мовлення у спілкуванні з Метью насичене релігійною лексикою (“I’ll tell Marilla as soon as she comes in that I’ve repented”). Matthew – ім’я одного з дванадцяти апостолів, учнів Христа. Cuthbert – ім’я середньовічного святого в Англії та Шотландії. Водночас у романі розкривається антитеза між формалізованою релігією, заснованою на бездумному дотриманні певних норм і ритуалів, та істинною духовністю. Марілла, жажнувши, що Енн ніколи не читає молитов, вирішує наставити її на шлях істинний; однак незабаром вона усвідомлює, що простенькі дитячі молитви і традиційні для того часу методи виховання не годяться для цієї «веснянкуватої чарівниці» (“this freckled witch of a girl”). Духовність для Енн пов’язана насамперед із творчістю, уявою (“After I get into bed I’ll imagine out a real nice prayer to say always. <...> I’d just feel a prayer”), тоді як для більшості мешканців Ейвонлі відвідувати церкву й проказувати молитви є радше звичкою, аніж способом відчувати себе ближче до Бога. Щире бажання Енн навчитися діяти «як правильно» та її гострий, проникливий розум дозволяють їй помітити недоліки в релігійному вихованні тогочасу (“Mr Bell <...> was talking to God and he didn’t seem to be very much interested in it, either. I think he thought God was too far off to make it worth while”) і виголосити «потаємні критичні міркування» Марілли, які та не наважувалася раніше озвучувати.

На підставі здійсненого дослідження ми дійшли таких висновків.

Сюжет дорослішання Енн Ширлі розгортається на локальному тлі (у маленькому канадському містечку Ейвонлі), але водночас є включеним до широкої культурно-історичної дійсності, що проілюстроване насамперед засобами інтертекстуальності (пряме й непряме цитування, алюзії, ремінісценції на твори Р. Браунінга, Г. К. Андерсена, В. Шекспіра, Л. Керролла, В. Скотта та ін.). Ключові опозиції роману (буденність – романтика, релігія – безбожжя, кохання – дружба, жінка – чоловік (дівчинка – хлопчик), дитинність – дорослість, сирітство – родинність, самотність – причетність, милосердя – байдужість та ін.) визначають специфіку перебігу та вирішення художніх колізій між персонажами. Використання опозицій стильових елементів, тематичних і сюжетних формул сприяє глибокому художньому осмисленню авторкою буття героїні та розкриттю різних точок зору (Енн Ширлі, Марілла й Метью Катберт, Рейчел Лінд тощо) на одні й ті самі події. Переосмисливши коло питань, які були традиційними для «жіночої» літератури тієї доби (виховання дівчинки як майбутньої дружини, її любовні переживання, прагнення одружитися), Л. М. Монтгомері оновлює жанр роману виховання та збагачує його новою проблематикою (вплив літератури й культури на становлення особистості, роль дружби в житті молодого людини, творча реінтерпретація довколишньої дійсності як засіб подолання внутрішніх конфліктів тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Марченко В. В., Хмельницький Р. В. Засоби вираження емоційних концептів у творах Люсі Мод Монтгомері. *Молодий вчений*. 2018. № 10 (1). С. 204–208. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_10%281%29_51 (дата звернення: 13.03.2021).
- Мінцис Е. Є., Колдра Л. А. Лінгвостилістичні особливості перекладу художнього тексту (на матеріалі твору Люсі-Мод Монтгомері *Anne of Green Gables* та його україномовного варіанту). *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Перекладознавство та міжкультурна комунікація*. 2018. Вип. 1 (2). С. 138–142. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvxdupmk_2018_1%282%29__29 (дата звернення: 13.03.2021).
- Монтгомері Л.-М. Енн із Зелених Дахів. Львів : Урбіно, 2020. 320 с.
- Knoppert, V. *Dearly Beloved... and Departed: Reevaluating the Narrative of L. M. Montgomery’s Anne of Green Gables Series*. (Master thesis). Utrecht : Utrecht University, 2007. 97 с. URL: <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/25541> (дата звернення: 13.03.2021).
- Montgomery L. M. *Anne of Green Gables*. London : Penguin Random House, 2008. 464 p.
- Rosenberg L., Morstad J. *House of Dreams: The Life of L. M. Montgomery*. Candlewick Press, 2018. 352 p.
- Rubio M. H. *Lucy Maud Montgomery: The Gift of Wings*. Anchor Canada, 2010. 684 p.

KATERYNA NIKOLENKO, OLGA NIKOLENKO

FORMS OF OPPOSITIONS IN THE NARRATIVE STRUCTURE OF “ANNE OF GREEN GABLES” BY L.M. MONTGOMERY

The paper aims to explore different forms of oppositions in the narrative structure of Lucy Maud Montgomery’s critically acclaimed novel “Anne of Green Gables”, which was first published in 1908. Because L. M. Montgomery’s works have not been sufficiently explored in the realm of narratology, the following paper seeks to begin

covering this gap by analysing key oppositions in "Anne of Green Gables" while also taking into consideration their significance in terms of a broader cultural and historical context, as well as accounting for the changes introduced by L.M. Montgomery to the genre of the novel (specifically, Bildungsroman). Having analysed the original text of the novel, we have determined that the key oppositions in "Anne of Green Gables" (commonplace/romantic worldview, religion/godlessness, love/friendship, woman/man (girl/boy), childhood/adulthood, orphanhood/family, loneliness/belonging, mercy/indifference, etc) play an important role in defining the conflict dynamic between characters. By opposing stylistic elements, thematic and plot formulae, the author is able to provide an in-depth perspective of her heroine's experiences, as well as exploring various viewpoints (Anne Shirley, Marilla and Matthew Cuthbert, Rachel Lynde, etc) when it comes to the same events. L.M. Montgomery has also updated the genre of Bildungsroman by reimagining the conventional topics of "female" literature (raising girls to be future wives and mothers, their love afflictions and desire to get married) and replacing them with new and relevant issues (the influence of literature and culture on one's personality, the role of friendship in a young person's life, using creativity as a means to reinterpret one's surroundings and overcome inner conflict, etc).

Key words: Lucy Maud Montgomery, narrative structure, opposition, Bildungsroman, theme, motive, plot, style

REFERENCES

- Marchenko, V. V., & Khmelnytskyi, R. V. (2018). Zasoby vyrazhennia emotsiinykh kontseptiv u tvorakh Liusi Mod Monthomeri [Ways of Conveying Emotional Concepts in the Literary Works of Lucy Maud Montgomery]. *Molodyi vchenyi [The Young Scientist]*, 10 (1), 204-208. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/molv_2018_10%281%29_51 [in Ukrainian].
- Mintsyts, E. Ye., & Koldra, L. A. (2018). Linhvostylistychni osoblyvosti perekladu khudozhnogo tekstu (na materialy tvoriv Liusi-Mod Monthomeri Anne of Green Gables ta yoho ukrainomovnoho variantu) [Linguo-stylistic Peculiarities of Translating Fiction Text (Based on Lucy Maud's Novel Anne of Green Gables and Its Ukrainian Variant)]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnogo universytetu [The Scientific Journal of the Kherson State University]*, 1 (2), 138-142. Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvxdupmk_2018_1%282%29_29 [in Ukrainian].
- Monthomeri, L.-M. (2020). *Enn iz Zelenykh Dakhiv [Anne of Green Gables]*. Lviv: Urbino [in Ukrainian].
- Knoppert, V. (2007). *Dearly Beloved... and Departed: Reevaluating the Narrative of L.M. Montgomery's Anne of Green Gables Series*. (Master thesis). Utrecht: Utrecht University. Retrieved from <http://dspace.library.uu.nl/handle/1874/25541>
- Montgomery, L. M. (2008). *Anne of Green Gables*. Penguin Random House.
- Rosenberg, L., & Morstad, J. (2018). *House of Dreams: The Life of L. M. Montgomery*. Candlewick Press.
- Rubio, M. H. (2010). *Lucy Maud Montgomery: The Gift of Wings* (Illustrated ed.). Anchor Canada.

Отримано 10.04.2021 р.

МОВОЗНАВСТВО

УДК 811.161.2'35"1990"

<https://doi.org/10.33989/2524-2490.2021.34.250147>

МИКОЛА СТЕПАНЕНКО

ORCID 0000-0002-6727-1265

(Полтава) (Poltava)

Place of work: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

Email: myk_ivan@ukr.net

ПРАВОПИСНА ПРАКТИКА ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: «УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС» 1990 РОКУ

Значення стабільної орфографії для духовної культури – велетенське, адже правопис забезпечує міцність норми (кодексу) літературної мови, сприяє освіті й усталенню грамотності громадян.

Василь Німчук

Статтю присвячено характеристиці особливостей становлення українського орфографічного кодексу доби незалежності. З'ясовано методологію «Українського правопису» 1990 року, встановлено систему графічних, орфографічних та пунктуаційних нововведень, що стосується кожної з них, у проекції на випрацювану традицію. Виняткову увагу приділено останнім правописним новаціям, які систематизовано та погруповано за різними критеріями й представлено у вигляді своєрідного довідника для тих, хто вивчатиме або досліджуватиме еволюцію найсучасніших орфографічних і пунктуаційних норм. Проаналізовано правописні дискусії, які точаться й нині, доведено, що стихійна критика орфографічної системи різних періодів її розвитку поступово набула конструктивного характеру, трансформувалася із зони екстралінгвальності, зокрема з політичної сфери, у власне мовну зону із жорстко регламентованими законами, опертими на попередній правописний досвід і на сучасну лінгвопрактику. Акцент зроблено на тому, що одним із першочергових нагальніших завдань є створення єдиного правопису для всіх українців материкової України й діаспори, який слугуватиме важливим консолідувальним чинником нації.

Ключові слова: «Український правопис» 1990 року; правописні норми; засадничі принципи правопису; реформування орфографічної системи; «скрипниківський» правопис; єдиний правопис для всіх українців світу.

У житті будь-якої етнічної спільноти виняткову роль відіграє правопис. Він є одним із її найважливіших консолідувальних чинників. Орфографію, як і мову загалом, вирізняє динамізм, тобто в різні історичні періоди правописні норми еволюціонують, нерідко виявляючи суперечливий характер. Зміни, що стосуються орфографії, нині почастишали у світовій практиці. Згадаймо хоча б недавні реформування німецького, португальського, азербайджанського, казахського, туркменського, білоруського правописів. Цей процес пов'язаний із дією екстра- й інтралінгвальних чинників, з-поміж яких особливе місце відведено мовному контактуванню, що, з одного боку, віддзеркалює економічні, культурні, політичні зв'язки між державами, а з іншого, – передбачає механізм адаптування в мові-реципієнті запозичень із мови-донора й цим самим доводить, що корпус кожної мови

репрезентують питомі складники, тобто ті, що сформувалися на її власній базі чи успадковані з мови-джерела, і безпосередні або опосередковані запозичення.

Українська мова має давню – понадтисячолітню – орфографічну традицію, аналіз якої – проблема не з нових, однак й не з тих, які знайшли в науці своє остаточне розв'язання і не потребують надиктованих внутрішніми та зовнішніми суспільно-політичними трансформаціями, власне мовними причинами уточнень, коментувань або й контрастних оновлень. Мовознавець В. В. Німчук виокремлює три умовні, але важливі етапи в історії становлення нашого правописного кодексу:

I. Давньокиївський (X–XIV ст.).

II. Староукраїнський (остання чверть XIV – XVIII ст.).

III. Новоукраїнський (XIX–XXI ст.) (*Історія українського правопису...*, 2004, с. 5).

Основою формування давньокиївського правопису була старослов'янська орфографія, що прийшла в Київську Русь після прийняття християнства. Щодо староукраїнського періоду, то він нерозривно пов'язаний із іменем видатного лінгвіста, знаного письменника, відомого церковного й освітнього діяча Мелетія Смотрицького (70-ті роки XVI ст. – 1633), який нормалізував правопис церковнослов'янської мови української редакції. Його «Грамматики...» була основним підручником церковнослов'янської мови в багатьох слов'янських країнах. Саме Мелетій Смотрицький увів нову букву на позначення дзвінкого проривного задньоязикового приголосного – г, запропонував правила використання літер на позначення голосних і приголосних звуків, правила вживання великої літери, правила слов'янської пунктуації. Норми Смотрицького «досить швидко набули всеукраїнського визнання. Їх пристосували до своїх потреб і інші слов'яни, які зберігали Кирило-Мефодіївські традиції» (Німчук, 2002, с. 5-6); «з невеликими модифікаціями вони й нині чинні в богослужбовій сфері слов'ян там, де в літургію не введено живих національних мов... все з орфографії М. Смотрицького, що відповідало живому мовленню, використовувано і в українському світському письменстві до початку XIX ст., а на деяких теренах (наприклад у Закарпатті) – аж до середини XIX ст.» (*Історія українського правопису...*, 2004, с. 6). Особливість новоукраїнського періоду полягає в тому, що в Україні, якій випало перебувати у складі різних держав, панував правописний різнобій: «кулішівка», «драгоманівка», «желехівка», «грінченківка», «максимовичівка» й ін. Ці орфографічні системи об'єднують різні принципи – історико-етимологічний («максимовичівка») і фонетичний («кулішівка», «драгоманівка», «желехівка», «грінченківка»). Системне впорядкування українського правопису припадає на початок XX століття. Особливим для української орфографії є 1918 рік, коли вийшли у світ «Головні правила українського правопису», які, на жаль, не знайшли свого практичного втілення. Отож знаковішими слід уважати наступні роки, зокрема 1919, коли АН схвалила «Найголовніші правила українського правопису», та 1921, коли вони були видані й послужили надійною базою для всіх майбутніх орфографічних систем – 1928, 1933, 1946, 1960, 1990, 1993, 2019 рр. Ці системи в різні роки ґрунтовно і принагідно досліджували вітчизняні та зарубіжні вчені: Б. Ажнюк, Д. Баранник, А. Бурячок, І. Варченко, І. Вихованець, С. Головащук, А. Горняткевич, К. Городенська, А. Грищенко, О. Гузар, Й. Дзендзелівський, С. Єрмоленко, М. Жовтобрюх, Г. Колесник, А. Москаленко, В. Німчук, І. Огієнко, Г. Півторак, П. Плющ, Л. Полюга, О. Пономарів, Н. Пуряєва, В. Русанівський, О. Синявський, О. Тараненко, П. Тимошенко, Н. Тоцька, І. Фаріон, Ю. Шевельов, М. Штець, Ф. Шумлянський, П. Чучка, І. Ющук та ін.

Метою нашої розвідки є аналіз «Українського правопису» 1990 року.

Відомо, що національне оновлення, яке спричинила горбачовська перебудова, розпочиналося з мовного питання – з ухвалення Закону «Про мови в Українській РСР» (28 жовтня 1989 року) і реформування української орфографії. З-поміж найсутніших чинників, що зумовили з'яву чергової редакції правопису, – передусім відновлення історичної справедливості, тобто повернення до активного вжитку штучно вилучених власне українських норм, а також тих, які з'явилися під впливом російської мови і, зрозуміло, дисонували, часто навіть контрастували з українською традицією, що приречена була на те, аби губитися в часі. На порядку денному опинилися самі собою й такі актуальні питання, як зближення світського правопису з конфесійним, узгодження діаспорної орфографічної традиції з материковою. Важливо наголосити, що 1990 року на I Міжнародному конгресі українців було заявлено про створення для всіх українців світу фундованого на засадах соборності правопису. Збігло 30 літ, але цей благородний намір, на жаль, так і не зреалізувався.

«Український правопис» 1990 року не виник на голому місці й не став абсолютно новою орфографічною моделлю. Він органічно продовжив норми, закладені в попередніх виданнях. Найбільше над цим орфографічним кодексом потрудилася робоча група у складі мовознавців А. Бурячка, С. Головащука, Г. Колесника. Вона керувалася такими випрацьованими Орфографічною комісією при відділенні літератури, мови й мистецтвознавства АН УРСР загальними настановами: «1) не змінювати традиційної української графіки, відновивши традиційне розташування літер в абетці; 2) не ускладнювати принципи написання українських слів новими правилами й винятками, а навпаки, намагатися зменшувати їх кількість за рахунок уніфікації однотипних явищ; 3) по можливості спростити правопис складних слів, критично поставитись до правил, що регулюють уживання великої літери й под., – тобто тих правописних моментів, які не регулюються мовною структурою; 4) докладніше опрацювати правила щодо написання слів іншомовного походження, зокрема географічних назв та особових найменувань людей» (Український правопис, 1990, с. 3).

Правописна комісія АН УРСР, до якої ввійшли провідні вчені-мовознавці, письменники, педагоги, на своєму засіданні 31 жовтня 1989 року ухвалила такі основні орфографічні нововведення:

Відновлення літери **г**, що передає на письмі задньоязиковий зімкнений приголосний як в українських словах, так і в давньозапозичених та зукраїнізованих: *аґрус, гави, газда, гандж, ганок, гатунок, гвалт, гвалтувати, гелати, гедзь, гелотати, герготати, герготіти, глгнути, гирлига, глей, гніт* (у лампі), *госель-могель, грасувати, грати* (іменник), *гратчастий, гречний, гринджоли, ґрунт, гудзик, гуля, джигун, дзиґа, дзиґлик* тощо й похідні від них, а також у прізвищах *Галаган, Гудзь* і под. (Український правопис, 1990, с. 20).

«... Повернення до алфавіту літери **г** (п'ятої літери), – слушно зауважує Б. Ажнюк, – дозволить запобігти штучному збідненню фонетичної системи української мови: не секрет, що під впливом орфографії непоодинокую стала асимільована вимова вищенаведених слів – *ганок, гудзик, гуля* і т. п., хоча за правилами української орфоепії вимова з [г] була нормативною ... До того ж уживання цього знака має значну писемну традицію як у західноукраїнських землях, так і на Наддніпрянщині» (Ажнюк, 1990, с. 74).

Уживання великої букви в назвах культових книг (*Апостол, Біблія, Євангеліє, Коран, Псалтир, Часослов*), релігійних понять (*Бог* (але *боги*), *Божа Матір, Син Божий, Святий Дух*), релігійних свят і постів (*Благовіщення, Великдень, Івана Купала, Петра й Павла, Покрова, Різдво, Тепло Олексі, Успіння; Великий піст, Масниця, Петрівка, Пилипівка, Спасівка*) (Український правопис, 1990, с. 59-60).

Закріплення за кличною формою статусу кличного відмінка з притаманною йому формою вираження: *дружино, душе, мріє, бабуся* (Український правопис, 1990, с. 71); *баби, робітниці* (там само, с. 73); *батьку, слухачу, Петре, бійцю, шевче, малярє, Глібов і Глібове, Києє* (там само, с. 79); *брати, товариші; вісте, любове; ночі, матері* (там само, с. 82); *галченя, курча* (там само, с. 83); *гусята, телята* (там само, с. 84).

Передача французького **и** українським **у**, а не **ю** у слові *журі*, прізвищах *Жуль Верн, Жусьє* та похідних від них утвореннях – *жуль-вернівський* (Український правопис, 1990, с. 107, 104, 120, 108).

Написання разом складних іменників – загальних або власних назв, які мають у своїй структурі частину **пів-**: *піваркуша, півгодини, півдюжини, півкарбованця, півкіло, півмісяць, півогірка, пів'яблука; пів-Європи, пів-Киева* (Український правопис, 1990, с. 35).

Написання з апострофом оніма *В'ячеслав*, апелятивів на зразок *пів'ящика, пів'ями, дит'ясла та ін.* (Український правопис, 1990, с. 11-12).

Уживання неподвоєних букв на позначення приголосних у невідмінюваних загальних назвах іншомовного походження: *анали, бароко, беладона, бравісимо, інтермецо, лібрето, піанісимо, стакато, фортисимо* (Український правопис, 1990, с. 104).

Відсутність подвійної йотації в загальних назвах іншомовного походження: *конвеєр, параноя, секвоя, феєрверк* [але: *Гавайї, Гойя, Савойя, Феєрбах; майя* (народність), *фойє*] (Український правопис, 1990, с. 105).

Поширення «правила дев'ятки» на окремі апелятиви (*бравісимо, піанісимо, фортисимо*) (Український правопис, 1990, с. 106, 104).

Написання **и** в географічних назвах іншомовного походження з кінцевим **-ида, -ика** (Флорида, Корсика, Мексика), після шиплячих приголосних (Вашингтон, Вірджинія, Гемпшир, Йоркшир, Чикаго, Чилі), із звукосполученням **-ри-** перед приголосним (Мавританія, Мадрид), за традиційною вимовою (Бастилія, Бразилія, Вавилон, Ватикан, Братислава, Сардинія, Сирія, Сицилія, Скандинавія, Тибет) та в похідних від них утвореннях (сирієць, сирійський; скандинавець, скандинавський) (Український правопис, 1990, с. 106-107).

Запровадження нового розділу «Складні особові імена та прізвища й похідні від них прикметники», де пояснено «правопис таких українських та іншомовних імен, як Іван Волове Око, Гай Юлій Цезар, Людвіг ван Бетховен, Отто фон Бісмарк, Шон О'Кейсі, Анрі де Сен-Сімон, дон Педро, але Дон Жуан, Дон Кіхот – відомі літературні герої (пор. **донжуан** – загальна назва), Нур ед Дін, Кім Ір Сен, Ден Сяопін, Ізмаїлбей, Турсунзаде. Прикметники від складних особових імен, що пишуться через дефіс, зберігають це написання, наприклад, *сен-сімонівський* (від Сен-Сімон). Прикметники від китайських, корейських, в'єтнамських, індонезійських особових імен пишуться разом: *маоцзедунівський* (від Мао Цзедун), *кімірсенівський* (від Кім Ір Сен). Прикметники від прізвищ типу *Д'Артаньян* зберігають апостроф після частки – *д'артаньянівський*, похідні від прізвищ зі службовими словами *ван, фон* (ван Бетховен, фон Бісмарк) утворюються тільки від іменника: *бетховенський, бісмарківський*, похідні від *де Голль* – *деголлівський, Нур ед Дін* – *нуреддінівський*. Від ряду складних іменних форм прикметники не утворюються, наприклад: *Марко Вовчок, Гулак-Артемівський, Річард Левове Серце, Керогли, Осман-паша тощо*» (Ажнюк, 1990, с. 75).

Написання частки **не** в ролі префікса в іменниках – власних назвах із дефісом (*не-Європа*), а в загальних – разом (*нелюдина, неістота*) (Український правопис, 1990, с. 48).

Зміни у правописі прикметникових форм, які мають у своїй основі суфікс **-ськ(ий)** і утворені від найменувань народів та географічних назв із кінцевим приголосним: *г, ж, з + -ський* ♦ *-зький*: *Гаага – гаазький, Данціг – данцізький, Лейпціг – лейпцізький; с, х, ш + -ський* ♦ *-ський*: *Карабах – карабаський, Кандалакша – кандалакський* (Український правопис, 1990, с. 127).

Конкретизування семантичних типів іменників другої відміни чоловічого роду на приголосний, які мають закінчення **-у** (у твердій і мішаній групі), **-ю** (у м'якій групі) у родовому відмінку однини. Ідеться про 1) назви будівель, споруд, приміщень та їх частин: *вокзалу, ганку, даху, заводу, залу, замку, каналу, коридору, магазину, мезоніну, метрополітену, молу, палацу, поверху, сараю, тину, універмагу, шинку*, але (переважно з наголосом на закінченні): *бліндажа, гаража, куреня, млина, хліва; -а (-я)* вживається також в іменниках – назвах архітектурних деталей: *карниза, еркера, портика*; 2) переважну більшість слів зі значенням місця, простору тощо: *абзацу, валу, байраку, краю, лиману, луку, майдану, рову, ручаю, світу, уривку, яру*, але: *горба, хутора* тощо, а також зменшені форми на **-к**: *ліска, майданчика, ставка, ярка*; 3) назви почуттів: *болю, гніву, жалю, страху*; 4) найменування процесів, станів, властивостей, ознак, формацій, явищ суспільного життя, загальних і абстрактних понять: *авралу, бігу, винятку, галасу, грипу, дисонансу, догмату, достатку, екзамену, експорту, екскурсу, звуку* (але, як термін *звука*), *ідеалу, інтересу, канону, кашлю, клопоту, колоквиуму, комунізму, конфлікту, крику, лету* (льоту), *мажору, міражу, мінімуму, модусу, моменту, принципу, прогресу, процесу, реалізму, регресу, рейсу, ремонту, ритму, руху, світогляду, сорту, соціалізму, спорту, способу, стиду, стогону, тифу, толку, хисту, ходу, шуму*, але: *ляпаса, ривка, стрибка, стусана*; 5) терміни іншомовного походження, що означають фізичні або хімічні процеси, частину площі й т. ін.: *аналізу, електролізу, імпульсу, синтезу, ферменту*, а також літературознавчі терміни: *альманаху, епосу, жанру, журналу, міфу, нарису, образу, памфлету, роману, стилю, сюжету, фейлетону* тощо; 6) назви ігор і танців: *баскетболу, вальсу, волейболу, краков'яку, танку, танцю, тенісу, футболу, хокею*, але: *гопака, козака*» (Український правопис, 1990, с. 74-75).

На рівні розгляданої відмінкової парадигми відбулися деякі перегрупування. Відповідно до «Українського правопису» 1960 року закінчення **-а, -я** мають багатоскладові іменники *березняка, вишняка, чагарника* (Український правопис, 1960, с. 78-79), тоді як в «Українському правописі» 1990 року вирізнені лексеми ввійшли до розряду збірних понять, які мають закінчення **-у, -ю** (Український правопис, 1990, с. 74).

Українське суспільство неоднозначно зреагувало на орфографічні новації: одні з них сприйнялися нейтрально, тоді як інші викликали тривогу, навіть спротив. Розгорнулася жвава полеміка, яка подеколи ставала аж занадто емоційною. Шпальти всеукраїнських і

крайових періодичних видань рясніли публікаціями, що безпосередньо стосувалися проблем нового правопису. Їхні автори – учені, педагоги, працівники засобів масової інформації, прості українці, яким болить майбутнє молодій державі. Від окремих людей і цілих колективів надходили різноманітні пропозиції. Так, учителі Полтавської області у своєму листі до міністра народної освіти Івана Зязюна обурювалися тим, що їх «позбавили права висловити свої думки щодо доцільності або недоцільності запропонованих ученими змін в “Українському правописі”», що «попри всі заклики преси і громадськості автори правопису знехтували думкою вчителів». Вони вимагали «не впроваджувати новий правопис доти, доки його не буде обговорено ... на сторінках газети “Освіта” та журналу “Українська мова і література в школі”», зобов’язували високопосадовця особисто втрутитися в цей процес (*Просимо прислухатися!* 1991). У багатьох публікаціях ішлося про фінансові питання, про те, «чи підрахував хтось, скільки вже ж таки грошей треба витратити, щоб упровадити новий правопис?» (Кравченко, 1990а). Були серед опонентів і такі, які говорили про витрату мільярдних сум на перевидання фундаментальних праць (творів класиків марксизму-ленінізму, енциклопедій, підручників, географічних карт тощо) новим варіантом правопису (Никончук, 1990). Часто звучали прямо-таки шантажувальні факти про його якість. У новому правописі нібито «втричі збільшено кількість винятків, нововведення порушують Закон про мову в Українській РСР. У змінах немає системи, вони непослідовні, часто зроблені без урахування етимології слова. Нововведення віддаляють нашу мову від мови української діаспори ... нагадують слова з помилками учня-семикласника» (Щітківська, 1991b). Опоненти нового правопису доводять з усіх сил, що реформування орфографічної системи, яке здійснює найвищий лінгвістичний орган держави, – справа безперспективна і скороминуча. «Не переучуйтесь, не перелаштовуйте свою свідомість, – патетично звертаються вони до українського люду. – Погортайте третє видання правопису і заховайте в шухляду до кращих часів. А вони не за горами: на першому конгресі Міжнародної асоціації українців, який 1990 року відбувся у Києві, створено Міжнародну орфографічну комісію, яка вироблятиме нові перли, спільні для України й діаспори» [там само].

Суспільного розголосу набула публікація «Реформа ... похашцем» у газеті «Радянська освіта». Її авторку – З. Рожченко – хвилює те, що орфографічні новації, які пропонує Інститут мовознавства, не стали доступними широкому загалові, що в нашій уже незалежній державі знають більше про зміни у французькому правописі, ніж в українському. Авторка свідомо того, що 140 примірників накладу нового правопису замало, якщо орієнтуватися на «всю філологічну Україну», вона закликає кожного зацікавленого висловити свої міркування й переконує, що це позитивно вплине на непростий процес випрацювання орфографічних норм. У статті подано коментар до окремих змін з авторськими аргументами. Зняття подовження приголосних у словах *барокко*, *стаккато*, *інтермеццо*, *бравіссімо*, *фінни*, *фортіссімо* нібито означатиме не що інше, як протистояння вимові, «тим більше, що в свідомості вже складається певний стереотип написання». Критично оцінено новації, пов’язані з уніфікацією правил правопису російських прізвищ, поширенням «правила дев’ятки» на географічні назви, прізвища, упровадженням написання разом, із дефісом та апострофом слів, що містять початковий елемент *нів*. Загальний висновок такий: «Здається, щодо фіксації форм *Рівне*, *Мукачів*, *Гельсінкі*, *Сян* проблем не буде, вони вже є сучасною нормою. А ось щодо інших моментів можна й посперечатися» (Рожченко, 1990).

Газета, про яку йдеться, запропонувала читачам анкету такого змісту: 1. Чи є сьогодні, на вашу думку, необхідність у новому варіанті українського правопису? 2. Чи слід надрукувати в «РО» проект змін у правописі? 3. Які проблеми українського правопису ви хотіли б розв’язати негайно? Коротко напишіть про це. 4. Де ви працюєте? 5. Чи маєте ви філологічну освіту? (Рожченко, 1990).

Невдовзі в «Радянській освіті» з’явилася рубрика «Новий український правопис: яким йому бути?» (*Новий український правопис...*, 1990) як своєрідна реакція на анкету. Завідувач відділу вищих навчальних закладів і науки О. Кравченко, котрий назвав нову редакцію «Українського правопису» «справжнісінькою революцією в людському мозку!» (Кравченко, 1990b), повідомив, що на анкету відгукнулися вчителі й викладачі інститутів та університетів, редактори, коректори, журналісти, директори шкіл. Думки їхні, як і варт було сподіватися, розбіглися.

Так, завідувач кафедри стилістики Київського університету Олександр Пономарів підтримав наміри Інституту мовознавства, лінгвістично вмотивував новації, заявивши, що всі «запропоновані орфографічною комісією зміни сприятимуть удосконаленню української правописної системи. До них треба звикати. Якась незручність триватиме лише певний час. Але до кращого звикають неважко» (Пономарів, 1990). Подібну думку висловили львівські науковці Т. Панько, З. Терлак, Н. Захлюпана, М. Білоус, В. Пілецький, І. Ощипко. Вони загалом погодилися з пропонуваними змінами, навіть конкретизували окремі з них, як-от: «...“правило дев'ятки” доцільно поширити не тільки на загальні, а й на власні назви». Апеляція згадуваної З. Рожченко до широких верств населення щодо змін у правописі видається цим лінгвістами «не цілком коректною», бо вона «прерогатива передовсім вузького кола фахівців, які глибоко знають історію створення українського правопису і наукові засади вироблення правописних норм». Прикрим, на їхню думку, є і той факт, що З. Рожченко «намагається підігнати правопис українських слів під фонетичну й граматичну систему російської мови, як це практикувалося в попередні роки» (Панько, Терлак, Захлюпана, та ін., 1990). Застереження іншого взірця надійшли від завідувача кафедри української мови Ужгородського державного університету І. Сабадаша й завідувача кафедри української мови Житомирського державного педагогічного інституту М. Никончука. І. Сабадаш погоджується із З. Рожченко в тому, що з новим орфографічним кодексом треба ознайомити широку громадськість, констатує, що правописній комісії «слід було б прислухатися» до висловлених ним та його колегами пропозицій і «не вдаватися до амбіцій» (Сабадаш, 1990). М. Никончук запевняє, що «проект створений тими вченими, яким нічого робити в Інституті мовознавства і які взяли за суспільно непотрібну справу, а вірніше – шкідливу». На його погляд, немає жодних підстав «так кардинально міняти правопис. Краще йти по тому шляху, по якому йшли до цього часу – вносити поступові зміни» (Никончук, 1990).

Вир дискусій, які точилися навколо нового орфографічного кодексу, захопив газету «Освіта». Вона не раз ставала на бік тих, хто критикував його, що засвідчують хоча б такі опубліковані матеріали: «переважна більшість освітян і працівників вищої школи не готова впроваджувати новий правопис», «читачів обурює позиція його авторів і видавців, які відверто проігнорували думку мовників-практиків, “не помітили” численних застережень, зроблених учителями, викладачами вузів, журналістами, редакторами книжкових видавництв у пресі» (цит за: Русанівський, 1991). Багатьом добре запам'яталася вміщена в аналізованому періодичному виданні стаття «Право писати неправильно» Т. Щітківської, наукового редактора видавництва «Українська Радянська Енциклопедія» (Щітківська, 1991b). Ця авторка, за словами Віталія Русанівського, очолила «когорту борців» проти нової редакції «Українського правопису» (Русанівський, 1991; Щітківська, 1991a; Щітківська, 1991b). У згаданій публікації висловлено критичні зауваження стосовно окремих орфографічних нововведень. Авторка наголошує, що в правописі 1990 року катастрофічно збільшено кількість винятків. Це продемонстровано, зокрема, на прикладі написання і після приголосних в особових іменниках та географічних назвах, а також у похідних прикметниках перед наступним приголосним і в кінці слова (*Едінбург, Крит, Россія*). Аналізоване правило у словникові Г. Голоскевича представлено лише 4 прикладами (*Асирія, Вавилон, Ватикан, Сирія*). До 13 винятків (*Америка, Антарктика, Арктика, Атлантика, Африка, Балтика, Великобританія, Париж, Рига, Рим, Єгипет, Єрусалим, Палестина*) (*Український правопис, 1960, с. 118*), які зафіксовано в «Українському правописі» 1960 року, додалося ще 24 (*Алжир, Бастилія, Братислава, Вавилон, Ватикан, Вашингтон, Корсика, Сирія, Сицилія та ін.*) в «Українському правописі» 1990 року (*Український правопис, 1990, с. 101-102*). Висновок Т. Щітківської категоричний: «теорія “икання” надумана». Негативно оцінено написання *е* в російських прізвищах після *р* у суфіксах *-єв, -єєв* (*Андреев*). Схарактеризовано й інші конкретні зміни, більшість із них, на думку авторки публікації, є алогічними, несистемними, складними для засвоєння, отже, і безперспективними (Щітківська, 1991b).

Зі своїм словом до «ласкавого чительника» через газету «Освіта» звернувся голова Орфографічної комісії В. Русанівський. Його стаття «Ще одна азбучна війна?» (Русанівський, 1991) – це передусім відповіді на закиди, уміщені в щойно проаналізованій публікації Т. Щітківської. Віталій Макарович коментує ухвалені правила правопису власних імен, чітко

орієнтуючись на транскрипцію і транслітерацію та встановлюючи відмінність між ними. Він наголошує на тому, що з об'єктивних причин у новій редакції розширені правила написання слов'янських прізвищ, умотивовує потребу в розділі «Складні особові імена та прізвища й похідні від них прикметники», в оновленні способу передавання прикметникових закінчень, які входять до складу слов'янських географічних назв (*Банська Бистриця, Нові Замки, Стальова Воля, Чеський Крумльов*), в узаконенні відмінювання лише другої частини в географічних назвах із двох-трьох іменників або іменника та присвійного прикметника (*Алма-Ати, Баден Бадена, але Кончі-Заспи, Пущі Водиці*), у розширенні «икання» (*Бразилія, Алжир*) головно через ту причину, що «український народ так вимовляє ці назви». Пояснено й інші зміни, зокрема місце **ь** в абетці з огляду на те, що «всі кириличні алфавіти, зведені в єдину матрицю, застосовувану в комп'ютерній техніці, повинні мати однакову послідовність» (там само).

Цікавою і дивною з висоти дня натеперішнього видається позиція, яку зайняла «Літературна Україна». Опоненти правопису звинувачували редакцію тижневика в тому, що вона «як води в рот набрала з приводу поспішного введення в ужиток нового» орфографічного кодексу (*Право писати неправильно...*, 1991). Після цієї критики газета запевнила своїх читачів, що *писатиме так, як вони звикли, як їх навчали у школі*. Трибуна письменників України заговорила про малий наклад правопису, про «численну армію фахівців», яка має сідати за парти й вивчати нові або перероблені правила та студіювати сонмище винятків, про відсутність словників і перспектив виходу їх у світ найближчим часом тощо.

Надруковані в Україні й за її межами критичні огляди, побажання, пропозиції, рекомендації тощо вмістяться не в один том, який із цікавістю читатимуть різні люди й сьогодні, оскільки компромісу в царині правопису навіть у материковій Україні, не кажучи вже про діаспору, не знайдено. Вельми промовистим є той факт, що навіть учені-мовознавці мають полярні погляди на ту або ту орфографічну норму.

Важливо наголосити на одному досить-таки показовому моментові: у добу незалежності запанував правописний хаос, який, на превеликий жаль, не перепинився й дотепер. Різні видавництва послуговуються «своїми» орфографічними системами, окремі телеканали вдаються до колишніх норм, незважаючи на чинний правописний кодекс, урешті, деякі авторитетні люди, оприявнюючи науковий, мистецький, художній чи інший набуток, сміливо заявляють про власні орфографічні вподобання. Зрозуміло, цього в державі, основними принципами функціонування якої є верховенство права та верховенство закону, не може бути. Маємо підстави сміливо говорити, що в Україні йде азбучна війна, яка вже мала місце в нашій наповненій суперечностей історії писемності. «Впровадженню нового правопису не могли зарадити навіть спеціальні директиви урядових інстанцій (річ нечувана для попередніх українських правописів, починаючи від 1933 р., які впроваджувалися негайно і жодним чином не могли бути порушені), – слушно наголошує О. О. Тараненко. – Інструкції командно-адміністративної системи у сфері духовного життя на цей час уже перестали діяти, а якісь інші імперативи їм на зміну в нашій свідомості не з'явилися» (Тараненко, 1995, с. 4).

Перспективи дослідження вбачаємо в аналізі методології «Українського правопису» 1993 року, «Українського правопису» 2019 року¹⁾.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Ажнюк Б. М. Український правопис в оновленому виданні. *Українська мова і література в школі*. 1990. № 2. С. 74–75.
- Історія українського правопису XVI–XX століття : хрестоматія / упоряд. : В. В. Німчук, Н. В. Пуряєва. Київ : Наук. думка, 2004. 582 с.
- Кравченко О. Маски знято, або Як мовознавство підмінюють політиканством. *Радянська освіта*. 1990. 29 черв. С. 2.
- Кравченко О. Рятуйте «Сирію»! *Радянська освіта*. 1990. 18 трав. С. 1.
- Никончук М. Для кардинальних змін нема підстав. *Радянська освіта*. 1990. 15 черв. С. 2.
- Німчук В. В. Проблеми українського правопису XX – початку XXI ст. ст. / НАН України, Ін-т укр. мови. Київ, 2002. 112 с.

¹⁾ Статті, присвячені цим проблемам, будуть опубліковані в наступних числах пропонованого видання.

- Новий український правопис: яким йому бути? *Радянська освіта*. 1990. 15 черв. С. 1, 2–3.
- Панько Т., Терлак З., Захлюпана Н., Білоус М., Пілецький В., Ощипко І. На Україні Сирії нічого не загрожує. *Радянська освіта*. 1990. 15 черв. С. 3.
- Пономарів О. А, я за зміни. *Радянська освіта*. 1990. 15 черв. С. 3.
- Право писати неправильно. *Літературна Україна*. 1991. 15 серп. С. 3
- Просимо прислухатися! Відкритий лист до міністра народної освіти УРСР. *Освіта*. 1991. 18 черв. С. 2.
- Рожченко З. Реформа ... похапцем. *Радянська освіта*. 1990. 18 трав. С. 1.
- Русанівський В. Ще одна азбучна війна? *Освіта*. 1991. 18 черв. С. 2.
- Сабадаш І. А слід би прислухатися... *Радянська освіта*. 1990. 15 черв. С. 3.
- Тараненко О. О. Лінгвістичний і соціальний комплекс проблем навколо сучасного українського правопису. *Мовознавство*. 1995. № 1. С. 3–8.
- Український правопис. 2-ге вид., випр. й доп. Київ : Вид-во АН УРСР, 1960. 272 с.
- Український правопис / АН УРСР, Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні. 3-тє вид., випр. й доп. Київ : Наук. думка, 1990. 240 с.
- Щітківська Т. Азбучна війна? Як створювали новий український правопис. *Літературна Україна*. 1991. 15 серп. С. 2–3.
- Щітківська Т. Право писати неправильно: реформа нового правопису очима редактора книжкового видавництва. *Освіта*. 1991. 24 трав. С. 2.

MYKOLA STEPANENKO

SPELLING PRACTICE OF THE INDEPENDENCE ERA : “UKRAINIAN SPELLING” IN 1990

*The given research is devoted to the formation specificity of the Ukrainian orthographic code during the Independence period. The methods of “Ukrainian spelling” of 1990 have been clarified in succession. We also logically elaborated the system of innovations within a projection on the developed tradition, standing on the basis that language changes, therefore the spelling code should adhere to the established norms, simultaneously reflecting its up-to-date condition. The focus lies in interpreting the spelling changes of 1990 and 2019, as the spelling code of 1993 did not involve drastic changes. The system of all the latest innovations is analysed in detail. They are classified according to such criteria as terms of the new spelling standards implementation (to be exact, the pronunciation and spelling of words *proiekt*, *sviashchennyi*, *Sviatovechir*, *piv vidra*, *piv Kyjeva*, *piv yashchyka*, *pivostriv*, *pivlitrovyi*), alternative norms (*kafedra* / *katedra*, *audytoriiia* / *avdytoriiia*, *Hete* / *Getu*, *Londona* / *Londonu*, *Ivanovi* / *Ivanevi*, *arkhymandryt* / *arkhimandryt*, etc.). It is about non-alternative norms as well (they are related to spelling of parts of the word base, inflections of declension words, words of foreign origin and proper names, and usage of punctuation). Systematized material on graphics, spelling, and punctuation serves as a specific kind of guide for those who will study the dynamics of the newest spelling rules. It was proved that the spontaneous critique of the orthographic system gradually acquired a constructive point, relying not only on intra- but also on extralingual factors. The issue of the modern alphabet war in Ukraine as well as reasons for its occurrence and negative impact on the spiritual and cultural progress of our country have not remained outside the research. The “Project of the Latest Edition of the Ukrainian Orthography” was logically accentuated. It made a great impression on society, though was not legitimized. The emphasis is on the fact that one of the current priorities lies in creating a single spelling model for Ukrainians within mainland Ukraine and in the diaspora. We are confident on the point it will function as an important consolidating factor of the nation.*

Key words: “Ukrainian spelling” of 1990 (1993, 2019), spelling standard, basic principles of spelling code, reformation of the orthographic system, “Skrypnyk’s” spelling code, a single spelling model for all Ukrainians in the world.

REFERENCES

- Azhniuk, B. M. (1990). Ukrainskyi pravopys v onovlenomu vydanni [Ukrainian Spelling in the Updated Edition]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli* [Ukrainian Language and Literature at School], 2, 74-75 [in Ukrainian].
- Kravchenko, O. (1990a). Masky zniato, abo Yak movoznavstvo pidminiaiut politykanstvom [Mask Off, or How Linguistics is Replaced by Politicking]. *Radianska osvita* [Soviet Education], July 29, 2 [in Ukrainian].
- Kravchenko, O. (1990b). Riatuite «Syriiu!» [Save «Syria!»]. *Radianska osvita* [Soviet Education], May 18, 1 [in Ukrainian].
- Nimchuk, V. V. (2002). *Problemy ukrainskoho pravopysu XX – pochatku XXI st.* [Problems of the Ukrainian Spelling of the 20th–early 21st Century]. Kyiv [in Ukrainian].
- Nimchuk, V. V., & Puriaieva, N. V. (Eds.). (2004). *Istoriia ukrainskoho pravopysu XVI–XX stolittia* [History of Ukrainian Spelling of the 16th–20th Century]: khrestomatiiia. Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].
- Novyi ukrainskyi pravopys: yakym yomu buty? [New Ukrainian Spelling: What Is It Going to Be?]. (1990). *Radianska osvita* [Soviet Education], June 15, 1, 2-3 [in Ukrainian].
- Nykonchuk, M. (1990). Dlia kardynalnykh zmin nema pidstav [There is No Reason for Fundamental Change]. *Radianska osvita* [Soviet Education], June 15, 2 [in Ukrainian].

-
- Panko, T., Terlak, Z., Zakhliupana, N., Bilous, M., Piletskyi, V., & Oshchipko, I. (1990). Na Ukraini Syrii nichoho ne zahrozhuie [Syria is Not in Danger in Ukraine]. *Radianska osvita [Soviet Education]*, June 15, 3 [in Ukrainian].
- Ponomariv, O. (1990). A ya za zminy [I am for the Change]. *Radianska osvita [Soviet Education]*, June 15, 3 [in Ukrainian].
- Pravo pysaty nepravylno [Right to Write Incorrectly]. (1991). *Literaturna Ukraina [Literary Ukraine]*, August 15, 3 [in Ukrainian].
- Prosymo pryslukhatysia! Vidkryty lyst do ministra narodnoi osvity URSS [Would You Listen to It! Open Letter to the Minister of People's Education of the Ukrainian SSR]. (1991). *Osvita [Education]*, 18 cherv., 2 [in Ukrainian].
- Rozhchenko, Z. (1990). Reforma... pokhaptsem [Reform... In Haste]. *Radianska osvita [Soviet Education]*, May 18, 1 [in Ukrainian].
- Rusanivskyi, V. (1991). Shche odna azbuchna viina? [Yet Another Alphabet War?]. *Osvita [Education]*, June 18, 2 [in Ukrainian].
- Sabadash, I. (1990). A slid by pryslukhatysia... [You Should Have Listened...]. *Radianska osvita [Soviet Education]*, June 15, 3 [in Ukrainian].
- Shchitkivska, T. (1991). Azbuchna viina? Yak stvoriuvaly novyi ukrainskyi pravopys [Alphabet War? How was the New Ukrainian Spelling Created?]. *Literaturna Ukraina [Literary Ukraine]*, August 15, 2-3 [in Ukrainian].
- Shchitkivska, T. (1991). Pravo pysaty nepravylno: reforma novoho pravopysu ochyma redaktora knyzhkovoho vydavnytstva [Right to Write Incorrectly: the Reform of the New Spelling from the Perspective of the Editor of a Book Publishing House]. *Osvita [Education]*, May 24, 2 [in Ukrainian].
- Taranenko, O. O. (1995). Linhvistychnyi i sotsialnyi kompleks problem navkolo suchasnoho ukrainskoho pravopysu [Linguistic and Social Complex of Problems of the Modern Ukrainian Spelling]. *Movoznavstvo [Linguistics]*, 1, 3-8 [in Ukrainian].
- Ukrainskyi pravopys [Ukrainian Spelling]*. (1960). Kyiv: AN URSS [in Ukrainian].
- Ukrainskyi pravopys [Ukrainian Spelling]*. (1990). Kyiv: Nauk. dumka [in Ukrainian].

Отримано 17.03. 2021р.

ЛЮДМИЛА ШИТИК
ORCID: 0000-0001-5941-672X
(Черкаси) (Cherkasy)
Place of work: *Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy*
Country: *Ukraine* Email:
l_shytyk@ukr.net

ДАРІЯ КУЛІНІЧ
(Черкаси) (Cherkasy)
Place of study: *Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy*
Country: *Ukraine*
Email: dkulinich14@gmail.com

ЛЕКСИКО-ГРАМАТИЧНА СПЕЦИФІКА ЕПІСТОЛЯРНИХ ЗВЕРТАНЬ (НА МАТЕРІАЛІ «ЛИСТІВ ДО ОЛЕСЯ ГОНЧАРА», УПОРЯДНИК М. СТЕПАНЕНКО)

У статті проаналізовано лексико-граматичні особливості епістолярних звертань (на матеріалі «Листів до Олесея Гончара», упорядник М. Степаненко).

Визначено специфіку епістолярного стилю, пов'язану з уживанням звертань.

Описано семантичні групи звертань: звертання-антропоніми; традиційні етикетні форми; загальні звертання, що позначають назви осіб за родовою чи за гендерною ознакою, назви осіб за спорідненістю і своєюцтвом у непрямому значенні, назви осіб за товариськими стосунками; спеціальні звертання (назви за фахом, родом діяльності, посадою, академічними титулами); оказіональні звертання. Зроблено кількісні підрахунки використаних у «Листах до Олесея Гончара» звертань, схарактеризовано конструкції, оформлені іншими мовами – російською, білоруською, польською, англійською. Підтверджено, що типовою морфологічною формою звертання є кличний відмінок іменника, а в радянський період – також омонімічний називний. Зафіксовано порушення морфологічних норм (різні відмінкові форми компонентів лексичного словосполучення – один у називному, а інший у кличному відмінку; аноматив Олесе) та орфографічні помилки в написанні імені по батькові письменника. Обґрунтовано аномативність форми називного відмінка як засобу вираження звертань у листах, датованих 1990–1995 рр.

Ключові слова: звертання; вокатив; семантичні групи звертань; морфологічні форми; аномативи; епістолярний стиль; листи до Олесея Гончара.

Сучасний стан розвитку мовознавчої науки демонструє опрацювання складних граматичних проблем, однією з яких є різноаспектне вивчення статусу і функцій звертання як засобу позначення адресата в комунікативних актах. Функціуючи переважно в розмовно-побутовому, художньому й епістолярному стилях мови, звертання постає невід'ємним складником спілкування. Комуніканти послуговуються ним і як засобом вираження емоцій, почуттів, дружнього чи офіційного ставлення один до одного.

Заслуговує на увагу вивчення специфіки епістолярного стилю, який був популярним способом комунікування особливо в ХІХ–ХХ ст. Листи є важливим джерелом інформації про епохи, країни, події, людей. Надзвичайно цінними є листи, автори яких – творчі постаті, активні учасники суспільних процесів. Епістолярій має свої особливості в лексиці, морфології, синтаксисі, пунктуації та стилістиці, що репрезентовано і в специфіці використання форм звертань.

Важливим теоретичним підґрунтям різновекторного опрацювання звертань є класичні та новітні мовознавчі студії, що синтезують проблеми сучасного синтаксису, морфології,

стилістики, традиційні і новітні підходи до вивчення звертання й кличного відмінка як граматичного засобу його вираження (Вихованець, 1993; Городенська (Ред.) 2017; Грищенко (Ред.), 1989; Загнітко, 2001; Кулик, 1961; Павленко, 2010; Селіванова, 2006; Шульжук, 2010 та ін.). Викликають зацікавлення праці, у яких звертання схарактеризовано як один з елементів комунікативних ситуацій у структурі мовного етикету (Богдан, 1998), засіб формування культуромовної компетенції українців (Красовська, 2010), індикатор вираження категорії ввічливості (Болотнікова, 2018) тощо. У проєкції на епістолярний стиль звертання досліджували з погляду структурної типології та стилістики (Куварова, 2017), семантики й функційно-комунікативної специфіки етикетних одиниць (Ветрова, 2004), в аспекті поетики епістолярної ввічливості (Журавльова, 2012), соціальних категорій модусу (Телеки & Шинкарук, 2007) та ін.

Дослідники одностайні щодо загального визначення звертання як інтонаційно виділеного компонента речення, що називає істоти або персоніфіковані предмети, яким адресоване мовлення (Шульжук, 2010, с. 173), однак стосовно термінів є деякі розбіжності. Зокрема, автори «Синтаксису сучасної української мови. Проблемні питання» оперують поняттями «кличні комунікати» (вокативні речення) і «кличні модифікації», трактуючи їх як досить складну, синкретичну категорію, яку непросто визначати «як якийсь член чи вид речення» (Слинько, Гуйванюк & Кобилянська, 1994, с. 415). Термін «звертання» використовують паралельно з лексемою «вокатив», мотивуючи це їхньою синонімією. У «Словнику сучасної лінгвістики: поняття і терміни» А. П. Загнітка вокатив виплумачений як «1) те саме, що кличний відмінок; 2) те саме, що звертання» (Загнітко, 2012, с. 138). Аналогічне визначення, але більш розгорнуте, пропонує О. О. Селіванова (Селіванова, 2006, с. 73).

О. К. Куварова вводить стилістично марковане поняття «епістолярний вокатив» (синонім – «епістолярне звертання»), трактуючи його як «слово або словосполучення, яким автор листа номінує свого адресата безпосередньо в тексті письмового послання, орієнтоване на встановлення в тій або тій формі контакту з ним» (Куварова, 2017, с. 142). У контексті нашого дослідження послугувавтимемося терміном «епістолярне звертання».

Питання щодо специфіки функціонування звертань у різних стилях мовлення також неоднозначно витлумачене. Б. М. Кулик стверджує, що їх уживають у розмовно-побутовому, художньому (у мовленні персонажів) та в епістолярному стилях, причому це переважно пестливі й голубливі, а також нейтральні з емоційного боку звертання. В ораторському й діловому стилях мови вживають загальні офіційні звертання (Кулик, 1961, с. 167-168).

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою багатоаспектного вивчення звертання й особливостей його функціонування в епістолярії. Неповнота висвітлення проблемних питань, пов'язаних зі статусом звертання та його функціями в реченні, також актуалізує науковий пошук. Вибір теми вмотивований необхідністю проаналізувати великий пласт епістолярних звертань, потребою узагальнити й систематизувати їх, класифікувати відповідно до лексичних та граматичних особливостей. Поглиблений аналіз цих компонентів сприятиме й ґрунтовному висвітленню загальних та часткових проблем використання звертань в епістолярному стилі.

Мета статті – проаналізувати лексико-граматичні особливості звертань у проєкції на епістолярій Олесь Гончара.

Джерелом фактичного матеріалу слугувало впорядковане М. І. Степаненком видання «Листи до Олесь Гончара» (у двох книгах), що вміщує 895 листів (513 увійшли до першої, 382 – до другої книги). Вибір матеріалу дослідження вмотивований різноманітністю представлених форм звертань у листах до письменника. Усього вибрано й проаналізовано 1185 одиниць, оформлених українською мовою, та близько 200 одиниць іншими мовами.

У процесі дослідження використано як основний метод лінгвістичного опису мовних фактів – для інвентаризації, систематизації й класифікації звертань; метод аналізу та синтезу – для характеристики й узагальнення особливостей епістолярних звертань; метод кількісних підрахунків, застосований для виявлення кількісного співвідношення різновидів досліджуваних одиниць.

Проблема лексико-граматичної специфіки звертань тісно пов'язана із засобами вираження епістолярної гоноративності, що мають виразну соціальну природу. Саме за допомогою етикетних форм можлива соціальна взаємодія комунікантів, їхній вплив один на одного. Вибір мовноетикетних одиниць увічливості залежить від соціальної культури спілкування, статусу адресанта й адресата, рівня їхньої освіти, виховання, віку, статі, а також емоційних, етичних особливостей мовного контактування.

На сьогодні відсутня загальна типологія епістолярного звертання, оскільки за основу класифікацій дослідники беруть різні диференційні ознаки, зокрема характер взаємин комунікантів, функційно-комунікативну специфіку, соціобіологічний статус чи мовленнєво-етикетні стандарти й норми, соціальну дистанцію тощо. Спираючись на наявні класифікації (Телеки & Шинкарук, 2007, с. 114; Ветрова, 2004, с. 5; Клименко, 2005, с. 71-75; Грищенко, 2016, с. 35-116; Радевич-Винницький, 2001, с. 98-100; Болотнікова, 2018, с. 69-73), усі епістолярні звертання, вибрані з видання «Листи до Олесея Гончара», диференціюємо на такі групи:

– звертання-антропоніми (власні назви – ім'я, по батькові, прізвище), напр.: *Дорогий Олесею!* (від С. Завгороднього) (Степаненко (Упор.), 2, с. 242)²⁾; *Дорогий Олесею Терентійовичу!* (від В. Брюггена) (2, с. 225); *Нині Великдень, то ж годиться, дорогий Олесею Терентійовичу, вітати Вас народним – Христос Воскрес!* (від М. Рябого) (2, с. 183); *Доброго здоров'я, дорогий Олександр Терентієвич!* (від І. Гончара) (1, с. 67); *Дорогий і шановний Олесею Гончар!* (від Д. Лук'яновича) (1, с. 120); *Дорога Валентино Данилівно!* (від А. Малишка) (1, с. 282);

– традиційні етикетні форми (т. зв. соціальні гоноративи: *пане, товаришу, пане-товаришу*)³⁾, напр.: *Добрий день, дорогий пане Олесею!* (від С. Філіпчука) (2, с. 351); *Вельмишановний пане-товаришу* (від О. Баканідзе) (1, с. 232); *Шановний товаришу!* (від І. Романченка) (1, с. 281); *Вельмишановний товаришу Гончар!* (від В. Бабляка) (1, с. 37);

– загальні звертання, що позначають:

а) назви осіб за родовою чи гендерною ознакою, напр.: *Спасибі, спасибі Вам, чудова людино, особливо за останні три абзаци* (від Г. Прокопенка) (1, с. 189); *Дивний ти, чоловіче, талант!* (від С. Завгороднього) (1, с. 93);

б) назви осіб за свояцтвом і спорідненістю в непрямому значенні, коли «вокативи родинного зразка <...> вживають у звертанні до адресата, який не має кровної спорідненості з адресантом» (Болотнікова, 2018, с. 79-80), напр.: *Батьку наш, пане Олесею!* (від І. Юви) (2, с. 306); *Простіть, Батьку!* (від О. Гижі) (2, с. 355); *Вельмишановний і дорогий наш Земляче Олесею Терентійович!* (від І. Шаповала) (2, с. 35); *Добре, синку!* (від П. Панча) (1, с. 16);

в) назви осіб за товариськими стосунками (*друзе, товаришу*), напр.: *Коли б ти, друже мій, удіяв таке, щоб і я приїхав у Київ на пленум* (від Г. Тютюнника) (1, с. 77); *Коротше: вручаю тобі, терпеливий друже, все те, чим жив кілька років!* (від М. Безхутрого) (1, с. 178); *З Новим роком, любий друже Олесею Терентійовичу!* (від С. Козака) (1, с. 414); *Шановний товаришу!* (від І. Романченка) (1, с. 281);

– спеціальні звертання (на позначення осіб за родом діяльності, посадою, фахом, академічними титулами тощо), напр.: *А тепер, дорогий голово Спілки письменників, маю до Вас прохання, особистого характеру* (від В. Гренджа-Донського) (1, с. 289); *Високошановний наш Академіку, дорогий Олесею Терентійовичу!* (від Л. Паламарчука) (1, с. 403);

– оказіональні звертання, що мають метафорично-поетичне значення й акцентують на досягненнях адресата, напр.: *Бажаємо Вам, дорогий наш Прапорonoсцю, міцного здоров'я, щастя, успіхів, нових книг, які учать добру і людяності* (від А. Гая) (2, с. 101); *Тож, терпеливо вибачивши мені таку неовілейну преамбулу, дорогий Олесею Терентійовичу, – наш Громадянине, наш Духовнику в соборі народних святинь, Поете-Літописцю народної історії, долі й душі, неокульчужений Правдoборче в часи бюрократично-технократичного вмирання совісті, остигання кровогенного вогню, – прийміть моє, моєї родини, мого подільського роду і земляків сердечно-здоровне вітання з величною, славною роковиною!* (від О. Стаєцького) (2, с. 179-180).

Як зазначає Н. М. Журавльова, у західноукраїнському варіанті мовного етикету роль звертань та гоноративів часто виконували лексеми *пан, пані*, запозичені з польської мови, їх використовували для посилення поваги, уживаючи прикладку, виражену величанням на ім'я, по батькові чи прізвище (Журавльова, 2007, с. 161). Серед дібраного лексичного матеріалу зафіксовано такі приклади: *Високоповажний Пане Гончар!* (від В. Луціва) (2, с. 261); *Батьку наш, пане Олесею!* (від І. Юва) (2, с. 305).

²⁾ Усі приклади вибрані з видання «Листи до Олесея Гончара» (книга 1 чи 2; упор. М. І. Степаненко), а тому надалі в дужках зазначатимемо лише порядковий номер книги й сторінку.

про анормативність форм звертання йтиметься далі.

³⁾ У проаналізованих листах до Олесея Гончара немає етикетної форми *добродій*, що, очевидно, зумовлено радянською традицією.

Засвідчено еволюцію звертань від *пане* до *товаришу*, що згодом перетворилось у *друзе*, у листах Рудольфа Гулки до Олесея Гончара. У період із 1948 до 1952 року Рудольф Гулка використовував звертання *пане* в кожному своєму листі (напр.: *Шановний пане* (1, с. 42)), згодом помічаємо нову тенденцію – уживання лексеми *товаришу* (напр.: *Шановний товаришу* (1, с. 80)). Уже до 1958 року Рудольф Гулка звертався до Олесея Гончара тільки *друзе*, напр.: *Шановний друзе, справа з виданням «Перекопу» ще не вирішена, хоч я є цілком приготовлений до перекладу* (1, с. 119). На основі зібраного фактичного матеріалу можемо зробити висновок, що стосунки між Рудольфом Гулкою та Олесем Гончаром трансформувалися від офіційних до дружніх, причому з позитивною динамікою.

Трапляється в листах звертання *товаришу*, що не має семантики, близької до *друг, приятель*, а є офіційною формою ввічливості, якою послуговувалися в радянський період, напр.: *Шановний й дорогий товаришу, обі Ваші книги одержав й передав їх видавництвам* (від Р. Гулки) (1, с. 103); *Ми з радістю чекаємо Ваших нових книжок і бажаємо Вам, шановний товаришу Гончар, міцного здоров'я й творчих сил на довгі роки* (від правління Спілки письменників НДР) (1, с. 375).

Лексеми *чоловіче, пане, друзе, брате* – це звертання, уживані як інтимізувальні вислови в різних комунікативних ситуаціях. Вони не є обов'язковими позначеннями конкретних адресатів мовлення, тому стоять поза групою власне звертань. Їхня основна функція – надати мовленню відтінків інтимності (Кадомцева, 1972, с. 227). Зафіксовано такі приклади: *Дивний ти, чоловіче, талант!* (від С. Завгороднього) (1, с. 93); *Милий друзе по роботі!* (від А. Упіта) (1, с. 167); *Дорогий друзе!* (від Г. Тютюнника) (1, с. 116); *Будьте здорові, Добрий Чоловіче!* (від Ф. Рогового) (2, с. 226).

Звертання на прізвище не характерне для українського мовленнєвого етикету, тому й ужито в листах зрідка, напр.: *Вельмишановний та Дорогий Пане Гончар, від імені всіх виконавців, що виступали у цьому концертному турне на Україні, сердечно дякую за щирі слова Видатного Сина України* (від В. Луціва) (2, с. 216); *Вибачте, шановний п. Гончар, за ці помилки* (від В. Муравецької) (2, с. 318); *Дорогий пане Гончар!* (від К. Трухановського) (1, с. 318).

Для величання дружини Олесея Гончара, передавання їй вітань адресанти використовували офіційні форми та демінутиви, напр.: *Милі й дорогі всім нам люди – Валентино Данилівно, Олесю Терентійовичу!* (від О. Силина) (2, с. 201); *Дорогі, любі Валя і Олесю!* (від П. Воронька) (1, с. 419); *Здоров'я Вам усім – мила Валюшо, любий Олесю, добра дітям Вашим* (від З. Гончарука) (2, с. 111).

Увиразнити звертання можна за допомогою атрибутивних поширювачів, або етикетних епітетів (Гриценко, 2016, с. 117), виражених прикметниками. А. П. Болотнікова умовно поділяє їх на дві групи: «гонорифічні (*шановний, поважний, високошановний, вельмишановний, високоповажний, вельмиповажний* тощо) <...> та емоційно-оцінні (*милий, ласкавий, дорогий, рідний, любий* тощо)» (Болотнікова, 2018, с. 83). Гонорифічні прикметники передають ввічливе ставлення й у препозиції до звертання виконують етикетну функцію, напр.: *Доброго дня, вельмишановний Олесю Терентійовичу!* (від М. Стрельбицького) (2, с. 182); *Шановний Олесю Терентійовичу!* (від І. Бугаєнка) (2, с. 175); *Високоповажний Олесю Терентійовичу!* (від М. Шалати) (2, с. 158). Емоційно-оцінні прикметники маркують щирість, доброзичливість, дружню прихильність і виконують оцінну функцію, напр.: *Любий Олесю!* (від П. Воронька) (1, с. 38); *Дорогий Олесю! Любий, коханий!* (від О. Юренка) (1, с. 70); *Сердечне спасибі Вам, рідний Олесю Терентійовичу* (від П. Жура) (1, с. 342); *Добрий день, дорогий Олесю Терентійовичу!* (від О. Ковіньки) (2, с. 355); *Дорогі Олесю Терентійовичу і Валентино Данилівно!* (від В. Кравчука) (2, с. 391); *Славна Валентино Данилівно!* (від П. Тронька) (2, с. 395).

Продуктивними є конструкції, у яких ужито прикметники обох груп, що змінює тональність комунікативної ситуації, скорочує міжособистісну дистанцію, напр.: *Глибокошановний і дорогий Олесю Терентійовичу!* (від С. Носаня) (1, с. 386); *Високошановний наш Академіку, дорогий Олесю Терентійовичу!* (від Л. Паламарчука) (1, с. 403); *Зі світлим Днем Вашого Народження, дорогий і найшанованіший Олесю Терентійовичу!* (від Г. Прокопенка) (1, с. 441); *Дорогий наставнику і вчителю, шановний майстре Олесю Терентійовичу!* (від Н. Гнатюк) (1, с. 449); *Любий, щирий і високоповажний Олесю Терентійовичу!* (від І. Шаповала) (1, с. 511); *Високоповажний, Дорогий Олесю Терентійовичу!* (від М. Шалати) (2, с. 188); *В. Поважаний і Дорогий Олесю Терентійовичу!* (від Д. Нитченка) (2, с. 381); *Вповажаний, Дорогий і незабутній Олесю Терентійовичу!* (від Д. Нитченка) (2, с. 269).

Посилюють інтимність, сердечність і щирість взаємин присвійні займенники *мій, наш*, що частково втратили значення присвійності, уживаючись як поширювачі звертання, вираженого власною чи загальною назвою, напр.: *Такі-то справи, мій друже* (від С. Завгороднього) (2, с. 65); *Дорогий мій Олесю!* (від О. Юренка) (1, с. 78); *Спасибі тобі, дорогий мій друже* (від С. Завгороднього) (1, с. 200); *Скажи, друже мій високий, чому чим більше зробиш доброго на світі, тим більше стаєш небажаним, наче чужим, у тому ж, здавалося б світі, якому ти служиш усіма помислами, всім серцем?* (від С. Козака) (1, с. 421); *Мої дорогі, мої любі Олесю й Валю!* (від І. Новосельцевої) (2, с. 270); *Дорогий наш Олесь Терентійович!* (від В. Кравчука й І. Брикульця) (2, с. 399).

У зверненні до осіб, які мають високий соціальний статус адресата, уживають займенники другої особи, супроводжувані відокремленими звертаннями-прикладками, напр.: *Я буду вдячний Вам, Олесю Терентійовичу, якщо знайдеться можливість відповісти мені в цій справі* (від П. Ротача) (1, с. 419); *Спасибі ж Вам, дорогий Олесю Терентійовичу, за новий Ваш подвиг!* (від Д. Демерджі) (1, с. 446); *Дякую так само красно і Вам, мила Валентино Данилівно, славна Дружина (яке слово) великого Чоловіка – Людини* (від О. Силина) (2, с. 13); *Ви, дорогий Олесь Терентійович, наш земляк, яким пишаються всі полтавці* (від С. Писаренка) (2, с. 121). Займенники другої особи множини зі значенням однини використовують у реченні задля того, щоб засвідчити шанобливе, увічливе ставлення до особи-адресата. Така пошанна форма звертання відповідає етикетним нормам і є способом вираження позитивної ввічливості в українській мові (Журавльова, 2007, с. 161). Дібраний лексичний матеріал не фіксує самостійного функціонування займенника *Ви* в ролі звертання, натомість бачимо використання власної назви, що демонструє спонукання до роздумів і привернення уваги.

Часто вживані в листах звертання-патроніми – звернення на ім'я по батькові – також передають шанобливе ставлення до співрозмовника, старшого за віком, чи до особи, рівної за соціальним статусом, напр.: *Рідний Олесе Терентійовичу!* (від М. Негоди) (2, с. 414); *Шановний Олесь Терентійович!* (від М. Мащенко) (2, с. 421); *Дорогий Олександр Терентійовичу!* (від М. Щепенка) (2, с. 270); *Добрий день, дорогий Олесю Терентійовичу!!!* (від В. Батюка) (1, с. 470).

Серед дібраного лексичного матеріалу виявлено помилкові імена по батькові, як-от: *Олесю Трохимовичу, Олександр Костянтинівичу*. Безперечно, адресант не хотів образити Олесь Терентійовича, таке сталося через незнання справжнього імені по батькові письменника або випадково.

Результати дослідження засвідчили, що найчастотнішою є лексема *Олесю Терентійовичу*, менш уживані – *Олесь Терентійович* й *Олесю*. Лексеми *совісте, синку, пане-товаришу, правдоборче, наставнику, духовнику, доле, Галілеяніне, господарю, громадянине, академіку, Валюшо, Валентина Данилівна, Леонід Миколайович, Павло Архипович, Павле Архиповичу, Терешків сину, О. Тр., Ол. Тер., Олександр Терентевич, Олександр Терентійович, Олесь Терентьєвичу, Олесю Гончар, Олесю Терентійович, Олесю Терентієвичу, Олесю Терентьовичу, Олесю Трохимовичу* та ін. використані лише по одному разу.

Узагальнену інформацію про кількісні показники форм звертання, рік написання листів та позицію звертань у реченні представлено в табл. 1.

Таблиця 1

Кількісні показники форм звертань у «Листах до Олесь Гончара»

№ з/п	Звертання	Кількість у книзі 1	Кількість у книзі 2	Роки написання листів	Позиція звертання в реченні
1	Олесь	29	–	1946–1950, 1952	Препозиція, інтерпозиція, постпозиція
2	Олесю	55	23	1946–1951, 1955, 1960, 1963, 1966–1967, 1969–1973, 1976, 1978–1980; 1984–1993	Препозиція, інтерпозиція, постпозиція
3	Олесе	1	2	1953, 1986	Інтерпозиція, постпозиція
4	Олесю Терентійовичу	284	403	1947, 1959–1964, 1968–1982; 1983–1995	Препозиція, інтерпозиція, постпозиція
5	Олесю Терентьовичу	1	–	1968	Постпозиція

6	Олесю Терент'євичу	2	–	1968	Інтерпозиція
7	Олесю Терент'євичу	1	–	1972	Постпозиція
8	Олесю Терент'євичу	1	–	1978	Постпозиція
9	Олесю Трохимовичу	1	–	1969	Інтерпозиція
10	Олесю Гончар	1	–	1958	Постпозиція
11	Олесь Терент'євич	88	58	1950, 1957–1964, 1966–1972, 1975– 1982; 1983–1984, 1986–1990, 1992– 1995	Препозиція, інтерпозиція, постпозиція
12	Олесь Терент'євичу	9	13	1970–1971, 1973– 1975, 1981–1982; 1983, 1985, 1988– 1992, 1994–1995	Постпозиція
13	Олесь Терент'євичу	1	–	1957	Постпозиція
14	Олесь Терент'євич	2	–	1979	Інтерпозиція, постпозиція
15	Олесе Терент'євичу	4	4	1959, 1982; 1983, 1988–1989, 1995	Постпозиція
16	Олександр Терент'євичу	25	16	1950, 1953– 1954, 1958, 1960–1962, 1964– 1966, 1979, 1981–1982; 1986– 1988, 1990	Препозиція, інтерпозиція, постпозиція
17	Олександр Терент'євичу	3	–	1979, 1981	Постпозиція
18	Олександр Костянтиновичу	2	–	1952	Постпозиція
19	Олександр Терент'євич	1	–	1963	Постпозиція
20	Олександр Терент'євич	1	–	1948	Постпозиція
21	Олександр Терент'євич	–	2	1987, 1988	Постпозиція
22	Олександр Терент'євич	3	–	1949	Препозиція, інтерпозиція, постпозиція
23	Ол. Тер.	–	1	1988	Постпозиція
24	О. Тр.	1	–	1962	Інтерпозиція
25	Гончар	6	3	1946, 1947, 1956, 1958, 1971, 1972, 1990, 1992, 1995	Інтерпозиція, постпозиція
26	Терешків сину	–	1	1987	Постпозиція
27	Валя	2	–	1979	Інтерпозиція, постпозиція
28	Валю	3	3	1970–1972, 1982, 1990	Інтерпозиція, постпозиція
29	Валюшо	–	1	1986	Постпозиція
30	Валентина Данилівна	1	2	1979, 1990, 1995	Інтерпозиція, постпозиція
31	Валентина Данилівно	–	1	1994	Інтерпозиція
32	Валентино Данилівно	7	15	1969, 1972, 1974, 1978, 1980, 1982– 1990, 1994	Інтерпозиція, постпозиція
33	Леонід Миколайович	1	–	1970	Інтерпозиція
34	Павло Архипович	1	–	1970	Інтерпозиція
35	Павле Архиповичу	–	1	1985	Інтерпозиція
36	Академіку	1	–	1979	Інтерпозиція
37	Батьку	1	4	1982, 1992–1993	Препозиція, інтерпозиція, постпозиція
38	Вчителю	2	1	1962, 1980, 1991	Інтерпозиція
39	Громадянине	–	1	1988	Інтерпозиція
40	Господарю	1	–	1968	Інтерпозиція
41	Голово Спільки письменників	2	–	1970	Інтерпозиція
42	Галілеянине	1	–	1970	Постпозиція
43	Доле	1	–	1963	Інтерпозиція
44	Духовнику	–	1	1988	Інтерпозиція
45	Друже	30	6	1946–1950, 1951, 1955–1980, 1982– 1988, 1991	Препозиція, інтерпозиція, постпозиція

46	Земляче	2	–	1981, 1981	Інтерпозиція
47	Людино	3	–	1964, 1970, 1981	Інтерпозиція, постпозиція
48	Маєстро	–	2	1991	Інтерпозиція, постпозиція
49	Майстре	1	1	1980, 1993	Інтерпозиція
50	Наставнику	1	–	1980	Інтерпозиція
51	Правдоборче	–	1	1988	Інтерпозиція
52	Прапороносцю	–	2	1986, 1994	Інтерпозиція
53	Пане	8	5	1948, 1950, 1952, 1971, 1972, 1978, 1990, 1992, 1993	Препозиція інтерпозиція, постпозиція
54	Пане-товаришу	1	–	1968	Постпозиція
55	Синку	1	–	1946	Постпозиція
56	Совісте	–	1	1987	Інтерпозиція
57	Товаришу	14	–	1946, 1947, 1952– 1955, 1956, 1958, 1959, 1969	Препозиція, постпозиція
58	Товариш	2	–	1947, 1978	Постпозиція
59	Чоловіче	1	1	1954, 1989	Інтерпозиція, постпозиція

В аналізованому виданні наявні листи, написані й іноземними мовами, зокрема російською, білоруською, польською, англійською. Наведемо конкретні приклади:

- польською, напр.: *Szanowny Panie* (від І. Цабана) (1, с. 77);
- білоруською, напр.: *Дарагі Алезь!* (від І. Мележа) (1, с. 318);
- англійською, напр.: *Dear Mr. Oles Gonchar, I am pleased to read your letter date 6-th March, 1985* (від Ганді Хумана) (2, с. 318);
- російською, напр.: *Ждем тебя, Олезь, в Москве* (від М. Алексеева) (1, с. 132); *Дорогой друг, товарищ Олезь Гончар!* (від К. Федіна) (1, с. 139); *Здравствуй, Олезь!* (від П. Бережного) (1, с. 20); *Глубокоуважаемый Александр Терентьевич!* (від Я. Судрабкална) (1, с. 168); *Новогодий и новогодий тебе, Олезь!* (від Є. Ісаєва) (1, с. 422); *Глубокочитимый Олезь Терентьевич!* (від Х. Єрмакова) (2, с. 204); *Дорогой Олезь! Дорогая Валентина!* (від В. Астаф'єва) (2, с. 203).

У листах, написаних російською мовою, найбільш уживані форми *Олезь* (53), *Олезь Терентьевич* (48), *Александр Терентьевич* (40).

Грамматична специфіка звертань репрезентована морфологічними засобами вираження, причому доміантною є форма кличного відмінка. Номінації адресата мовлення щодо їхньої лексико-граматичної специфіки різнопланові. Дібраний фактичний матеріал дає підстави виокремити такі об'єкти номінування:

- іменники-власні назви адресатів мовлення, напр.: *Дорогі друзі – Валентино Данилівно, Олезю Терентійовичу і весь Ваш славний роде!* (від М. Бажана) (1, с. 473); *Добрідень, шановний Олезю Терентійовичу!* (від З. Легкого) (1, с. 519); *Милий тов. Гончар!* (від В. Бабляка) (1, с. 36); *Олезь Терентійович, Леонід Миколайович, Павло Архипович!* (від С. Широкова) (1, с. 293);

- іменники-загальні назви адресата мовлення, напр.: *Вельмишановний і Дорогий Маєстро!* (від Л. Рудницького) (2, с. 282); *Бо хоч Ви і автор «Собору», а належить вже він усім нам, а Вам, господарю, власноруч сотвореного світу і щедро дарованого його людям, може, нині тривожно – чи долинула музика мистецьких дум до людського серця...* (від В. Коржа) (1, с. 219); *Дорогий наш Учителю!* (від Ф. Погребенника) (2, с. 292); *Дорогий наставнику і вчителю, шановний майстре Олезю Терентійовичу!* (від Н. Гнатюк) (1, с. 449); *Шановний пане, в «Літературній газеті» я довідався, що Ви працюєте над новою трилогією – «Каховський плацдарм»* (від Р. Гулки) (1, с. 42); *Шановний товаришу...* (від Р. Гулки) (1, с. 80); *Дорогий друже...* (від Р. Гулки) (1, с. 110).

Зафіксовано нечисленні випадки іменування адресата мовлення субстантивованими частинами мови, напр.: *Дорогий мій!* (від О. Юренка) (1, с. 288); *Високий мій і святий! Добрідень Вам!* (від В. Яворівського) (1, с. 323). Субстантиви в ролі етикетних епістолярних звертань «сприяють підвищенню емоційності, вказують на ставлення комунікантів один до одного, свідчать про їхні почуття» (Гриценко, 2016, с. 91). Використання присвійного займенника *мій* у ролі звертання вказує на несвідоме присвоєння людини, вияв теплих почуттів.

У листах до Олесь Гончара немає конструкцій, у яких адресат мовлення був би виражений іменниковими займенниками *ти, ви*, що позначають зневажливе ставлення до особи, оскільки всі адресанти ставляться з повагою до письменника.

Засобом вираження звертання є й називний відмінок, омонімічний до кличного, напр.: *Дорогий Олесь Терентійович!* (від Б. Левіна) (1, с. 325); *Дорогий Олександр Терентійович!* (від С. Широкова) (1, с. 166); *Вельмишановний товариш Гончар!* (від В. Бабляка) (1, с. 35); *Дорогий і шановний Олесь Терентійович!* (від М. Штейна) (1, с. 357); *Олесь!* (від В. Бережного) (1, с. 16); *Добрий день, Олесь!* (від С. Завгороднього) (1, с. 110); *Вельмишановний Олесь Терентійович!* (від С. Писаренка) (2, с. 120); *Ви, дорогий Олесь Терентійович...* (від С. Писаренка) (2, с. 120).

У правописах радянського періоду ця морфологічна форма була закріплена як нормативна. Дібраний лексичний матеріал засвідчує більшу продуктивність словоформ кличного відмінка (див. табл. 1) порівняно з називним, попри те що вокатив не мав статусу відмінка, а був кличною формою.

У листах, написаних після 1989 року, звертання у формі називного відмінка вважаємо аномативними, оскільки в правописі 1990 року за кличною формою закріплено статус відмінка з притаманною йому формою вираження. Напр.: *Дорога мені родина Гончарів!* (від Л. Чалدرانяна, 1991 р.) (2, с. 277); *Вельмишановний і дорогий Олесь Терентійович!* (від Н. Конончук, 1992 р.) (2, с. 306); *Дорогий наш Олесь Терентійович!* (від В. Кравчука, 1994 р.) (2, с. 391); *Добрий день, шановний Олесь Терентійович!* (від В. Очеретного, 1994 р.) (2, с. 378); *Дорогий Олесь Терентійович!* (від В. Кравчука, 1995 р.) (2, с. 400).

Аномативами є деякі з аналізованих звертань, що демонструють порушення правил написання власних імен та імен по батькові у формі кличного відмінка. Ім'я *Олександр* – це іменник чоловічого роду другої відміни твердої групи, тому, відповідно, у кличному відмінку має закінчення *-е*. Лексема *Олесь* є іменником чоловічого роду, другої відміни, м'якої групи, а тому в кличному відмінку повинно бути закінчення *-у* (орфографічно *-ю*) – *Олесю*. Більшість зафіксованих прикладів демонструють нормативне вживання лексеми *Олесь* (напр.: *Дорогий мій Олесю!* (від О. Юренка) (1, с. 195); *Добрий день, дорогий пане Олесю!* (від С. Філіпчука) (2, с. 351)), однак засвідчено й помилкове закінчення *-е*, напр.: *Добрий день, Олесе!* (від С. Завгороднього) (1, с. 86).

Часто до Олесь Гончара звертаються на ім'я по батькові, тому форму кличного відмінка повинні мати обидва слова. Проілюструємо типові помилкові вживання імені й по батькові:

– ім'я й по батькові написані в називному відмінку, але допущено орфографічну помилку у формі по батькові, напр.: *У мене до Вас, Олесь Терентієвич, є велика просьба* (від В. Щербини) (1, с. 414); *Шановний Олесь Терентієвич!* (від В. Щербини) (1, с. 414); *Дорогий Олександр Терентієвич!* (від І. Гончара) (1, с. 67); *Вельмишановний Олександр Терентієвич!* (від Н. Рибака) (1, с. 52); *Шановний Олександр Терент'євич!* (від А. Дороніцина) (2, с. 191) (на нашу думку, причина помилки в останньому прикладі зумовлена впливом російської мови);

– ім'я вжите в називному відмінку, а по батькові – у кличному, напр.: *Олександр Терентійовичу!* (від О. Сизоненка) (1, с. 107); *Добрий день, дорогий Олесь Терентійовичу!* (від О. Чучі) (1, с. 334); *Дорогий Олесь Терентійовичу!* (від М. Негоди) (1, с. 285); *Вельмишановний Олесь Терент'євичу!* (від П. Кавалерідзе) (1, с. 111);

– написання імені в кличному відмінку, а по батькові – у називному, напр.: *Дорогий Олесю Терентійович!* (від Я. Гояна) (1, с. 393).

Орфографічні помилки в написанні імені по батькові зафіксовані й у граматично правильних формах кличного відмінка, напр.: *Вельмишановний і дорогий друже Олесю Терентієвичу!* (від І. Гончара) (1, с. 320); *Шановний Олесю Терент'євичу...* (від Ю. Косача) (1, с. 253); *Дорогий Олесю Терент'євичу!* (від Б. Антоненка-Давидовича) (1, с. 237); *Дорогий Олександр Терентієвичу!* (від І. Гончара) (1, с. 504).

У звертанні, що являє собою поєднання загальної назви та прізвища, останнє має форму називного відмінка, напр.: *Дорогий пане Гончар!* (від К. Трухановського) (1, с. 372); *Шановний товаришу Гончар!* (від Ю. Яновського) (1, с. 22)⁴

⁴ Відповідно до нового «Українського правопису», «у звертаннях, що складаються із загальної назви та прізвища, форму кличного відмінка набувають і загальна назва, і власне ім'я <...> можливі також поєднання форми кличного відмінка іменника загальної назви та форми кличного відмінка прізвища, однакової з формою називного відмінка» (Український правопис, 2019, с. 124).

Загалом констатуємо, що анормативні форми поодинокі, переважно адресанти дотримуються чинних правил (напр.: *Дорогий Олесе Терентійовичу!* (від О. Силина) (2, с. 17); *Доброго дня Вам, дорогий Олесе Терентійовичу!* (від А. Колісниченка) (2, с. 248); *Шановний Олександрє Терентійовичу!* (від А. Гая) (2, с. 100); *Дорогий Олесе Терентійовичу, з Новим роком* (від П. Тичини) (1, с. 128).

Отже, звертання – це один з особливих виявів комунікативних потреб людини, що здавна слугує для встановлення й підтримання мовленнєвого контакту. Ним часто виражають ставлення мовця до співрозмовника чи до якоїсь іншої особи, про яку йдеться. Звертання функціює в межах речення, але не є його членом, виконує апелятивну та емоційну функції, виражене кличним або омоніміїм називним відмінком іменника.

Аналіз лексичних особливостей звертань дає підстави констатувати, що найчастіше у виданні «Листи до Олеса Гончара» адресанти звертаються до письменника, використовуючи власні назви. Описано семантичні групи звертань: звертання-антропоніми; традиційні етикетні форми; загальні звертання, що позначають назви осіб за родовою чи за гендерною ознакою, назви осіб за спорідненістю і своєюцтвом у непрямому значенні, назви осіб за товариськими стосунками; спеціальні звертання (назви за фахом, родом діяльності, посадою, академічними титулами); оказіональні звертання. Лексико-семантичне наповнення звертань прямо залежить від намірів мовця, рівня його ввічливості, знання мовного етикету. Загалом не зафіксовано лайливих, вульгарних, образливих звертань, що свідчить про шанобливе ставлення учасників комунікативного процесу до Олеса Гончара, його дружини, оточення.

Морфологічна диференціація звертань реалізована відповідно до лексико-граматичних особливостей (за об'єктом називання – це іменування адресата мовлення іменниками – власними чи загальними назвами, субстантивами) та граматичної форми (переважно кличним відмінком імені, імені по батькові, прізвища й загальних назв, які номінують адресата). Виявлено порушення морфологічних норм (різні відмінкові форми компонентів лексичного словосполучення – один у називному, а інший у кличному відмінку; анорматив *Олесе*) та орфографічні помилки в імені по батькові письменника. Звертання у формі називного відмінка в листах, написаних до 1990 року, не є порушенням чинних тоді правописних норм.

Перспективу подальших наукових пошуків убачаємо в поглибленні інших векторів аналізу звертань, зокрема в дослідженні їхнього функційно-стилістичного потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Богдан С. К. Мовний етикет українців: традиції і сучасність. Київ : Рідна мова, 1998. 475 с.
- Болотнікова А. П. Граматичні індикатори вираження категорії ввічливості в українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Полтава ; Запоріжжя, 2018. 257 с.
- Ветрова Е. С. Семантика і функціонально-комунікативний аспект етикетних одиниць в епістолярній спадщині українських письменників ХІХ ст. : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Донецьк, 2004. 20 с.
- Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підруч. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
- Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Загнітко А. П., Соколова С. О. Граматика сучасної української літературної мови. Морфологія / за ред. К. Г. Городенської. Київ : ВД Дмитра Бураго, 2017. 749 с.
- Гриценко О. В. Текстотвірні та стилістичні функції етикетної лексики і фразеології в мові українського пісенного фольклору : дис. ...канд. філол. наук : 10.02.01. Запоріжжя, 2016. 237 с.
- Журавльова Н. М. Етикетні звертання та гоноративи епістолярної ввічливості ХІХ – початку ХХ ст. в соціолінгвістичному аспекті. *Актуальні проблеми менталінгвістики* : зб. статей за матеріалами V Міжнародної наукової конференції. Черкаси : ЧНУ ім. Б. Хмельницького, 2007. С. 159–162.
- Журавльова Н. М. Поетика української епістолярної ввічливості ХІХ – початку ХХ ст. Запоріжжя : Запорізький національний університет, 2012. 548 с.
- Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: поняття і терміни : у 4 т. Т. 1. Донецьк : ДонНУ, 2012. 402 с.
- Загнітко А. П. Теоретична граматики української мови. Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
- Кадомцева Л. О. Звертання. *Сучасна українська літературна мова. Синтаксис* / за ред. І. К. Білодіда. Київ : Наукова думка, 1972. С. 225–227.
- Клименко І. В. Звертання як базовий компонент мовленнєвої ситуації. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 8. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)* : зб. наук. праць. Київ : НПУ, 2005. Вип. 5. С. 71–75.

- Красовська О. М. Культуромовні традиції українського народу (на матеріалі звертальних виразів епістолярію Лесі Українки). *Мовознавчий вісник* : зб. наук. праць. Черкаси : Брама, 2010. С. 250–253.
- Куварова О. К. Структурна типологія і стилістика звертання в епістолярних текстах (на матеріалі російськомовних листів XVIII–XX ст.) : дис. ... докт. філол. наук : 10.02.02. Дніпро, 2017. 531 с.
- Кулик Б. М. Курс сучасної української мови. Ч. II. Синтаксис : підруч. Київ : Радянська школа, 1961. 286 с.
- Листи до Олесея Гончара : у 2 кн. Кн. 1 (1946–1982) / упоряд., передм., комент. Миколи Степаненка. Київ : Сакцент Плюс, 2016. 736 с.
- Листи до Олесея Гончара : у 2 кн. Кн. 2 (1983–1995) / упоряд., передм., комент. Миколи Степаненка. Київ : Сакцент Плюс, 2016. 736 с.
- Павленко Л. П. Історична граматики української мови : навч. посіб. для студ. вищих навч. закладів. Луцьк : Волин. нац ун-т ім. Лесі Українки, 2010. 208 с.
- Радевич-Винницький Я. К. Етикет і культура спілкування : навч. посіб. Львів : СПОЛОМ, 2001. 224 с.
- Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.
- Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови. Проблемні питання. Київ : Вища школа, 1994. 670 с.
- Сучасна українська літературна мова : підруч. / за ред. А. П. Грищенка. 2-ге вид., переробл. і доп. Київ : Вища школа, 1989. 493 с.
- Телеки М. М., Шинкарук В. Д. Соціальні категорії модусу в текстах епістолярного жанру : монографія. Київ ; Миколаїв : Вид-во МДГУ ім. Петра Могили, 2007. 172 с.
- Український правопис. НАН України. Київ : Наукова думка, 2019. 391 с.
- Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підруч. 2-ге вид., доп. Київ : Академія, 2010. 408 с.

SHYTYK LIUDMYLA

KULINICH DARIYA

LEXICAL AND GRAMMATICAL SPECIFICITY OF EPISTOLARY ADDRESS (ON THE MATERIAL OF "LETTERS TO OLES GONCHAR" COMPILED BY M. STEPANENKO)

The article is devoted to the study of lexical and grammatical features of epistolary addresses (on the material of "Letters to Oles Honchar" compiled by M. Stepanenko). The address is interpreted as one of the manifestations of human communication needs which serves to establish and maintain speech contact, as well as to express the emotional and evaluative characteristics of the interlocutor. An epistolary address is a word or phrase by which the author of a letter nominates his addressee in the text of a written message to establish contact with him.

We processed 895 letters to Oles Honchar, in which 1185 addresses in Ukrainian and about 200 units in other languages had been recorded. Lexical features of addresses represent their belonging to the following semantic groups: addresses-anthroponyms (name, patronymic and surname); traditional etiquette forms (пан, товариш); general addresses (names of persons by generic or gender feature; names of persons by kinship in the indirect sense; names of persons by friendly relations); special addresses (names by profession, type of activity, position, academic titles); occasional addresses. Most often, senders address Oles Honchar by patronymic or by name, using it in full or in short form, and sometimes by surname.

The lexical and semantic content of addresses depends on the intention of the speaker, his politeness, knowledge of language etiquette and the peculiarities of the relationship with the writer. In order to strengthen the address, attributive distributors expressed by honorific and emotional-evaluative adjectives are used. Honorific adjectives (шановний, високошановний, найшанованіший, глибокошановний, вельмишановний, високоповажний, etc.) convey a polite attitude and perform etiquette function. Emotional-evaluative adjectives (дорогий, славний, щирий, незабутній, рідний, любий, коханий, etc.) denote sincerity, friendliness, friendly affection and perform an evaluative function. We reveal a significant proportion of constructions in which adjectives of both groups are used. This causes a change in the tonality of the communicative situation and reduces interpersonal distance. Possessive pronouns мій, наш, which have partially lost the meaning of possessiveness, strengthen the intimacy, cordiality and sincerity of the relationship. Addresses in Russian, Belarusian, Polish and English are described.

It is found that the grammatical differentiation of addresses directly depends on lexical and grammatical features (proper or common names and substantivized parts of speech) and morphological means of their expression. It is confirmed that the typical morphological form of addresses is the vocative case of the noun, as well as the homonymous nominative case in letters written during the Soviet period. Violations of morphological norms (different case forms of lexical phrase components, a non-normative form Олесе) and orthographic mistakes in spelling of the writer's patronymic are revealed. The non-normative form of the nominative case as a means of expressing the address in letters dated 1990–1995 is substantiated.

The results of the research show that the most frequent lexeme is Олесею Терентійовичу. Forms Олесь Терентійович and Олесею are less used. Quantitative indicators of addressing forms are summarized in the table.

We see the prospect of further scientific research in deepening other vectors of analysis of addresses, in particular in the study of their functional and stylistic potential.

Key words: words of address; vocative; semantic groups of appeals; morphological forms; anomalies; epistolary style; letters to Oles Honchar.

REFERENCES

- Bohdan, S. K. (1998). *Movnyi etyket ukrainsiv: tradytsii i suchasnist* [Language etiquette of Ukrainians: traditions and modernity]. Kyiv: Ridna mova [in Ukrainian].
- Bolotnikova, A. P. (2018). *Hramatychni indykatory vyrazhennia katehorii vvichlyvosti v ukrainskii movi* [Grammatical indicators of expression of the category of politeness in the Ukrainian language]. (PhD diss.). Poltava; Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Horodenska, K. H. (Ed.) (2017). *Hramatyka suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy* [Grammar of modern Ukrainian literary language]: morfologhiia. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].
- Hryshchenko, A. P. (Ed.) (1989). *Suchasna ukrainska literaturna mova* [Modern Ukrainian literary language]: pidruchnyk. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- Hrytsenko, O. V. (2016). *Tekstotvirni ta stylistychni funksi etyketnoi leksyky i frazeolohii v movi ukrainskoho pisennoho folkloru* [Text-forming and stylistic functions of etiquette vocabulary and phraseology in the language of Ukrainian song folklore]. (PhD diss.). Zaporizhzhia [in Ukrainian].
- Kadomtseva, L. O. (1972). Zvertannia [Address]. In Bilodid I. K. (Ed.). *Suchasna ukrainska literaturna mova. Syntaksys* [Modern Ukrainian literary language. Syntax] (pp. 225-227). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Klymenko, I. V. (2005). Zvertannia yak bazovyi komponent movlennievoi sytuatsii [Address as a basic component of the speech situation]. In *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova* [Scientific journal of the National Pedagogical Drahomanov University]. Serii 8. Filolohichni nauky (movoznavstvo i literaturoznavstvo): zbirnyk naukovykh prats (Is. 5, pp. 71-75). Kyiv: NPU [in Ukrainian].
- Krasovska, O. M. (2010). Kulturomovni tradytsii ukrainskoho narodu (na materialy zvertalnykh vyraziv epistoliaruu Lesi Ukrainky) [Cultural and linguistic traditions of the Ukrainian people (based on the address expressions of Lesya Ukrainka's epistolary)]. In *Movoznaochnyi visnyk* [Linguistic Bulletin]: zb. nauk. prats (pp. 250-253). Cherkasy: Brama [in Ukrainian].
- Kulyk, B. M. (1961). *Kurs suchasnoi ukrainskoi movy. Chastyna II. Syntaksys* [Course of Modern Ukrainian language. Part II. Syntax]: pidruchnyk. Kyiv: Radianska shkola [in Ukrainian].
- Kuvarova, O. K. (2017). *Strukturna typolohiia i stylistyka zvertannia v epistoliarlykh tekstakh (na materialy rosiiskomovnykh lystiv XVIII–XX st.)* [Structural typology and stylistics of address circulation in epistolary texts (on the material of the Russian-language letters of the 18th–20th centuries)] (D diss.). Dnipro [in Ukrainian].
- Pavlenko, L. P. (2010). *Istorychna hramatyka ukrainskoi movy* [Historical grammar of the Ukrainian language]: navch. posib. Lutsk: Volyn. nats un-t im. Lesi Ukrainky [in Ukrainian].
- Radevych-Vynnytskyi, Ya. K. (2001). *Etyket i kultura spilkuvannia* [Etiquette and culture of communication]: navch. posibnyk. Lviv: SPOLOM [in Ukrainian].
- Selivanova, O. O. (2006). *Suchasna linhvistyka: terminolohichna entsyklopediia* [Modern linguistics: terminological encyclopedia]. Poltava: Dovkillia-K [in Ukrainian].
- Shulzhuk, K. F. (2010). *Syntaksys ukrainskoi movy* [Syntax of the Ukrainian language]: pidruchnyk. Kyiv: Akademiia [in Ukrainian].
- Slynko, I. I., Huivaniuk, N. V., & Kobylanska, M. F. (1994). *Syntaksys suchasnoi ukrainskoi movy. Problemni pytannia* [Syntax of the modern Ukrainian language. Problematic issues]. Kyiv: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- Stepanenko, M. (Comp.). (2016). *Lysty do Olesia Honchara* [Letters to Oles Honchar] (Book 1 (1946–1982)). Kyiv: Saksent Plius [in Ukrainian].
- Stepanenko, M. (Comp.). (2016). *Lysty do Olesia Honchara* [Letters to Oles Honchar] (Book 2 (1983–1995)). Kyiv: Saksent Plius [in Ukrainian].
- Teleky, M. M., & Shynkaruk, V. D. (2007). *Sotsialni katehorii modusu v tekstakh epistoliarneho zhanru* [Social categories of modus in texts of the epistolary genre]: monohrafiia. Kyiv; Mykolaiv: Vyd-vo MDHU im. Petra Mohyly [in Ukrainian].
- Ukrainskyi pravopys* [Ukrainian spelling]. (2019). Kyiv: Naukova dumka [in Ukrainian].
- Vietrova, E. S. (2004). *Semantyka i funktsionalno-komunikatyvnyi aspekt etyketnykh odymyt v epistoliaranii spadshchyni ukrainskykh pysmennykiv XIX st.* [Semantics and functional-communicative aspect of etiquette units in the epistolary heritage of Ukrainian writers of the 20th century]. (Extended abstract of PhD diss.). Donetsk [in Ukrainian].
- Vykhovanets, I. R. (1993). *Hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys* [Grammar of the Ukrainian language. Syntax]: pidruchnyk. Kyiv: Lybid [in Ukrainian].
- Zahnitko, A. P. (2001). *Teoretychna hramatyka ukrainskoi movy. Syntaksys* [Theoretical grammar of the Ukrainian language. Syntax]: monohrafiia. Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
- Zahnitko, A. P. (2012). *Slovnnyk suchasnoi linhvistyky: poniattia i terminy* [Dictionary of modern linguistics: concepts and terms] (Vol. 1). Donetsk: DonNU [in Ukrainian].
- Zhuravlova, N. M. (2007). *Etyketni zvertannia ta honoratyvy epistoliarnoi vvichlyvosti XIX – pochatku XX st. v sotsiolinhvistychnomu aspekti* [Etiquette address and honorativs of epistolary politeness of the 19th – early 20th centuries in the sociolinguistic aspect]. In *Aktualni problemy mentalinhvistyky* [Current problems of mental linguistics]: zb. statei za materialamy V Mizhnarodnoi naukovo konferentsii (pp. 159-162). Cherkasy: ChNU im. B. Khmelnytskoho [in Ukrainian].
- Zhuravlova, N. M. (2012). *Poetyka ukrainskoi epistoliarnoi vvichlyvosti XIX – pochatku XX st.* [Poetics of Ukrainian epistolary politeness of the 19th – early 20th centuries]. Zaporizhzhia: Zaporizkyi natsionalnyi universytet [in Ukrainian].

Отримано 23.04. 2021р.

IGOR PANASIUK

ORCID 0000-0002-0121-8058

(Франкфурт (Одер)) (Frankfurt (Oder))

Place of work: Jacob from Paradise Academy Gorzów Wielkopolski, Poland;

European University Viadrina Frankfurt (Oder), Germany

Country: Germany

Email: igor_panasiuk@wp.pl

TRANSLATION PROCESS FROM THE POINT OF VIEW OF POLYVARIETY OF TRANSLATION

Автор статті розглянув проблематику процесу перекладу в аспекті перекладознавчої дидактики. Підхід до дослідження процесу перекладу полягає у визначенні когнітивних механізмів процесу перекладу, які перекладач спостерігає в момент перекладацького акту. Це положення дозволяє використовувати психолінгвістичні аспекти процесу перекладу на практичних заняттях при підготовці майбутніх перекладачів, тому що окремі когнітивні механізми процесу перекладу можна свідомо спостерігати й так розвивати шляхом тренінгу.

Ключові слова: процес перекладу; когнітивні та психолінгвістичні процеси перекладу; психосемантична модель перекладу; креативність перекладу; поліваріантність перекладу; варіативність; лакуна.

The field of scientific interest of this study concerns the theory of translation. The research focuses on the process of translation in its psycholinguistic, cognitive and semiotic aspects. While observing students at the Institute of Translation and Interpreting at the Department of Russian language at the University of Heidelberg the author of this study came up with the idea to describe the process of translation, which consists of some conscious cognitive processes, in order to apply these to the translators' and interpreters' training.

The theoretical basis taken for the concept of polyvariety of translation is the postulate under which essentially the entirety of translation and interpreting (T&I) theory can be subsumed – Roman Jakobson's eminent postulate of "equivalence in difference". This postulate firstly states the relation between source and target, which is based on a difference, i.e. on an implicative relation in the semiotic sense, and secondly equivalence consists in a diversity of translation variants which are in a relationship of difference to the original, since the translator understands partly unconsciously and partly consciously; always selectively and purposefully; partly cognitively and partly intuitively; always subjectively" (Kautz, 2002, p. 66), which permits the availability of multiple translations of one and the same text by different translators with comparable translation competence which in their totality establish the polyvariety of translation. Each of the translation variants is distinguished by a certain semantic degree of approximation to the original.

In the first step of this study, an attempt has been made to describe polyvariety as a process of translation from a cognitive-semiotic viewpoint. The study centres on the cognitive-semiotic process of determining translation units which Wolfram Wilss (1992, p. 132) also terms the method of intuitively determined translation units which is founded upon the mechanism of probability forecasting. This circumstance is reinforced by the fact that literary texts are characterised by "low-probability collocations" (Catford, 1965, p. 102), where the collocation can be regarded as the minimum unit of translation. The main idea of the presented approach to studying the translation process can be traced to the notion that the progression of the process of translation exhibits clear identities with the progression of the process of interpreting. Proof of this can be observed in the creolian style of translating - sight translation -, which, in my view, embodies elements of translation and of interpreting. An irrefutable confirmation of this hypothesis is provided by the translation method practised by the renowned Dostoyevski translator Svetlana Geier. The motto of her translation method was "eyes up when translating!", which refers to the process of internalisation of the content of the text passage to be translated. The internalisation of the content is from the outset associated with the process of mental translation which accompanies the process

of understanding (the process of internalising). Indeed, the relation between the two processes is a reciprocal one through which an ongoing verification of translation variants found by the translator takes place. This insight is founded on Roman Jakobson's thesis, which states that understanding is translating: It becomes possible to understand a sign only once the sign is recognised as a sign by being translated into another sign. The process of understanding is thus an unlimited process of translating signs into other signs, which in Semiotics is regarded as unlimited semiosis. This fact is what allows Svetlana Geier to dictate the text just having translated it mentally. Thus she performs a quasi-interpreting task which can immediately be applied for actual translation. Svetlana Geier is herself aware of the ubiquity of translation processes in that she sees them in every form of communication, which can only function through an understanding which is achieved in an unlimited translation process. The fact that a cognitive mechanism with an identical progression is inherent to all types of T&I also proves to be of benefit in the didactic regard. A mutually fruitful influence of the T&I types – translation and interpreting- on one another, highlighted by conscious sensitisation to the individual cognitive mechanisms of the T&I process when teaching translation, contributes to the development of a T&I competence in the area of simultaneous interpreting as well as in the area of translation. A professional conference interpreter ought first and foremost to be able to translate. This insight has been repeatedly substantiated didactically (see Miram 2010). The translation process as semiosis is therefore unable to be explained by the currently existing linear models of the T&I process, which tend to relativise the nature of the translation process and are thus hardly suitable for application in the teaching of translation. To make the translation process comprehensible for didactic purposes, the model of translation which should be constructed is one that would subsume all cognitive mechanisms that ought to be consciously tangible to the budding translator. Such a model has been developed and described by Krajev (1989, p. 5ff.) – in my view, it presents a real T&I situation in which, particularly for interpreting, as Krajev puts it, the psychosomatic processes of reception of the source text combine with the processes of the actual act of translating, which is true of the nature of semiosis. This is what is termed the reference phase of the translation act, which encompasses the cognitive processes of perception, constitution of sense, empathy, of mental translation into internal speech, of sense verification (mental translation into the target language). The reference phase of the translation act continues to be exemplified by way of the example of sight interpreting according to Weber (1990, h. 44ff.), in which the constitution of sense proceeds in a temporary sequence by conceptualisation and subsequent expression. How the process of conceptualisation progresses temporally in the text paradigm can be illustrated by the process and also by the mechanism of probability forecasting. Probability forecasting, anticipation, is readily observable in simultaneous interpreting. It is, however, also inherent to the translation process. After all, the unlocking of the content of the text to be translated progresses exactly the same way in the translation process as it would in simultaneous interpreting in fast motion, i.e. with differing effort of cognition in grasping meanings, which is also of eminent significance to the teaching of translation. The probably is thus associated with the translator's attempts to convey the content of the text being translated. An approximation of the original, as expressed by Svetlana Geier (2010) in the metaphor of a yearning for the unequalled original, can arise only through the probability of the translator's decision-making in each act of translation, which can also be measured semantically as a degree of probability. Probability as a psychological phenomenon can thus be comprehended with the semantic categories, which is expressed in the difference of the denotative structure (lacuna) of meanings at the two poles of the translation act. Hence the probability forecast is none other than the process of semiosis per se, which constantly moves between the two codes by way of the mechanism of code switching, according to Min'jar-Beloručev (1996). The skill of switching from one code to the other ought to be developed into a connotative flexibility of meanings on the part of budding translators and interpreters, which is what Pavel Palažčenko (2002), personal interpreter for Mikhail Gorbachev and Eduard Shevardnadze, advocates. According to Seměnova (1989, p. 31ff.), this is possible only through the development of interlingual semantic fields in the consciousness of translators. Thus translation as a decision-making process is characterised by a certain degree of probability. Here the probability turns out to be a cognitive source for the polyvariety of translation, for each approximation of the original is completed by deciding on a certain translation variant. The

reference phase of the translation process is thus divided into the probability forecast (constitution of sense, conceptualisation) and anticipatory synthesis (verification, mental translation into the target language), according to Zimnjaja and Černov (1972). The way in which constitution of sense functions in the form of the probability forecast can be observed from a semiotic perspective in the processes of semiosis, which also constitute the mechanisms of the translation act in the cognitive sense, to which budding translators and interpreters ought to be sensitised when being taught translation. In the case of the professional translator, switching on the mechanism of the probability forecast is supposed to evoke a range of translation variants triggered in the form of a mental chain reaction. Through this, polyvariety is already pre-programmed, and each of the variants is underpinned by a certain probability. The endlessness of this process is guided by criteria of decision-making – adequacy and equivalence. Translation as semiosis is based on what are termed the interpretation processes. Hence, according to Siever (2010, p. 342), the constitution of sense happens through the implicative processes derived as a consequence of inferences from certain premises. Thus the implication stands as the conclusion of the inferential processes. Consequently, implication is the process of finding the interpretant for the sign in the process of semiosis, which also applies to the probability forecast. The interpretation of the sign is thus made possible through the inferential structure of the sign, which also supplies the prerequisite for the further progression of the probability forecast. According to Siever (1996, p. 169ff.), the relationship between the original and the translation is based on implication, which is always characterised by a difference which, in turn, stands as the premise for the translation process. The relationship between the two poles of a translation act thus lies in the process of interpretation, the result of which can (but need not necessarily) also be a relation based on equivalence. Implication, which, in contrast to equivalence, is distinguished by a unilateral character in the translation process and thus always yields a difference, is the source of the variant relationships between source and target. According to Chernov (1991, p. 27ff.), the character of implication explains the law of diversity of translation units. According to Reiss (1980, p. 63ff.), the probability forecast is also made possible through the translator's ability to recognise the further progression of the context as a presage. Here abduction provides an assumption of hypotheses which also allow the progression of the probability forecast. The progression of the probability forecast, which in Psychology is based on the anticipatory depiction of reality and the raising, in anticipation of the speech signal, of a content-related hypothesis, is here set in train through the descent into the deep structures of the source text, through marking a series of sense points (Sorokin 1985) or of content-related orientation points (Širjaev 1979), i.e. through determining the depth of the hypothesis step – in a word, through ascertaining predication. Predication implies the process of transition to the level of sense, i.e. departing the level of linguistic structures. In a sense, the process of predication can also be compared with the process of implication. Predication, in my view, reaches beyond the interpretations of the one sign, its implication. Hence predication is a fragment of the context, which is founded on multiple implicative processes. The process of decision-making when translating is introduced by Shveicer's definition of the translation process, in which he sees the process of variable magnitudes and broad options for paraphrasing (contextual synonymy) which determine the inconsistency of the translator's decisions and which can lead from one utterance to multiple "correct" translation variants. Here Švejcer (1973, p. 71) refers to Jiří Levý's (1967/1969) approach to translation as a decision process which, according to him, progresses according to the rules of a game. The factors of decision-making in this context are of a functional nature. In concluding this chapter, the presentation of the translation process is topped off with a new perspective on a phenomenon which is the subject of dispute in translation theory - the translation unit. The mechanism of the translation process is thus attributed to the method of ascertaining translation units, which is based on the probability forecast. Following Stepanov (1965, p. 258f), the translation unit is defined as a dynamic process of sense recognition in a temporal sequence which is contingent upon the translator's competence in being able to determine the function of the text segment, which the translator is able to perceive within the temporal difference (temporal distance) between receiving this text segment in the original and producing it in the target language. The translation unit is recognised by ascertaining the predication which constitutes a translation act. A translation unit can also be viewed in collocation. Here the probability forecast is oriented to recognising translation units, which takes place in the act of translating.

Kussmaul

(1980, p. 29ff.) sees the translation unit in the illocution of a linguistic utterance with the aid of which the predication can be ascertained. The probability forecast is thus the cognitive mechanism of capturing sense, which not only constitutes the translation process but can also be applied as semiosis in other areas of sense recognition, e.g. in reading the somatic chart of an ill patient and describing disease profiles.

In the second step of this study, a brief survey has been undertaken of the problems of Cognitive Translation Studies in terms of the polyvariety of translation. Attention has been paid to the cognitive and psycholinguistic guidelines of the development of Soviet Translation Studies, which has concerned itself with the relevant topic area within the scope of Linguistic Translation Theory since the late 1960s, in contrast to German Cognitive Translation Studies, which appeared in the mid-1980s. The cognitive change in Russian Translation Studies began with the study of the translation process as a speech activity. The foremost advocate of this movement was Yuri Kuzmin (1968), who advocated the development of the psycholinguistic model of the translation process as speech activity. Here the insights of Russian Psycholinguistics, which at that point in time was in its ascendancy as the Theory of Speech Activity, have been applied. The psycholinguistic aspects of the process of understanding are also examined. The central distinction here is that between meaning and sense. According to Vygotski, the latter refers to the individual use of the meaning of a word, while Alefirenko (2006: 46) sees the meaning in its contextual use, which is composed of the stable and variable components. Thus the sense arises in the process of speech activity, of communication, the result of which is the context in which the semantic conditions for establishing the sense are present. The variable, changing component is distinguished by a dynamic character. This semantic ambiguity of the lexical meaning makes it possible to draw a distinction between equivalence and variance in the translation process. The latter, through its contextually synonymous nature, provides the possibility of polyvariety of translation. The centre point of the psycholinguistic approach to studying the translation process is the problematics of the sign relation, the relation of form and content which Kuzmin (1975, p. 3ff.) defines as a psycholinguistic problem. In this regard, it is worth mentioning the translation process of Eugenio Coseriu (1969, p. 104ff.) in which the translation process divides into two phases – semasiology and onomasiology of the text. The two phases - de-lingualisation and lingualisation – are the translator's pathway from the form of the text being translated to the content and from the content to the form in formulating the translation. Thus Vygotski (1968) sees in the sign a mental basis for the human being's thought activity. The human being creates a sign and applies it. The latter is what Vygotski calls the process of signification. In order to perform this mental activity, the human being utilises signs as tools, and it is from this that Vygotski derives the instrumental function of the sign. In the application of signs, the process of insight expresses itself. Here thinking functions as a derivation function of the verbal sign. This kind of attention to the psycholinguistic research works on Semiotics can be explained by the nature of the sign itself, which constitutes the interface between Psychology and Semiotics and which is regarded both as a psychological arsenal and as a semiotic one, consequently justifying the two approaches to studying the mental nature of lexical meaning: The denotative structure of a linguistic sign has anchored within it the mental structure or the mental nature of a lexical meaning. Thus thinking takes place through applying linguistic signs. According to Zvegintsev (1967, p. 2439), in the thought process the human being operates with semantic fields which coalesce into interlingual semantic fields in the translation process. The capturing of sense takes place through applying signs, which becomes possible through the probability structure of language. Hans Hörmann (1967, p. 185) continues to probe the exact foundations of the psycholinguistic mechanism of the probability forecast. In communication, sense is captured through generating a probability forecast which consummates itself on the basis of associations or of the associative meaning. A stimulus within a context triggers certain associations which arise in the form of responses. Two stimuli have the same associative meaning if they elicit identical responses, according to Deese (1962, p. 163). The interrelation between the associative responses is thus the associative meaning of the stimulus in question. It is common knowledge that associative meaning is the basis of synonymy. The associative relationships between the individual meanings in the scope of a context thus determine the probability of occurrence of the words in that particular context or cotext, which shapes the frequency or probability structure of the linguistic world. Here Hörmann speaks of

the probabilistic laws of an individual linguistic event. The probability forecast is the effect of certain events on later events and circumstances within a linguistic sequence. This is explained in sequential Psycholinguistics with the aid of the finite Markov state model: A linguistic event consists of structural sequences which are distinguished through a redundant character, i.e. are sufficiently informative to be able to be used for making inferences in regard to later events. The lower informativeness (redundancy) per unit facilitates and improves a translator's understanding performance. The probability structure of language is linked to genuine language with the concept of the approximation of different degrees of order. The approximation takes place through gradation from the senseless to the sensible and takes the form of a degree of approximation, a transition probability. The higher degree of approximation to the sensible (to genuine language) contributes to a higher degree of context-determinedness. In the case of the translation process, the issue is the meeting of criteria of adequacy of the translation in relation to the original.

In step 3 of this study, attention has been paid to the cognitive-semantic mechanisms of the phenomenon of polyvariety of translation. The nature of this phenomenon, which is inherent to the translation process per se, is founded in the phenomenon of synonymy. Here interlingual contextual synonymy serves as a frame for the adequacy of all possible translation variants in regard to the original. As far back as Gauger (1972, p. 57f), the synonymy of various linguistic means for the content to be conveyed in the translation process presupposes the situation of choice or decision. As a consequence, each time we become conscious of a linguistic utterance, synonymy is activated. Eco sees in interlingual contextual synonymy the possibility of a translation. The relationship of interlingual synonymy between the original utterance and that of the translation establishes the relation of variety or variance. A set of translation variants is viewed as translational variety or as polyvariety which is founded in interlingual contextual synonymy. Here variance is regarded as a semantic gradation of equivalence which is bound to the denotative structure of lexical meaning and, as a consequence, is measured by the intensity of the lacuna. Here Haure (2006, p. 72f) speaks of the variance demands which found Wolfram Wilss' metaphor of the translator as "adventurer of difference" in the sense of the polyvariety of translation. The relation of variance in the translation process continues to be illustrated with the concept of homology of Lance Hewson and Jacky Martin (1991, p. 47f). A homology arises on the basis of contextual synonymy which, in the act of translating, transitions into interlingual contextual synonymy. The role of intuition in the translation process has also been treated, with the latter being regarded, according to Göpferich (2008, p. 165), as an intuitive-cognitive process in its mutual alternation. Here Hans G. Hönl (1995, p. 56) uses the concept of associational competence, which also proves especially important when anticipating, is situated at the very beginning of the translation process and, moreover, is of particular relevance in the didactic regard. The graduability of polyvariety of translation is the semantic gradation of variance. This continues to be treated in terms of the creativity of translation. In this regard, Hönl & Kussmaul (1982, p. 58) develop a maxim of the necessary degree of differentiation or precision "The necessity of setting the degree of differentiation is linked to the probability forecast in the course of the translation act". This is then also coupled with semantic gradation of the creativity of translation. The strategy of the necessary degree of differentiation is also referred to as the necessary more-or-less principle. In determining the necessary degree of differentiation, the translation act is consummated, i.e. the semantic intensity of a lacuna is set in the translation act. The degree of differentiation is thus measured by the semantic intensity of the lacuna. In the end, it is the degree of differentiation that states the attempt or degree of approximation to the original, which proves to be the result of the probability forecast made by the translator. Accordingly, the equivalence relation is evaluated as 'underdifferentiated' or 'overdifferentiated' if the matter is one of semantic underdifferentiation or overdifferentiation of the core idea of an original scene. Here an adequate translation variant is evaluated as 'sufficiently differentiated' or 'sufficiently accurate'. The necessary degree of differentiation of the translation act also exhibits a kindred relation to the Relevance Theory of Sperber and Wilson (1986), which have been successfully applied to translation theory by Gutt (1991/1993). The principle of relevance is context-dependent. According to the degree of relevance able to be achieved in a context, a verbal utterance can vary, which is regarded as the most important factor for understanding the nature of the translation process. The degree of optimal relevance entirely equates to the necessary degree of differentiation of verbalisation in the translation process. The creativity of translation is thus one of the aspects of the polyvariety of

translation. The cognitive mechanism of translation creativity shall now be dealt with in detail. The creativity of translation shall be presented in cognitive-semantic terms, following Kussmaul (2000). This phenomenon, which is difficult to define, is explained in the translational sense using the inventory of prototype systematics and the scenes-and-frames model. In treating translation creativity, Kussmaul centralises the lateral thinking introduced into the creativity research of Edward de Bono (1979, p. 146). This is a vertical style of thinking which goes beyond the boundaries of individual categories, breaks through them, thereby opening new perspectives and joins the categories which at first glance are irreconcilable. Kussmaul sees creative translation as translation which presents something new, though the translation ought to be semantically appropriate to the original. Thus creativity is a psychological or psycholinguistic phenomenon. The phenomenon of creativity fulfils itself through what are known as cognitive category jumps, which take place within the scope of the prototypical scenario. In the process, the cognitive scene elements are linked to one another within the scope of one and the same prototypical scenario. According to Lakoff (1980, 1987), the scenario is composed of metaphor components between which there exists a relationship of association, which can equate to a semantic word field. The scenario can, however, be construed far more broadly than a semantic word field, i.e. it may link together semantic elements from different word fields in the scope of a context. Such meaning links are what Lakoff terms chaining of categories. If categories from different semantic word fields are linked together, then the translator is performing a metaphoric category jump, thus performing a creative translation act. Kussmaul observes such acts of translator creation when analysing records of thinking aloud. A category jump as an expression shift can be measured through the semantic intensity of a lacuna. Thus a leap of thought results from a chain or concatenation of variants which progresses according to the principle of connectionism. Such a concatenation arises as a consequence of the probability forecast, which proceeds by way of determining the prototypicality of the contextually bound meaning. The prototype thus acts as a vehicle of the probability forecast. The fuzziness of the prototype makes it possible to break through the referential usability of a lexical meaning. The prototype semantic chaining organisation principle of meanings by core and peripheries is further supplemented by Kussmaul through Charles Fillmore's scenes-and-frames model (1977, p. 63). According to Kussmaul, the translation process is understanding by means of scenic ideas and simultaneously the verbalisation of these scenic ideas. According to Vermeer (1992, p. 77), a scene possesses a two-dimensional structure, i.e. it is composed of cognitive, that is to say referential elements and evaluative, axiological elements. These elements are associations rooted in culture, situation and disposition. As a consequence, the prototype is a culture-specific central scene which can also take the form of culture-specific visualisations. Being able to generate these visualisations in the course of understanding the text to be translated is also of major significance in the didactic regard. According to Vannerem and Snell-Hornby (1986/1994, p. 186), the mutual activation of scenes and frames in the translation process progresses with varying degrees of complexity, the cause of which may lie in the lexical incongruencies of different languages. The balancing out of this incompleteness takes place through conveying broader scenes through a narrower frame (channel reduction), i.e. the conception of the whole in a part as well as through channel modification where a frame exhibits elements of meaning not present in the particular scene. What takes place, then, is the modification of a scene, which Vermeer and Witte (1990, p. 82) term channel amplification. Consequently, the T&I process can be conceptualised as a progression of scenes and frames production and reception through channel reduction and channel amplification. Thus, a creative category jump takes place through the utilisation of lateral thinking by the T&I practitioner, termed a "lateral thinker" by Albrecht Neubert (1986, p. 100) in his concept of translational relativity. This means that the T&I practitioner ought not to become prematurely set on certain structures of the source text, which would obscure the view of creative solutions, but ought rather to identify a certain relativity of these structures, their validity or their preliminariness, in order to retain his view of the other options for the translation process to progress. The source-language sequence to be reconstructed or created anew in the translation process is what Neubert sees as the unit of translation. Hence the cognitive category jump is to be regarded as a signal of the presence of a translation unit. In this connection, reference is made to Edward de Bono's principle of the development of alternatives, in which shift of perspective and change of focus contribute to the development of new alternatives in the translation process. Furthermore, attention will be devoted

to the three conditions for achieving semantic adequacy according to Kussmaul (2000: 127): 1. Presence of prototypical target-language frames for one or more source-language scenes, 2. Replacement of a scene with a core element of that particular scene, 3. Replacement of the source-language frame with one or more core elements of the target-language scene. Next, Kussmaul identifies four options for achieving creativity of translation: 1. Conveying a frame using a frame, 2. a frame using a scene, 3. a scene using a scene and 4. a scene using a frame. In conclusion, the problematics of translation theory are discussed. The view of Maria Piotrowska's (2007, p. 67) translation strategy has been critically evaluated and translating strategies and a distinction drawn between methods, processes, techniques, transformations in the translation process.

In step 4 of this study, the translation experiment has been presented as a translation method and as a process in its inner and outer form (introspective or prospective as well as retrospective view of the translation process) taking as an example the analysis of translation notes or rough copies and translation reports. The essence of the translation experiment establishes what is known as the stylistic experiment of Peškovskij (1930/2007). The stylistic experiment was introduced to translation research by the Soviet and Russian translation scholar Feodorov (1969). It commences whenever the translator makes the choice of different translation variants, guided by an interpretation of the original. That is to say that the implicative processes of meaning interpretation always result in interlingual synonymy, which always produce a difference in regard to the original. The significance of this fact to translation is the need always to avoid the literalness which ensues from imitating the content, or even the grammar, of the original, broaches the range of the direct equivalence relation and declares the carrying out of the stylistic experiment, and thus of the translational experiment, an impossibility. So, the stylistic experiment consists in the substitution test of different variants, among them some failed ones, and in investigating the causes of this failure, which explain the success, the coherence of a text. Evaluation of stylistic shifts, or of shifting stylistic proportions, is made possible by the stability (homogeneity) of the logical content and the synonymy of its linguistic means. The stylistic experiment regarded as the work method and means of analysing and evaluating artistic language is based on the linguistic experiment which works with elements of a language (morphemes, words, word combinations etc.) and trials the feasibility of a particular linguistic model by using it in work combinations and sentences. The stylistic experiment is thus used in the area of speech as well as in that of text, while the linguistic experiment pertains to the area of language as a system. The carrying out of the translation experiment has been demonstrated using numerous examples from translation competitions and also analysis of translation reports and notes, which have yielded their largely stylistic inadequacy. The reasons lie in a lack of translational competence on the part of the translators who participated in the competitions. Analysis of these translation attempts was done in the course of the translational experiment. Furthermore, the individual translators of repute, in their translation reports, have detailed their arduous toil in translating various literary works. The cognitive processes of understanding and translating were able to be observed in these translation reports and described using the theoretical insights of the present study. Translation roughs which proved especially interesting and fruitful were those of Karl Dedecius' translation of the "Affenspiegel" satirical commentaries by Adolf Nowaczyński, in which the translation process was able to be identified in its dynamics. By comparing changes in the translation roughs in relation to the original and comparing the published final version with the translation variants, the implicative processes of meaning interpretation in the course of the probability forecast were able to be clearly evidenced. One of the sources of polyvariety of translation is the translator's individual style. In the sub-chapter on Boris Pasternak, the individual style of Pasternak is illustrated by comparison to Radlova, as is that of Marina Tsvetayeva by contrast to Lev Ginzburg, and this is described as another potential cause of polyvariety of translation.

In conclusion, didactic reflections have been undertaken in step 5 on the cognitive-semiotic presentation of the translation process. The didactic relevance of sight translation has again been dealt with in detail. Furthermore, the inference types, such as presupposition and implicature, have been presented as means of sense interpretation and mechanisms of probability forecasting in the act or translating, and translation drills by Christiane Nord (1996, p. 321f) intended to heighten budding translators' sensitivity to the polyvariety of translation have been exemplified.

REFERENCES

- Alefirenko, N. F. (2005a). *Spornye problemy semantiki [Controversial problems of semantics]*. Moskva [in Russian].
- Alefirenko, N. F. (2005b). *Sovremennye problemy nauki o iazyke [Modern problems of the science of language]: učebnoe posobie*. Moskva: Flinta: Nauka [in Russian].
- Alefirenko, N. F. (2006). Kognitivnaia semantika: mif ili realnost' [Cognitive semantics: myth or reality]. *Vestnik TGPU. Seria: Gumanitarnye nauki (filologija) [Bulletin of the Tomsk State Pedagogical University. Series Humanities (philology)]*, 5 (56), 43-48 [in Russian].
- Bono de, Edward. (1979). *Word Power. An Illustrated Dictionary of Vital Words*. Harmondsworth: Penguin
- Catford, J. C. (1965/1969). *A Linguistic Theory of Translation*. London
- Chernov, Ghelly V. (1991). Cognitive and Pragmatic Inferencing and the Intercultural Component in Translation. In Sonja Tirkkonen-Condit (Ed.), *Empirical Research in Translation and Intercultural Studies* (pp. 27-34). Selected Papers of the TRANSIF Seminar, Sanvonlinna 1988. Gunter Narr Verlag Tübingen.
- Coseriu, Eugenio. (1969). Bedeutung und Bezeichnung im Lichte der strukturellen Semantik. In Hartmann, P. Vernay, H. (Hrsg.): *Sprachwissenschaft und Übersetzen*. Symposium an der Universität Heidelberg, 24.2 – 26.2.1969. (pp. 104-121). Max Hueber Verlag München.
- Deese, Jame. (1962). On the structure of associative meaning. *Psychological Review*, 69, 161-175.
- Fedorov, M. V. (1969). K voprosu o stilisticheskom eksperimente [On the question of a stylistic experiment]. In *Voprosy teorii i istorii iazyka [Questions of theory and history of language]: sbornik statei, posviashchennykh pamiati V. A. Larina* (pp. 114-119). Leningrad [in Russian].
- Fillmore, Charles J. (1977). Scenes-and-frames semantics. In A. Zampolli (Hrsg.), *Linguistic Structures Processing* (pp. 55-81). Amsterdam.
- Gauger, Hans-Martin. (1972). *Zum Problem der Synonymie. Avec un résumé en français: Apport au problème des synonymes*. Tübingen.
- Geier, Swetlana. (2010). *Ein Leben zwischen den Sprachen. Russisch-deutsche Erinnerungsbilder aufgezeichnet von Taja Gut*. Pforte Verlag Dornach.
- Göpferich, Susanne. (2008). *Translationsprozessforschung. Stand, Methoden, Perspektiven*. Gunter Narr Verlag Tübingen.
- Gutt, Ernst-August. (1991/1993). *Translation and Relevance. Cognition and Context*. Blackwell Oxford UK and Cambridge USA.
- Haure, Octavia (2006): Towards an Understanding of the Structural Gap. *The Journal of Specialised Translation*, 72-109. Retrieved from http://www.jostrans.org/issue05/art_haure.pdf.
- Hewson, L., Martin, J. (1991). *Redefining Translation. The Variational Approach*. London: Routledge.
- Hönig, G. Hans/Kußmaul, Paul. (1982). *Strategie der Übersetzung. Ein Lehr- und Arbeitsbuch*. Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt.
- Hönig, Hans G. (1995). *Konstruktives Übersetzen*. Tübingen: Stauffenburg (Translation Bd. 1)
- Hörmann, Hans. (1967). *Psychologie der Sprache*. Springer-Verlag Berlin Heidelberg New York
- Jakobson, Roman. (1959). On Linguistic Aspects of Translation. *Brower ed.*, 232-239.
- Jakobson, Roman. (1959/1988). Linguistische Aspekte der Übersetzung. In Holenstein, Elmar (Ed.): *Roman Jakobson. Semiotik. Ausgewählte Texte 1919-1982*. Suhrkamp Verlag.
- Jakobson, Roman. (1979): Linguistik und Poetik. In *Poetik. Ausgewählte Aufsätze 1921-1971* (pp. 83-121). Frankfurt am Main.
- Kautz, Ulrich. (2002). *Handbuch Didaktik des Übersetzens und Dolmetschens*. Goethe-Institut. 2 Auflage. München: Iudicium.
- Kraev, V. L. (1989). Nekotorye aspekty perevodcheskoi deiatelnosti kak psikhologicheskogo protcessa [Some aspects of translation activity as a psychological process]. In Chernov, G. V. (Ed.), *Kommunikationnyi invariant perevoda v tekstakh raznykh zhanrov [Communicative translation invariant in texts of different genres]: sbornik nauchnykh trudov* (Is. 343, pp. 5-11). Moskva [in Russian].
- Kußmaul, Paul, (1980). Der Sprechakt als Übersetzungseinheit. In Wolfgang Kühlwein & Albert Raasch (Hrsg.): *Sprache und Verstehen: Kongressberichte der 10. Jahrestagung der Gesellschaft für Angewandte Linguistik GAL, e. V., Mainz 1979* (Band II, pp. 29-41).
- Kußmaul, Paul. (2000a). *Kreatives Übersetzen*. Tübingen.
- Kuzmin, Ju. G. (1968). K voprosu o predmete i metode teorii perevoda [On the subject and method of translation]. In *Voprosy teorii i praktiki nauchno-technicheskogo perevoda [Questions of theory and practice of scientific and technical translation]*. Leningrad [in Russian].
- Kuzmin, Ju. G. (1975). Perevod kak myslitelno-rechevaia deiatelnost (k voprosu ob obshchei teorii perevoda) [Translation as a mental-speech activity (on the question of the general theory of translation)]. In *Tetrady perevodchika [Translator's notebooks]* (Is. XII, pp. 3-19). Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniia [in Russian].
- Lakoff, George, Johnson, Mark. (1980). *Metaphors we live by*. Chicago, University of Chicago Press.
- Lakoff, George. (1987). *Women, Fire, and Dangerous Things. What Categories Reveal about the Mind*. The University of Chicago Press. Chicago and London.

- Levý, Jiří. (1967). Translation as a decision process. In *To honour Roman Jakobson* (Vol. II The Hague, pp. 1171-1182).
- Levý, Jiří. (1967/1981). Übersetzung als Entscheidungsprozess. In Wolfram Wilss (Hrsg.): *Übersetzungswissenschaft* (pp. 219-235). Wissenschaftliche Buchgesellschaft Darmstadt.
- Levý, Jiří. (1969). *Die literarische Übersetzung. Theorie einer Kunstgattung*. Athenäum Verlag Frankfurt am Main Bonn.
- Miram, G. E., Dajneko, V. V., Ivanova, S. V., & Ampleev, P. V. (2010). *Trening-kurs po sinchronnomu perevodu*. Kiev: Arij.
- Miniar-Beloručev, R. K. (1996). *Teoria i metody perevoda [Theory and methods of translation]*. Moskva [in Russian].
- Neubert, Albrecht. (1986). Translatorische Relativität. In Mary Snell-Hornby (Hrsg.), *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. 2 (pp. 85-105). Auflage, Francke.
- Nord, Christiane. (1996). Wer nimmt denn mal den ersten Satz? Überlegungen zu neuen Arbeitsformen im Übersetzungsunterricht. In Angelika Lauer, Heindrun Gerzymisch-Arbogast, Johann Haller, Erich Steiner (Hrsg.), *Übersetzungswissenschaft im Umbruch. Festschrift für Wolfram Wilss zum 70. Geburtstag* (pp. 313-327). Gunter Narr Verlag Tübingen.
- Palazhchenko, Pavel. (2002). *Moi nesistematicheskie slovar. Russko-angliiskii anglo-russkii. (Iz zapisnoi knizhki perevodchika) [My unsystematic vocabulary. Russian-English English-Russian. (From the translator's notebook)]*. Moskva: R. Valent [in Russian].
- Panasiuk, Igor. (2016). *Polyvarietät der Übersetzung*. Verlag Dr. Kovač Hamburg.
- Peshkovskii, A. M. (1930). *Voprosy metodiki rodnogo iazyka lingvistiki i stilistiki [Peshkovsky A.M. Problems of the methodology of the native language of linguistics and stylistics]*. Moskva; Leningrad [in Russian].
- Peshkovskii, A. M. (2007). *Linguistika. Poetika. Stilistika [Linguistics. Poetics. Stylistics]: izbrannye trudy: uchebnoe posobie*. Moskva: Vysshiaia shkola [in Russian].
- Piotrowska, Maria. (2007). *Proces decyzyjny tłumacza. Podstawy metodologii nauczania przekładu pisemnego*. Wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej Kraków 2007
- Reiß, Katharina. (1980). Zeichen oder Anzeichen? Probleme der AS-Textanalyse im Blick auf die Übersetzung. In Wolfram Wilss (Hrsg.), *Semiotik und Übersetzen* (pp. 63-72). Gunter Narr Verlag Tübingen.
- Semenova, I. M. (1989). O poniatii mezhzvukovogo polia i vozmozhnosti ego ispolzovaniia v lingvo-pedagogicheskom issledovanii [On the concept of an intersonic field and the possibility of its use in linguo-pedagogical research]. In Chernov, G. V. (Ed.), *Kommunikativnyi invariant perevoda v tekstakh raznykh zhanrov [Communicative translation invariant in texts of different genres]: sbornik nauchnykh trudov* (Is. 343, pp. 31-43). Moskva [in Russian].
- Siever, Holger. (1996). Äquivalenz und Differenz. In Andreas F. Kellertat (Hrsg.), *Übersetzerische Kompetenz* (pp. 169-175). Beiträge zur universitären Übersetzerausbildung in Deutschland und Skandinavien. Peter Lang.
- Siever, Holger. (2010). *Übersetzen und Interpretation. Die Herausbildung der Übersetzungswissenschaft als eigenständige wissenschaftliche Disziplin im deutschen Sprachraum von 1960 bis 2000*. Leipziger Studien zur angewandten Linguistik und Translatologie 8. Peter Lang.
- Shiriaev, A. F. (1979). *Sinkhronnyi perevod. Deiatelnost sinkhronnogo perevodchika i metodika prepodavaniia sinkhronnogo perevoda [Simultaneous translation. Activities of a simultaneous interpreter and teaching methods of simultaneous translation]*. Moskva [in Russian].
- Sorokin, Ju. A. (1985). *Psikholingvisticheskie aspekty izucheniia teksta [Psychological aspects of studying the text]*. Moskva: Nauka [in Russian].
- Sperber, Dan, & Wilson, Deirdre. (1986). *Relevance: communication and cognition*. Blackwell, Oxford.
- Stepanov, Ju. S. (1965). *Francuzskaja stilistika: v sravnenii s russkoj*. La stylistique française. Vis-à-vis de la russe. URSS Moskva/Moscou 2002.
- Šveicer, A. D. (1973). *Perevod i lingvistika [Translation and linguistics]*. Moskva: Voenizdat [in Russian].
- Vannerem, Mia; Snell-Hornby. (1986). Die Szene hinter dem Text: „scenes-and-frames semantics“ in der Übersetzung. In Mary Snell-Hornby (Hrsg.): *Übersetzungswissenschaft. Eine Neuorientierung*. 2. Auflage. Francke 1994 (pp. 184-205).
- Vermeer, Hans J. (1992). Eine kurze Skizze der scenes-&-frames-Semantik für Translation. In Heidemarie Salevsky (Hrsg.): *Wissenschaftliche Grundlagen der Sprachmittlung*. Berliner Beiträge zur Übersetzungswissenschaft (pp. 75-83). Peter Lang: Frankfurt am Main.
- Vermeer, Hans J., & Witte, Heidrun. (1990). *Mögen Sie Zistrosen? Scenes & frames & channels im translatorischen Handeln*. Julius Groos Verlag Heidelberg.
- Vygotskii, L. S. (1968). Iz neizdannyykh materialov [From unreleased materials]. In Leontev A. A., Riabova T. V. (Comps.), *Psikhologiya grammatiki [Psychology of grammar]* (pp. 178-198). Moskva: MGU [in Russian].
- Weber, Wilhelm K. (1990). The Importance of Sight Translation in an Interpreter Training Program. *American Translators Association scholarly monograph series*, IV, 44-52.
- Wilss, Wolfram. (1992). *Übersetzungsfertigkeit. Annäherungen an einen komplexen übersetzungspraktischen Begriff*. Gunter Narr Verlag Tübingen.

- Zimniaia, I. A., & Chernov, G. V. (1972). Veroiatnoe prognozirovanie v protsesse sinkhronnogo perevoda [Probable prediction in the process of simultaneous interpretation]. In *Psicholingvistika v SSSR [Psycholinguistics in the USSR]: informacionnyi bulleten*. Moskva [in Russian].
- Zvegintcev, V. A. (1967). Chelovek i znak [Man and sign]. In *To Honor Roman Jakobson* (Vol. III, pp. 2427-2441).
- Zvegintcev, V. A. (1970). *Semiologicheskie universalii. Iazyk i chelovek [Semiological universals. Language and man]*. Moskva [in Russian].

IGOR PANASIUK

TRANSLATION PROCESS FROM THE POINT OF VIEW OF POLYVARIETY OF TRANSLATION

The research focuses on the process of translation in its psycholinguistic, cognitive and semiotic aspects. While observing students at the Institute of Translation and Interpreting at the Department of Russian language at the University of Heidelberg the author of this study came up with the idea to describe the process of translation, which consists of some conscious cognitive processes, in order to apply these to the translators' and interpreters' training. The theoretical basis taken for the concept of polyvariety of translation is the postulate under which essentially the entirety of translation and interpreting (T&I) theory can be subsumed – Roman Jakobson's eminent postulate of "equivalence in difference". This postulate firstly states the relation between source and target, which is based on a difference, i.e. on an implicative relation in the semiotic sense, and secondly equivalence consists in a diversity of translation variants which are in a relationship of difference to the original, since the translator understands partly unconsciously and partly consciously; always selectively and purposefully; partly cognitively and partly intuitively; always subjectively, which permits the availability of multiple translations of one and the same text by different translators with comparable translation competence which in their totality establish the polyvariety of translation. Such complex attitude at the process of translation opens a new sight on the theory of translation, builds a bridge between the theory and practice of translation and can be successfully applied to the didactic purposes.

Key words: translation process; cognitive and psycholinguistic translation processes; psychosemantic model of translation; creativity of translation; polyvariety of translation; variability; lacuna.

Отримано 3.05.2021 р.

НІНА СТЕПАНЕНКО
ORCID 0000-0002-0934-784X
(Полтава) (Poltava)
Place of work: Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University
Country: Ukraine
Email: npnu18@gmail.com

ЛОКАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ: ФАКТИ КОНТРАСТИВНОЇ АСИМЕТРІЇ

Статтю присвячено аналізу специфіки побутування конструкцій із локативним типом детермінації в сучасних українській та російській мовах. Основну увагу приділено фактам контрастивної асиметрії на рівні формально-граматичної будови, сполучувальних можливостей та семантичної наповнюваності дієлівно-іменних структур $V + Nx$, $V + Prep + Nx$. Установлено конкретні факти досліджуваних незбіжностей, з'ясовано причини появи їх. Доведено, що українську мову відрізняє від російської широта спектра просторової семантики, що зумовлене передусім роллю прийменника у формуванні того або того значеннєвого плану. Наголошено, що контрастивна асиметрія стосується передусім просторових прийменників, які наділені семантичною специфікою в українській мові.

Ключові слова: близькосторіднені українська та російська мови; просторові конструкції; контрастивна асиметрія; дистрибутивний простір; просторові прийменники; орудний безприйменниковий відмінок.

Будь-які близькосторіднені мови виявляють подібність і відмінність, що пронизують різні рівні: фонетичний, лексико-семантичний, морфологічний, синтаксичний та ін. Стосовно відмінностей, то їхній спектр досить широкий – від часткових незбіжностей до тих, що постають як окремішні лінгвохарактеристики, тобто ті мовні риси, які властиві одній мові й відсутні в іншій мові.

Об'єктом пропонованого дослідження є асиметрійні явища на рівні конструкцій із локативним значенням у сучасних українській та російській мовах. Його **предмет** – контрастивні відмінності, які певною мірою визначають самотність порівнюваних мов.

У лінгвістичній літературі виняткової актуальності набув зіставний опис синтаксичних конструкцій із локативною детермінацією, що є засобом глибинного пізнання семантичного макрополя простору. З'явилися спеціальні студії, у яких аналізуються особливості функціонування синтаксем такого типу в споріднених (Л. Бесикирська, А. Булигіна, Л. Карпенко, Р. Павлова, В. Собіннікова, Д. Станішева та ін.) і навіть у неспоріднених (Л. Байрамова, Ф. Сафіулліна, І. Пете та ін.) мовах. З-поміж першочергових завдань сучасного мовознавства – проблема зіставного дослідження близькосторіднених мов. Її розв'язання, як справедливо наголошує Р. Будагов, «має свої особливості й труднощі ... Установлювати специфічні відношення між близькосторідненими мовами на відміну від мов споріднених, але які не мають максимального ступеня близькості, завдання зовсім не таке й просте, як це інколи видається» (Будагов, 1975, с. 8).

В україністиці й русистиці створені фундаментальні наукові праці, присвячені зіставному дослідженню лексики і фразеології, стилістики генетично споріднених мов. Питання, пов'язані з компаративним аналізом синтаксису української та російської мов, знайшли своє належне опрацювання у студіях Ю. Беляєва, Р. Болдирєва, М. Жовтобрюха, В. Кононенка та ін. Явище контрастивної асиметрії на рівні локативних конструкцій української та російської мов спеціально зіставному вивченню не піддавалося, що й зумовлює **актуальність** дослідження.

У статті реалізувалися різні **прийоми** синхронного описового, порівняльно-історичного, зіставного **методів**, активно використовувався **метод** компонентного аналізу семантико-синтаксичних структур.

Установлення фактів контрастивної асиметрії між українськими та російськими конструкціями з просторовим значенням виявлено на рівні 1) формально-граматичної організації, 2) семантики, 3) дистрибутивних можливостей, тобто належності чи відсутності лексико-семантичних обмежень щодо вибору головного й залежного компонентів, 4) внутрішньовідмінкових та міжвідмінкових синонімічних зв'язків. Цей поділ є умовним, оскільки значення конструкції тісно взаємодіє з її формально-граматичною будовою, а дистрибутивні можливості значною мірою залежать від плану змісту окремого конститuenta й синтаксичної структури загалом. Розглянемо конкретні факти асиметрії на рівні 1) формально-граматичної будови, 2) дистрибутивного потенціалу й 3) семантичної наповнюваності.

1. Формально-граматична організація

Конструкції V + ПО + N loc, яка функціє в українській мові, у російській мові відповідає синтаксична структура V + ПО + N dat. Місцевий відмінок із ПО, що має просторове значення, «з'явився в українській мові порівняно пізно і протягом довгого часу вживався поряд із звичайним у цих випадках давальним з ПО» (Сологуб, 1975, с. 119). Як бачимо, специфіка кожної з порівнюваних мов стосується формально-граматичної будови. Сполуки з прийменником ПО в українській і російській мовах належать до розряду вживаних, що підтверджують результати суцільної вибірки:

Обсяг досліджуваного тексту (в знаках)	Мови	Усього просторових конструкцій V + Prep + N x	З них конструкції	
			V + ПО + N loc	V + ПО + N dat
800 тис.	українська	4019	203 (5%)	–
800 тис	російська	4081	–	315 (7,7%)

Функційні можливості синтаксичних структур, що мають у своєму складі прийменник ПО, в українській мові вужчі, ніж у російській, що пояснено активним побутуванням в українській мові конструкції V + N inst, яка є синтаксичним синонімом синтаксеми V + ПО + N loc.

Порівнювані синтаксеми об'єднує спільність репрезентованого значення й лексико-семантичного складу детермінованих та детермінувальних компонентів. В обох мовах вони мають такі семантичні описи: 1) називають місце реалізації і 2) позначають шлях руху в більш або менш обмеженому просторі: 1) *Натрус сидів і розглядався по юрті* (В. Гжицький); ... *по стрісі* клуні шелестять і ворухаться лісові грушки (М. Стельмах); *По березу* в сиротливом россыпе горбились домишки (В. Астаф'єв); *Хрипло запели труби по дымной степи* (А. Толстой); 2) *Тим часом ряджені їхали по селу* (В. Малик); *Довго гуляв Роман по Вкраїні* (О. Довженко); *Редкие фигурки бродят по Мариинскому парку* (М. Булгаков); *Горбяков встал, прошелся по комнате* (Г. Марков).

Конструкції V + ПО + N loc (рос. N dat) можуть вступати в синонімічні зв'язки із синтаксичними структурами V + В / У (рос. В) + N loc і V + НА + N loc. Відмінності полягають у тому, що в українській мові синонімічний ряд сформований на базі внутрішньовідмінкових синонімів, а в російській – міжвідмінкових синонімів. Пор.: *Комісар Рубан ішов по Підвальній* (Ю. Яновський) – *На Бульварній* за Сінним базаром їхав тихо візник (Ю. Яновський); *Он ... провёл по бумаге черту* (В. Шишков) – *Синим карандашом полковник вялым движением провёл прямую черту на карте* (М. Шолохов); *Шарахнуло сонце з усієї сили і дрібнесенько розсипалось по кімнаті* (І. Микитенко) – *І раптом він чує крик, чує, як щось падає в кімнаті* (М. Стельмах); *А вот мечется по столовке на костыле Паралитик* (В. Астаф'єв) – *Горбяков метался в своем доме* (Г. Марков).

2. Дистрибутивні можливості

В обох мовах функціують конструкції з орудним безприйменниковим відмінком, напр.: *Марійка ... пішла вузькою лісовою просікою* (Ю. Мушкетик); *Дніпром посувалися баржі* (Л. Дмитерко); *Потім всі троє підводяться, йдуть подвір'ям* (М. Стельмах); *Було гарно йти*

ранковим містом (Ю. Мушкетик) – Тамара Іннокентьєвна медленно, оцупью **прошла** темным неосвещенным **коридором** на кухню (П. Проскурин); Пока «Секрет» **шел руслом** реки, Грэй стоял у штурвала (А. Грин); Ты медленно **проходишь** пестрым лугом (Д. Кедрин); Части **проходили** **деревней** (Д. Фурманов). У їх творенні беруть участь дієслова цілеспрямованої дії (*йти, проходити, крокувати, сунути; направляться, брести, лететь, підніматься*). Роль придієслівного поширювача виконують іменники – назви наземних шляхів сполучення (*дорога, міст, вулиця; траса, перехід, коридор, мост*), природних і штучних водних шляхів сполучення (*ріка, протока, канал, русло; река, пролив, канал, русло*), різних територій, спеціалізованих локумів, внутрішніх просторів, акваторій (*ліс, подвір'я, пасіка, кімната, болото; роща, пастбище, огород, молельня, океан*), населених пунктів, їхніх частин (*місто, хутір, куток; столиця, село, окраина*). Специфічною особливістю української мови є, по-перше, те, що у функції основного носія валентності поряд із дієсловом цілеспрямованого, зрідка нецілеспрямованого руху постають дієслова конкретної фізичної та звукової дії (*шукати, литися, гриміти, шелестіти*), по-друге, те, що придієслівну позицію можуть обіймати як власні, так і загальні назви наземних (*сухопутних*) шляхів сполучення (мовиться передусім про найменування вулиць, провулків), типів покривів (*вода, земля, стерня*), територій, покритих невисокою рослинністю (*жито, пшениця, баштан, спориши*), континентів, держав, географічних та адміністративних областей (*Америка, країна, Сибір, Київщина*), пристроїв і механізмів, які використовують для транспортування чого-небудь (*труба, тунель, транспортер, східці*), судин (*артерії, капіляри, жиля, вени*), а також лексеми *небо, небозвід*, напр.: *Соняхи вже цвіли, ціле море їх, золоточолих, розлилося степами* (О. Гончар); *А долиною стелеться чудесна музика* (В. Гжицький); *Що чути селом* (М. Коцюбинський); *Селом забринів сміх* (В. Бабляк); *Горбатюк повільно йшов вулицею, спускаючись до Дніпра* (А. Дімаров); *А Пушкінською знову гнали партію наших полонених* (О. Гончар); *Я ходила разів сто чи двісті Маршалковською* (Л. Дмитерко); *Іду я рідною землею* (В. Сосюра); *Брели глибоким снігом, провалюючись по черево* (Ю. Збанацький); *Звернули ліворуч і наввипередки побігли голубуватим настом* (О. Десняк); *Повела житами стежка невелика* (В. Симоненко); *Іду споришами (тут стежка була)* (Г. Чубач); *І тінь моя крайною бредє* (М. Бажан); *Оден їх шлях йшов волоським пограничем, другий серединою Поділля, третій Київщиною і Волиню* (О. Назарук); *Ітиме [дивізія] Уралом і зростатиме уральцями, йтиме Сибіром і зростатиме сибіряками, відважними тайговими партизанами* (О. Гончар); *Дук повернувся і мовчки почав підніматись бетонними східцями* (Я. Баш); *Небом пропливали тривожні хмари* (О. Гончар); *І вечірній над селами дим, Наче спогад, забутий і милий, Проплива небозводом блідим* (Л. Первомайський).

3. Семантика

Контрастивну асиметрію на рівні значенневого плану виразно маніфестують конструкції з прийменниками, що утворилися поєднанням трьох первинних прийменників, один із яких – ПО. Він уносить додатковий семантичний відпінок «поширення дії в просторі» до складу синтаксичної структури.

3.1.1. Конструкції V + З-ПОЗА + N gen. Виражає два значення: «дія, спрямована з іншого, зворотного, боку предмета чи простору», «дія, спрямована до предмета, що є об'єктом якої-небудь діяльності», напр.: *Кум пляшкою з-поза тину помахує* (Остап Вишня); *З-поза невисокого пагорба чулись людські голоси* (І. Муратов); *Роман в'їжджав у місто з-поза Дніпра* (Л. Дмитерко). Українській мові також властива синтаксема V + ПОЗАДУ + N gen, напр.: *Та й вже знаєте, що десь із-за гір, із-за чистого неба, ще з-позаду сонця прориває чорна хмара* (В. Стефаник). Характеризуючись спільністю значення з конструкцією V + ПОЗА + N gen, вона виявляє функційно-стилістичні відмінності, позаяк є діалектною.

3.1.2. Конструкція V + З-ПОПІД + N gen. Репрезентує двоє значень, напр.: «дія, спрямована з нижньої частини якого-небудь предмета», «дія відбувається нижче або в нижній частині»: *Та накопай коріння з-під білого камінця* (укр. нар. пісня); ... *одливали у вічність прадідові чайки з-під вишень* (Б. Олійник).

3.1.3. Конструкції V + З-ПОНАД + N gen. Експлікує два значення: «дія, спрямована з точки, що знаходиться вище від чого-небудь», «дія, спрямована з меж простору», напр.: *І вдивляється в очі мені з-понад гір ... Тарас* (Д. Павличко); *Далеко десь з-понад самого Бугу сірою грудочкою покотився у село заєць* (М. Стельмах).

3.1.4. Конструкції V + З-ПОСЕРЕД + N gen. Має семантичний опис «дія, спрямована з простору, оточеного однорідними предметами», напр.: ... *чути було ... шептання з-посеред потопа* листя (І. Франко); *З-посеред неї [стрільби] натреноване Хомине вухо вирізняло знайоме чахкання батальйонних мінометів* (О. Гончар).

3.1.5. V + З-ПОМІЖ + N gen. Передає значення «дія, спрямована з точки, розташованої між однорідними предметами», напр.: *З-поміж двох сталевих пластинок витикається блискуче лезо* (Ю. Збанацький); ... *витягла тоненьку папку з-поміж інших папок* (А. Дімаров).

3.1.6. V + ПОПІД + N acc. Реалізує два значення: «рух або інша дія, спрямована нижче від якого-небудь предмета», «рух у бік просторової одиниці»: ... *вона майже бігцем кинулася понід верби* (Ю. Мушкетик); *Ніч плазувала понід тини* (Л. Дмитерко); *Понід ліс аж до самого обрію простяглася стежина мала* (Г. Чубач).

3.1.7. V + ПОПЕРЕД + N inst. Репрезентує два значення: «дія, що відбувається з іншого, зворотного чи переднього боку»: *Хатні двері відчинились, і він ... уявивсь поперед нами* (Марко Вовчок).

3.1.8. V + ПОПІД + N inst. Передає три значення: «дія відбувається нижче від якого-небудь предмета», «дія відбувається в безпосередній близькості від просторової одиниці», «дія відбувається в нижній частині якого-небудь предмета»: *Понід стелею літає пір'я* (О. Десняк); *Росте рута, та не рута понід берегами* (укр. нар. пісня); *Понід шовковицями йде молодий червоноармієць* (О. Кундзіч).

3.1.9. V + ПОМІЖ + N inst. Реалізує значення «дія відбувається у просторовому відрізьку, обмеженому двома чи кількома однорідними або неоднорідними предметами», напр.: *Заплутався Тугай поміж куцями* (Л. Дмитерко); *Причайлися поміж ними [висадками] і тином* (М. Стельмах).

Розряд конструкцій із локативною детермінацією, що демонструють явище контрастивної асиметрії, доповнюють такі вживані тільки в українській мові синтаксичні структури:

3.2.1. V + ПОВЗ + N gen. За цими синтаксичними конструкціями закріпилося значення «дія відбувається поблизу якого-небудь предмета». Його активно реалізують конструкції V + МИМО + N gen, які притаманні обом мовам. Синтаксичні структури з припредикатним компонентом ПОВЗ + N gen виразно експлікують додатковий семантичний відтінок «близькість лінії руху до об'єкта-орієнтира», напр.: *Ця сама колона рухається й тепер повз вікна* (І. Багрянний); *Темно-синя водяна стіна понеслася повз острів Хортицю в темні плавні* (Я. Баш). Крім прийменника ПОВЗ, у формуванні аналізованої семантики беруть участь прийменники ПРОЗ і ПОПРОЗ, які є її «стильовими синонімами» [2, с. 86], напр.: *Катерина аж зраділа, побачивши, що хтось швидко промайнув проз вікно і заходить у двір* (О. Козленко); *Попроз мій городок стежечкою до іншої йдеш* (П. Чубинський).

3.2.2. V + ПЕРЕД + N acc. Передає два значення: «напрямок дії до переднього боку об'єкта-орієнтира», «дія, що відбувається попереду якого-небудь предмета», напр.: *Перед сходи під'їхала гетьманська передня карета* (Б. Лепкий); *Широко витріщеними й невидючими очима він дивився просто перед себе й мотав головою* (І. Багрянний). Поряд із конструкцією V + ПЕРЕД + N acc в українській мові функціонує синтаксична структура V + ПОПЕРЕД + N acc, яка завдяки компонентів ПО прийменника ПОПЕРЕД реалізує відтінок дистрибутивності, напр.: *Ставила страву поперед Устю* (М. Коцюбинський); *Чом ти ходиш поперед мій двір* (укр. нар. пісня).

3.2.3. V + НАД + N acc. Репрезентує двоє значень: «дія, спрямована вище від просторової одиниці», «дія, спрямована в бік якого-небудь місця», напр.: *Над ліси підносилися рицарські списи* (М. Бажан); *Бур'яни аж над хату повиганялись* (В. Яворівський). Семантичний відтінок «поширеність у просторі» передає конструкція V + ПОНАД + N acc, напр.: *Гашіца висовує голову понад куці* (М. Коцюбинський); *Ой летіла зозуленька понад море в гай* (укр. нар. пісня).

3.2.4. V + МІЖ (МЕЖИ) + N acc. За синтаксичними конструкціями, в основі яких лежить аналізована модель, закріпилося значення «дія, спрямована в межі простору, обмеженого декількома точками», напр.: ... *побрів у польські Карпати, між панську худобу* (В. Бабляк); *Потому засвітив свічку і застромив між пальці* (М. Коцюбинський). Крім сполук із прийменником МІЖ (МЕЖИ), в українській мові побутують структури V + ПОМІЖ (ПОМЕЖ) + N acc, які, виявляючи подібність щодо лексико-семантичного складу конститутивних позицій, передають додатковий значеннєвий відтінок «поширеність дії в просторі», напр.: ... *ходив очима поміж зорі* (В. Яворівський); *О тій самій порі закрадався Сава, мов злодій, крізь городи й поміж хати до Рахіри* (О. Кобилянська).

Отже, синтаксичні конструкції із локативним значенням виявляють у близькоспоріднених мовах схожість щодо семантичної наповнюваності, лексико-семантичного складу основних носіїв валентності й валентних партнерів. Водночас вони мають відмінності, з-поміж яких і контрастивні, тобто ті, що характеризують одну мову і

протиставляють її іншій мові. Такі розбіжності виявлено на рівні формально-граматичної будови придієслівного локативного поширювача V + ПО + N loc [укр.] і V + ПО + N dat [рос.], дистрибутивних можливостей (орудний безприйменниковий відмінок), семантики. Значеннєву асиметрію репрезентують передусім конструкції V + 3-ПОЗА + N gen, V + 3-ПОПІД + N gen, V + 3-ПОНАД + N gen, V + 3-ПОСЕРЕД + N gen, V + 3-ПОМІЖ + N gen, V + ПОПІД + N acc, V + ПОПІД + Ninst, V + ПОПЕРЕД + Ninst, V + ПОМІЖ + N inst, які актуалізують за участю прийменникового компонента ПО відтінок дистрибутивності. Зафіксовано також конструкції з конкретним семантичним описом, які функціують в українській мові й відсутні в мові російській (V + ПОВЗ + N acc, V + ПЕРЕД + N acc, V + НАД + N acc, V + МІЖ (МЕЖИ) + N acc). Усе це дає підстави твердити, що близькостпоріднені українська та російська мови виформували в процесі свого розвитку специфічні особливості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Будагов Р. А. Близкородственные языки и некоторые особенности их изучения. *Типология сходств и различий близкородственных языков*. Кишинев, 1975. С. 3–21.
- Іваненко З. І. Система прийменникових конструкцій адвербіального значення. Київ ; Одеса : Вища школа, 1981. 143 с.
- Сологуб Н. М. Синтаксична варіантність прийменниково-відмінкових конструкцій місцевого відмінка. *Синтаксис словосполучення і простого речення : (Синтаксичні категорії і зв'язки)*. Київ : Наукова думка, 1975. С. 115–120.

STEPANENKO NINA

LOCATIVE CONSTRUCTIONS IN MODERN UKRAINIAN AND RUSSIAN LANGUAGES: FACTS OF CONTRASTIVE ASYMMETRY

Closely related Ukrainian and Russian languages show similarities and differences that permeate different language levels. This problem, despite its long existence, is still relevant. Among the differences that relate to the compared languages, there are inconspicuous and contrasting. The object of the proposed study was the facts of contrastive asymmetry at the level of structures with a locative type of determination. Using the methods of synchronous descriptive, comparative-historical, comparative methods, as well as the method of complex analysis of semantic-syntactic structures, we stated the facts of contrastive asymmetry between Ukrainian and Russian syntactic structures with spatial meaning in four levels: 1) formal-grammatical, 2) semantic, 3) syntactic and 4) synonymous. The proposed division is somewhat conditional because semantics organically interacts with syntagmatics it is closely related to synonymy. The formal-grammatical contrastive asymmetry includes the same values of the construction V + PO + Nloc (Ukrainian language) and V + PO + Ndat (Russian language). Their functional possibilities, the lexical-semantic spectrum of verb, and adverbial placeholders are clarified. It is emphasized that the constructions V + PO + Nloc (Russian Ndat) enter into intra-singular synonymy in the Ukrainian language and inter-singular synonymy in the Russian language. It is proved that at the level of distributive possibilities contrastive asymmetry covers first of all the instrumental prepositional case as a representative of locativity. The differences also apply to the main carriers of valence (a specific feature of the Ukrainian language is that this function, along with verbs of purposeful, sometimes unfocused movement perform derivatives of specific semantics of physical and sound action), lexical and semantic composition of adverbial nouns (in Ukrainian, it is much wider), which is extrapolated to such semantic types as proper and common names of land routes, names of types of cover, areas covered with low vegetation, continents, states, geographical and administrative areas, devices and mechanisms that serve to transport something.

It is established that the semantic asymmetry is manifested by the constructions V + Z-POZA + Ngen, V + Z-POPID + Ngen, V + Z-PONAD + Ngen, V + Z-POSERD + Ngen, V + Z-POMIZH + Ngen, V + POPID + Nacc, V + POPID + Ninst, V + POPERED + Ninst, V + POMIZH + Ninst, which actualize the shade of distributivity with the participation of the preposition component. Constructions with a specific semantic description are also recorded, which function in the Ukrainian language and are absent in the Russian language (V + POVZ + Nass, V + PERED + Nass, V + NAD + Nass, V + MIZH + Nass).

Key words: closely related Ukrainian and Russian languages; spatial constructions; contrastive asymmetry; distributive space; spatial prepositions; ablative case without a preposition.

REFERENCES

- Budahov, R. A. (1975). Blizkorodstvennyie yazyki i nekotorye osobennosti ih izucheniya [Closely related languages and some features of their study]. In *Tipologiya shodstv i razlichei blizkorodstvennykh yazykov* [Typology of similarities and differences of closely related languages] (pp. 3-21). Kishinev [in Russian].
- Ivanenko, Z. I. (1981). *Systema pryimennykovykh konstruktсий adverbial'nogo znacheniya* [System of prepositional constructions of adverbial meaning]. Kyiv; Odesa: Vyscha skola [in Ukrainian].
- Solohub, N. M. (1975). Syntaksychna variantnist pryimennykovo - vidminkovykh konstruktсийmistsevoho vodminka [Syntactic variability of prepositional-case constructions of the local case]. In *Syntaksys slovopolucheniya i prostogo rechenniya : (Syntaksychni kategorii i zviyazky)* [Syntax of a phrase and a simple sentence: (Syntactic categories and connections)] (pp. 115-120). Kyiv: Naukova Dumka [in Ukrainian].

Отримано 20.04. 2021р.

VIKTORIYA KRAVCHENKO

ORCID 0000-0002-3837-3203

(Полтава) (Poltava)

Place of work: Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

Email: dr.kravchenkoviki@gmail.com

HALYNA SOSOI

ORCID0000-0003-0507-8109

(Полтава) (Poltava)

Place of work: Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical UniversityCountry:

Ukraine

Email: soykagaga@gmail.com

SVITLANA DEINEKA

ORCID 0000-0003-2551-9813

(Полтава) (Poltava)

Place of work: Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical UniversityCountry:

Ukraine

Email: svetlana_dei@i.ua

NEW VISION OF CONCEPT EUROPE (A LINGUISTIC PERSPECTIVE)

У статті представлено дослідження концепту ЄВРОПА, проведене з позиції когнітивної лінгвістики. Концепт ЄВРОПА вважають понятійним квантом структурованих знань, що складається з різних смислів. Стаття аналізує концепт ЄВРОПА з лінгвістичної точки зору, що дозволило розкрити ряд специфічних ознак його семантики, отримати більш об'ємне та різноманітне уявлення про нього шляхом побудови когнітивних схем, за якими він реалізується, а також виявити базові метафоричні моделі, у термінах яких осмислюється євроінтеграційна реальність. Залучення методів концептуального аналізу дозволяє представляти досліджуваний концепт у вигляді певної фреймової моделі, особливим способом організованої концептуальної схеми. За допомогою концептуальної моделі предметного фрейму розкрито когнітивну динаміку розгортання концепту в євроінтеграційному дискурсі.

Ключові слова: лінгвоконцепт; дискурс; політичний дискурс; концепт ЄВРОПА; семантика; метафорична модель; ідеологія.

The topicality of this work is due to the focus of modern linguistic research on the study of new types of discourse, including political, which are in the process of formation. The European integration discourse, which is based on new conceptual principles, is important from the point of view of studying the linguistic mechanisms of constructing newly formed ideologies. In this regard, it is important to reveal the linguistic representation of the concept EUROPE, which plays a structural role in the discourse and, acquiring a new semantic content, expands its functioning as one of the key cultural concepts.

The study aims to identify the means of representation of the concept of EUROPE in the English-language political discourse on European integration, considered in terms of their semantic-cognitive and linguistic-pragmatic features.

The political relationship modernization, the modern society democratization, and the political movement of the integration processes led to the mental space changes. The problem of the concept EUROPE and the European vector changes are taken under special research in different scientific spheres: political science, sociology, humanitarians and cognitive linguistics, etc. The correlation of language and ideology, language and social reality is taken under the research attention in modern linguistics, precisely in the sphere of political discourse analysis.

One of the peculiarities of this problem is the fact that the new subjects for linguistics study are formed under the influence of social changes. These subjects demand special consideration. The European integration's processes, which form the complex of important sociolinguistics' consequences, are also giving rise to the new kinds of political discourse, which is widely accessible due to the development of the Internet.

The question about the nature and the function of the concept EUROPE leads us to the understanding of the "European identity", Enlargement, the future, and the past of Europe.

The new ideology of the UNITED EUROPE that is formed with the help of European integration political discourse has a complex structure of several substantial blocs. The analysed material has proved that the main blocks are "common values", "European integration" and "enlargement". So let us study these blocs thoroughly focusing attention on the ways of lexical means that represent certain contexts. My research goals and strategies consist in checking understanding of the changing role of Europe (or EU) in English political discourse (or English European integration discourse). English political discourse analysis: the message through links, bonds, keywords and repetitions, metaphors, catchphrases, visual images, moral appeals, slogans, and other symbolic devices. Working out an algorithm for evaluation of the EU image in political discourse, based on the obtained data.

Semantic and cognitive features of the concept EUROPE representation in English European integration discourse were revealed through building cognitive schemes that disclose its realisation. My research also determines basic metaphorical models in terms of which the reality of European integration is emphasized. Research on EU and Europe representation and their attributes, predicates, etc. in English political discourse, e.g., geographical features, political features, etc. with a special focus on a comparison of anti-Eastern and pro-European media. The usage of EU concepts among the newly-elected politicians and the presence/ absence of their pro-European guidelines are tracing.

The central concept of NEW EUROPE that forms the new ideology is being got the deep metaphoric comprehension. If metaphors are not just stylistic ornaments, but a way of thinking, there is no reason why this potential should only be used to structure categories underlying certain abstract words, and why it should not show up the way we approach the complex scientific, political, and social issues of the world.

The cognitive content of the concept EUROPE, the conceptual scheme of which was based on the definition of Modern English explanatory dictionaries and the semantic analysis of lexicographic material allowed us to conclude the lexical representation of this concept.

In English dictionaries, the analyzed concept is represented by the lexemes as Europe, European, European Union, there is also synonymous word as ancient home, Europa, (the) Mediterranean world, the Low Countries.

Metaphor is an important factor that constitutes discourse. This is confirmed by modern studies of discourse, which are devoted to the analysis of its variants – advertising (Danesi, 2015), journalistic (Afrouzi, 2020), military (Lakoff, 1996), medical (Wilce, 2009), legal (Konstantinova, 2011), etc. For political discourse, the study of metaphorical models is also precisely important, because metaphors, according to political discourse study, are an important factor in political decision-making and, are considered as a means of analysing the state of public consciousness (Baranov & Karaulov, 1994, p. 188-189; Filatenko, 2003, p. 5; Yavorska, 2002, p. 66).

The idea of conceptual metaphors was formed in Lakoff and Johnson work "Metaphors, we live by" (Lakoff, Johnson, 1980). Its main point consists of the fact that our activity in the world is conditioned by the conceptual system, and our conceptual system is metaphorical in point of fact. The idea of conceptual or basic metaphors lies in metaphorical terms that are general for all the members of society.

Follow Lakoff and Johnson closely and their cognitive metaphor theory I have analysed metaphor phrases that represent the Eurointegration discourse. I have marked out some metaphor models, which help us to comprehend the Eurointegration reality: building, transport and carrier, production, sports contest, plant etc.

The material of our study was English texts corpus based on the Internet sites of the European Union for the period of 2005 – 2020 years.

So I am going to illustrate the single unity structure by the examples from the metaphoric comprehensions of European base.

In the metaphoric expressions as “*The European Union – administrative machine of the world; Germany was the engine of integration*” there is a metaphoric model “**production**”: engine \ machine \ productive mechanism \ production. Here “machine” is in the meaning of machine, a mechanism that fulfils the remaking function or even produces the new material (create the new world). So EU is a certain productive mechanism in the administrative sphere of construction the new world, as the integration is impossible without a certain mechanism. In the other example “engine” with its main connotation – the engine that set going a mechanism, makes it not static but dynamic. The certain changes in Germany (1989) – German unification – became the moving force of the Eurointegration.

The metaphor “carrier” belongs to the metaphor “journey” from the point of the participant activity – driving the new Europe: “*The Conflict resolution is not the only impulse driving the new Europe; Sir John gave warning: the political consequences of pursuing the present course risk serious damage to the practical reality of collective defences in EU and to the future of the Euro-Atlantic relationship; Draft Nice Treaty takes European Union in wrong direction says New Europe; European Union treaties move the EU in wrong direction*”.

The metaphor “building” – “*...offices and procedures under the EU roof <...>; Europe is creating some new kind of state*” is closely connected with the metaphor “production”.

The metaphor “flower” (plant) or “bouquet” was presented by the following examples - “*European culture is a “bouquet de fleurs”. Together they are beautiful, but rose is still rose, and the tulip is still tulip. This must be preserved*”.

The metaphor “EUROPE IS ORCHESTRA” is represented in the Eurointegration discourse by the following examples – “*Europe is the orchestra, but the violins are still violins. We must guarantee that each instrument has its own voice*”.

The heightened metaphorical nature of the discourse we study is quite natural because a new fragment of political reality is described and created with the help of metaphors in this discourse. And metaphor itself is a search, an attempt to go beyond the known experience of interaction with the world, based on knowledge, a projection of the studied area onto the unexplored or, in terms of the theory of conceptual metaphor, the expansion of the concepts of the source domain, resulting in the development of a new sphere – the target domain. Conceptual metaphors typically employ a more abstract concept as target and a more concrete or physical concept as their source (Kövecses, 2002). This circumstance provides the main functions of metaphor in political discourse: constructive as the function of understanding new political realities, and destructive – the function of destroying existing stereotypes of consciousness.

Thus, the range of Eurointegration metaphors reflects the different projects of our life substitute actions – the real sum upon creating the new society without wars, where the culture of each country will be saved. On the other hand, the global integration of European society, unification in the political structure, which will be peace guarantor, leads us out to the new understanding of NEW EUROPE and metaphoric comprehension of the concept EUROPE.

Understanding of the terms “Europe” and “EU” for Europeans was checked out (e.g., when they say “Europe”, they’ll never think of Moldova, Bulgaria or even Russia though geographically they are Europe). The age factor is under research: how the image of Europe depends on the age of the audience (e.g., youth magazines, papers read by adults and the aged).

Research on communicative strategies and tactics used in English European integration discourse that contribute to achieving the addresser’s communicative aim – the integration of European citizens around idea of New Europe; determination of particular features of the concept EUROPE embodiment in European integration discourse with due regard for this discourse ideology through the opposition “one’s selves” – “aliens”. Due to this, the comparison of findings with those of other partners is held (e.g., *non-EU countries* and *EU countries*).

REFERENCES

- Afrouzi, A. O. (2020). Social media and journalistic discourse analysis: 2019 Venezuelan presidential crisis. *Discourse & Communication*, 15, 1, 3-24. Retrieved from <https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/1750481320961660>.
- Baranov, A. N., & Karaulov, Yu. N. (1994). *Slovar russkikh politicheskikh metafor [Dictionary of Russian Political Metaphors]*. RAS. Inst rus. lang. Moskva: Pomovsky and partners [in Russian].
- Danesi, Marcel. (2015). Advertising Discourse. In TRACY Karen, ILIE Cornelia & SANDEL Todd (Eds.), *The International Encyclopaedia of Language and Social Interaction*, 1st ed., Oxford: John Wiley & Sons, Inc. Retrieved from <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/pdf/10.1002/9781118611463.wbielsi137>.

-
- Filatenko, I. O. (2003). *Suchasna politychna metafora v rosiiskomovnomu hazetnomu spilkuvanni Ukrainy: kohnityvno-prahmatychnyi opys* [Modern political metaphor in Russian-language newspaper communication of Ukraine: cognitive-pragmatic description]. (Extended abstract of PhD diss.). Kyiv [in Ukrainian].
- Konstantinova, M. V. (2011). *Spetsyfika pravovoi metafory v individualnoi leksike: (eksperimentalnoe issledovanie)* [Specificity of legal metaphor in individual lexicon: (experimental research)]. (Extended abstract of PhD diss.). Kursk: Kursk. state un-t [in Russian].
- Kövecses, Zoltán. (2002). *Metaphor. A Practical Introduction*, Oxford & New York: Oxford University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors We Live By*. Chicago, IL: Chicago University Press.
- Lakoff, G. (1996). *Moral Politics: What Conservatives Know That Liberals Don't*. Chicago: University Chicago Press.
- Wilce, James M. (2009). *Medical Discourse*. Department of Anthropology, Northern Arizona University, Flagstaff, Arizona.
- Yavorska, G. M. (2002). Politychna rytoryka ta realii yevropeiskoi intehratsii. [Political rhetoric and the realities of European integration]. *Viche [Chamber]*, 7, 66-71 [in Ukrainian].

**VIKTORIIA KRAVCHENKO, HALYNA SOSOI, SVITLANA DEINEKA
NEW VISION OF CONCEPT EUROPE (A LINGUISTIC PERSPECTIVE)**

This article presents a study of the concept EUROPE, done in the area of cognitive linguistics. The concept EUROPE is considered a conceptual quantum of structured knowledge, possessing of different meanings. The article analyzes the concept EUROPE from a linguistic point of view, which allowed to reveal a number of specific features of its semantics, to get a more comprehensive and diverse view of it by constructing cognitive schemes implementing concept EUROPE, as well as to identify basic metaphorical models. Involvement of methods of conceptual analysis allows to present the analysed concept in the form of a certain conceptual model, a special way organized conceptual scheme. With the help of the conceptual model of the Subject frame the cognitive dynamics of the concept development in the European integration discourse is revealed.

Political metaphor is one of the most common and effective policy tools. The research material is characterized by the use of metaphors belonging to such basic types, which are related to the reference spheres as the sociomorphic sphere, the anthropomorphic sphere, the sphere of artifacts and the sphere of nature. Conceptual metaphors of European integration discourse use in their codes the conceptual fields "space", "travel", "movement", "construction", "work results", "family relations", "nature", "sports", "art", etc.

Key words: linguistic concept, discourse, political discourse, concept EUROPE, semantics, metaphorical model, ideology.

Отримано 27.03.2021 р.

ТАКУМІ ІКЕДЗАВА
ORCID 0000-0001-8406-7445
(Tokio) (Tokyo)
Place of study: University of Tokyo
Country: Japan
Email: takumi207@gmail.com

СОЦИОЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ЯЗЫКОВЫХ ХАРАКТЕРИСТИК УКРАИНСКОГО, РУССКОГО ЯЗЫКОВ И СУРЖИКА В УКРАИНСКОМ МЕДИАДИСКУРСЕ

У статті розглянене поширене в суспільстві сприйняття мовних характеристик української, російської мов і суржика в соціолінгвістичному контексті. Мета статті – установити загальну інтерпретацію форм і вживань цих лінгвістичних варіантів, щоб з'ясувати їхню рецепцію у вимірі мовного контакту. У статті запропоновано спиратися насамперед на теорії соціолінгвістичних репрезентацій та мажорації й мінорації мов, розроблені у французькій соціолінгвістиці, які дають можливість всебічно досліджувати динамічну систему багатомовних спільнот. У роботі представлено аналіз дискурсу масової інформації, що стосується мовної проблематики в Україні. Здобуті результати демонструють складне становище суржика щодо двох мов, де, з одного боку, змішана мова (суржик) інтерпретується як продукт контакту останніх, а з іншого, – сприймається суспільством як нелітературне явище.

Ключові слова: мовний контакт; соціолінгвістична репрезентація; мажорація і мінорація мов; медіадискурс; суржик.

Постановка проблеми. Одной из характеристик языковой ситуации в Украине является ее сложность. Хотя в общем ее общество описывают как билингвистическое (на западе говорят по-украински, а на востоке используют русский), данная языковая карта, как известно, не только слишком упрощена, но и ошибочна. Правда, что существует географический градиент пропорции употребления двух языков, однако мы не можем игнорировать тот факт, что значительная часть населения – билингвы, которые подвергаются риску смешения двух языков. Такое многообразие и динамичность обсуждаемого языкового положения приводит к тому, что исследователям данной проблематики приходится постоянно искать новые подходы, методы и методики изучения современной речевой ситуации.

Анализ последних исследований и публикаций. Языковое положение в Украине исследуется в различных аспектах и с различных точек зрения. Можно отметить, что на общетеоретическом уровне данный вопрос обсуждается в контексте несбалансированного украинско-русского билингвизма (Zbug, 2015) или украинско-русской диглоссии (Узунов, 2014). В обоих случаях речь идет о том, что в формировании двуязычия играет роль ассимиляционный процесс, спровоцированный взаимодействием языков. Продуктом такого языкового контакта является суржик – смешанная речь, возникшая вследствие различных политических и ассимиляционных процессов, происходивших на территории современной Украины в течение многих столетий (Масенко, 2011, с. 12).

Поскольку суржик представляет собой уникальное явление, посвященные ему научные работы опубликованы в международном масштабе, во многих научных изданиях. Если привести несколько примеров, то Bilaniuk (2004) предлагает типологическую категоризацию смешанной речи, основываясь на обстоятельствах ее появления, Bernsand (2001) интересуется отношениями между суржиком и украинской языковой идеологией, а Kent (2012) проводит детальный морфосинтаксический анализ того же говора в Запорожской, Киевской, Херсонской и Черниговской областях.

С тех пор, как исследования в этой области активизировались благодаря независимости Украины, в научных трудах наблюдается не только углубление понимания языковой ситуации в стране, но и расширение (раздробление) отраслей научной дискуссии в этом направлении. Еще следует отметить, что актуальность и динамичность данной проблематики вызывают необходимость все больше использовать междисциплинарный подход и обновлять теоретические рамки работ.

Не решенные ранее части общей проблемы. Актуальным вопросом остается разработка эффективной методологии, которая позволяла бы детально и целостно проанализировать языковую ситуацию в Украине.

В рамках исследования смешанной речи Sériot пишет: «Для того, чтобы узнать, какой сущностью является суржик, я предлагаю не исходить из того, что он представляет собой какую-то вещь или какое-то явление, которое получило название, а из констатации того, что распространяется название (как дискурсивная практика), которое вызывает очень сильные реакции и имеет многочисленные и несовместные референты» (Sériot, 2005, с. 41). Было бы желательно, чтобы исследования в этом направлении учитывали разные факторы, оказывающие влияние на общее восприятие лингвистических вариантов в стране.

На наш взгляд, к изучению данной проблемы также требуется плюралистический и синхронический подход, в котором речь идет не только об отдельных языках или разновидностях языка, об отдельной взаимосвязи между двумя из них, но также о комплексной системе, в которой играет роль каждый лингвистический вариант. Для того, чтобы реализовать целесообразные исследования и предложить подходящую стратегию языковой политики, обязательно базироваться на теоретически обоснованной релятивистской и дескриптивной методологии.

Цель статьи. Базируясь на вышеуказанных принципах, мы попытаемся проиллюстрировать распространенное в украинском обществе восприятие лингвистических характеристик украинского, русского языков и суржика. Данное исследование также имеет целью разработку методологии, основанной, в первую очередь, на французской социолингвистической школе, и подтверждение ее эффективности.

Теоретические аспекты исследования. Во французской социолингвистике разработан ряд теорий, которые позволяют анализировать обсуждаемые языковые варианты в релятивистских отношениях.

Теория социолингвистических репрезентаций (*représentations sociolinguistiques*) была заимствована из понятия социальных репрезентаций (*représentations sociales*), которое в социальной психологии обозначает «форму знания, социально развитую и распространенную, имеющую практическую цель и способствующую построению реальности, общей для социальной группы» (Jodelet, 2003, с. 53). Этот концепт был применен к социолингвистическому контексту в качестве «категории социальной / коллективной репрезентации», касающейся «языка, его использования и носителей в языковом сообществе» (Boyer, 2017, с. 62) или «способа, которым социальные деятели воспринимают языковые практики, их классифицируют, приписывают им ценности и значения, их интригуют в набор социальных процессов, их конструируют и используют» (Blanchet, 2013, с. 35). В настоящей работе мы допускаем, что социолингвистические репрезентации в Украине представляют собой любую форму более или менее распространенного восприятия, прямо или косвенно относящегося к украинскому, русскому языкам или суржику.

В случае, когда два языка существуют на определенной территории, можно предположить, что один из них становится языком большинства, а другой – языком меньшинства. Во французской социолингвистике анализируется такой процесс в рамках мажорации (*majoration*) и минорации (*minoration*) языков, где последняя определена как «сокращение в различной степени нормального использования языка в обществе (и, следовательно, сфер общения на нем)» (Boyer, 2006, с. 261). В то же время Blanchet разграничивает качественный аспект данной схемы, касающийся субъективных факторов, таких как статуса или преваляирования языка, и количественный аспект, относящийся к «численной пропорции населения» носителей его и «пространственному расположению того же населения или определенных социальных практик» (Blanchet, 2005, с. 27).

Социальные репрезентации существуют и распространяются в ткани общества посредством дискурса (Ру, 2004, с. 6), анализ которого позволяет исследователю «обнаружить целый ряд эксплицитных лингвистических индикаторов, участвующих в минорации / мажорации языков: субъективных лексем, позиционирования высказывающего (одобрительного, модализирующего и т. д.), поскольку он может выделить следы минорации / мажорации языков в (ко-)тексте, которые необходимо включить в материал анализа» (Huck, 2005, с. 189). Таким образом, изучение социолингвистических репрезентаций служит нам основанием анализировать систему оценки языков в Украине, состоящую в принципе из трех соотношений между украинским и русским языками, русским и суржиком, суржиком и украинским.

В рамках вышеупомянутых теорий можно дальше реконструировать лингвистическую идеологию, то есть «любые наборы убеждений о языке, сформулированные пользователями как рационализация или оправдание воспринимаемой структуры языка и его использования» (Silverstein, 1979, с. 193). Исходя из того, что репрезентации функционируют в качестве существенных компонентов идеологий (Mannoni, 2016, с. 56), мы сможем разобраться в языковой идеологии в Украине, которая состоит из социолингвистических репрезентаций, способствующих минорации и мажорации языков. В качестве типа исследовательского корпуса мы выбрали газетные статьи, опубликованные в Интернете. В целом медиадискурс «относится к взаимодействиям, происходящим через платформу вещания, будь то устным или письменным, в которых дискурс ориентирован на не-присутствующего слушателя или зрителя», и представляет собой «публичную, произведенную и записанную форму взаимодействия» (O'Keeffe, 2011, с. 441). Таким образом, мы ожидаем, что рассмотрение актуальных, популярных текстов дает возможность эффективно изучать общепринятый имидж обсуждаемых языков и смешанной речи. Кроме того, мы считаем, что включение в наш материал текстов нетрадиционных СМИ позволит получить широкий спектр данных.

Изложение материала исследования. В данной статье мы ограничиваемся анализом 39 журналистских текстов, опубликованных только на украинском языке или вместе с русской версией в 2012–2019 гг. и касающихся языковой проблематики. 24 статьи взяты из традиционных средств информации, таких как телевидение, радио или журналы. Остальные 15 текстов опубликованы на новостных сайтах, юридический статус которых как пресса в строгом смысле не указан. Что касается жанров текстов, то это в основном репортажи, интервью, аналитические и редакционные статьи. Затем мы идентифицировали 508 единиц высказывания, из которых в 110 текстах речь идет о лингвистических особенностях и в 127 – об использовании языков. Отметим, что в последующем изложении материала мы не обязательно различаем металингвистический и эпилингвистический дискурсы в смысле оппозиции между тем, что эксплицитно или имплицитно высказывается о языке (Blanchet, 2013, с. 35–36), так как во всяком случае обе формы отношения к языкам имеют большое значение для нашего исследования.

В следующих разделах наши данные представлены отдельно в соответствии с рассматриваемым языком.

Украинский язык. В целом мы обнаруживаем сильную связанность языка с его лексической чистотой. Мы видим, например, как на вопрос «Що може популяризувати українську мову серед дітей і молоді в Україні?» ученик отвечает: «Менше сленгу у книжках, які зараз видають» (Радіо Свобода). Естественно, такой пуристский дискурс появляется по отношению к другим языкам, настаивая на искании подходящих альтернатив: «Ніхто не дбає про чистоту мови, ніхто не задумується, що, для прикладу, на будь-яке запозичення з інших мов існує український відповідник» (Твоє Місто). Нам интересно, что в той же статье интервьюируемый считает неправильными не только русизмы, но и англицизмы: «В Україні інтернет мав би називатись всемережжям, а лайк – вподобайком». В другом тексте приводится конкретный пример, проблематизирующий оба иностранных влияния вместе: «Наприклад, такі слова, як здача – є чудове українське слово – решта, шопінг – це заступи і тому подібне, я думаю, що це дуже важливо для нас» (5 канал). Тем не менее, общая тенденция заключается в «борьбе с суржиком» – идее, неоднократно упомянутой в нашем корпусе.

Что касается практического аспекта украинского языка, то наблюдается подтверждение позитивных изменений обстоятельств. Такие перемены ощутимы, прежде всего, с

географической перспективы: «На Сході дуже мало україномовних людей. Звичайно, що зараз їх стало набагато більше, тому що вивченню української мови стали приділяти більше уваги» (Вичерпно). В частности, это развитие вводится эксплицитно в связи с Евромайданом: «Тішить, що після Революції гідності в Києві значно побільшало української мови, багато хто перестав соромитися нею розмовляти на вулиці, на роботі, у маршрутці чи магазині» (Високий Замок). Дискурс в данном контексте підкриває роль мови в общественном развитии, то есть «язык имеет значение» для культурного, исторического, национального, этнического и психологического становления государства как коллектива: «Починаючи з 2014 року усі ці показники вирости у кілька разів, це видно і без офіційної статистики: телебачення, радіо, інтернет – приналежність до української державності, культури, мови – всюди» (UA.News). Однак ми по-прежнему видим, что необходимы дальнейшие усилия в области продвижения языка: «Стати видатним і видавати лише українські книжки, заохочувати людей лише розмовляти українською в Україні. Коли людина успішна, має владу, має розмовляти українською» (Радіо Свобода). Украинский язык, по-видимому, еще нуждается в придании престижности не только в юридическом, но и в общепризнанном смысле: «Якщо в суспільстві буде усталена думка, що українська мова престижна, то населення буде прагнути до її вивчення» (Вичерпно). Стратегія, направлена на промоцію мови, заключається в качественній мажоратції, основаній на переробці його асоціації з певним соціальним шаром: «Насправді, те, що ти говориш українською, – це не маркер того, що ти з села. Це маркер того, що ти українець» (Радіо Свобода). В данном контексте совершенное и чистое владение украинским языком лежит на обязанности особенно тех, кто находится в позиции представителя широкого круга общества: «Але таку фішку [суржик] не може використовувати вчитель, політик чи ведучий. Є такі професії, представники яких повинні прагнути до чистоти мови, їм не можна по-іншому думати» (20 хвилин Вінниця).

По поводу использования языка в литературе, то мы отмечаем непростое мнение. Безусловно, реальная лингвистическая практика отражена в литературных произведениях, так что стандартный язык служит способом стилизации элит страны: «Є персонаж-інтелігент із вищою освітою, який говорить виключно літературною мовою» (20 хвилин Тернопіль). Однако тот же писатель все-таки признается в том, что чистое применение языка становится препятствием выразительности: «... я зрозумів, що, відійшовши від літературного канону, можна розширити діапазон» (там же). Оказується, що придання українському мові престижності створює певну парадоксальну ситуацію, де одобрення літературного мови ще закриває українсько-суржикову диглосію, як ми бачимо в коментарі одного коміка: «Українська мова дуже красива та милозвучна. Мабуть, тому не хочеться жартувати чистою українською. Не хочеться її псувати» (Волинські Новини).

В целом мы наблюдаем позитивизацию социолингвистической оценки украинского языка, базированную на его связывании с такими концептами, как чистота, престиж, прогрессивность, национальность, литературность. Эти репрезентации не обязательно отражают сегодняшнюю языковую ситуацию, а скорее желательную ее форму, то есть украинское одноязычие. Однако, как показывает литературный дискурс, данный процесс сопряжен с риском поляризации сфер использования украинского языка в качестве «высокого» варианта и суржика в качестве «низкого» варианта в диглосическом контексте.

Русский язык. Хотя в нашем материале русский язык упоминается количественно очень редко, мы все же можем констатировать его соотношение с государственным языком и смешанной речью.

Сначала отметим, что в отдельных случаях русский язык считается доминирующим в широких сферах общения: «[Співрозмовниця], яка приїхала навчатися до Черкас з Луганщини, розповідає, що вже звикла говорити російською мовою в усіх сферах життя. Це пов'язано з тим, що і її родина, і жителі рідного містечка послуговуються лише цією мовою» (Вичерпно). Нам интересно, что бывший президент П. Порошенко также делится своим опытом по этому поводу: «В Киеве (в Киеве!) в университете преподавали только на русском» (Еспресо). С одной стороны, такое географическое распространение русского языка или суржика утверждается неоднократно конкретными названиями городов или регионов, а с другой стороны, – его отрицают: «Існує міф, що Миколаїв – це російськомовне

місто»; «Я вчилася і жила в Дніпрі 5 років, його також називають російськомовним містом, але я говорила українською» (Радіо Свобода). Имея возможность выбора между украинским и русским языком, говорит на последнем, как правило, считается неправильным: «Бувають моменти, коли мене напружує те, що приходять на роботу у справах і починають говорити російською мовою, тоді я підсвідомо відповідаю українською» (20 хвилин Вінниця).

Естественно, русский язык имеет свою многофункциональную и нормализованную форму, что, как в вышеупомянутом случае, предоставляет писателям способ стилизации языка: «В кінці тексту я ввів для симетрії два рядочки російської, коли хлопець знайомиться з дівчиною і для підвищення свого статусу переходить на російську» (20 хвилин Тернопіль). Впрочем, нам интересен следующий отрывок, который отмежевывает вариант русского языка в Украине от его стандартной формы: «Варто відразу зазначити, що подібна російськомовність є дуже умовною, оскільки російська мова, що побутує на території України, сильно відірвана від літературного стандарту» (Радіо Свобода).

Таким образом, хотя русский язык подвергается качественной минорации по отношению к украинскому, он все же остается количественно мажорированным. Кроме того, мы видим ту же поляризацию между обработанным стандартом и повседневной формой, что в данном плане намекает на лишение качественной престижности последней.

Суржик. Если начать с лингвистических особенностей суржика, то увидим, что данная языковая интерференция воспринимается как двунаправленная. Например, в одной из статей перечислены языковые характеристики смешанной речи: «“українізовані” форми російських дієслів», «змішування українських і російських форм займенників», «утворення найвищого ступеня порівняння прикметників і прислівників за зразком російської мови» (Вичерпно). Здесь следует обратить внимание на такие термины, как «украинизированный», «смешение» и «образованный по образцу русского языка» – в зависимости от затрагиваемой

грамматической категории язык-источник и язык-цель интерференции могут быть разными. Такую двойственность определения можно объяснить понятием гетерономии, введенным лингвистами J. K. Chambers & P. Trudgill (1998, с. 9-12). Короче говоря, в диалектном континууме группа географических диалектов концептуально ассоциируется с одной стандартизированной разновидностью. Учитывая, что они классифицируют и русский, и украинский языки в рамках северославянского языкового континуума (J. K. Chambers, & P. Trudgill, 1998, с. 6), мы можем предполагать, что на территории Украины повседневные варианты украинского и русского языков отдельно относятся к своей литературной форме. В данной ситуации гетерономные отношения между суржиком и двумя литературными языками вряд ли точно устанавливаются, поскольку первый так или иначе происходит из обеих сторон.

Хотя само возникновение суржика обычно объясняется как результат русификации, то есть лингвистической ассимиляции украиноязычных, мы также встречаем противоположенное утверждение: «До нас приїхали росіяни, почали розмовляти українською, а ті слова, які не знали, говорили російською. Так і розрісся суржик» (Радіо Свобода); «Блогер Денис Пашанин считает, что суржик возникает тогда, когда русскоязычные люди навязывают свое в украиноязычной среде» (Gazeta.ua). Здесь речь, наверное, идет и о тенденции кодового переключения после независимости Украины, когда носители русского языка, начинающие овладевать украинским, все же подвергаются влиянию удобной себе речи (Bilaniuk, 2004, с. 421-422).

В то же время мы обнаруживаем, как суржик отдален не только от украинского, а также от аутентичного русского языка: «... хочеться нагадати, що київське “поїдемо сюдой, вернемося тудой”, одеське “что вы имеете мне сказать” або підслухане на Запоріжчині “хай жинка подождет” – також не зовсім “язык Пушкина и Толстого”» (UAINFO). Более того, константируется отличие данной смеси от географических вариантов украинского языка: «Діалект – це одне з джерел формування і наповнення мов, один із струмків, який йде з народу. Ось тут його не треба плутати з суржигом. Бо суржик – це є нашарування чужизмів, а діалект – це те, з чого формувалася мова» (Твоє Місто).

Это разделение может быть связано с понятием «народный язык», представляющим собой совокупность устных простонародных разновидностей языка и служащим основой литературного языка и его первичным источником (Огієнко, 2001). Как отмечает Bernsand,

мы видим, что «поскольку суржик с лингвистической точки зрения является лиминальным явлением, то и пользователи суржика в националистической языковой идеологии оказываются лиминальными, так как считается, что они не говорят ни на стандартном украинском, ни на русском языке, а на языковой смеси между ними» (Bernsand, 2001, с. 44). Данная лиминальность отражается в нашем материале в качестве отделения суржика от народного языка и осуждения его влияния на литературную форму обоих языков. Именно по этой линии аргументации опасаются негативной роли смеси на исходные языки: «Суржик уничтожает оба языка» (Gazeta.ua); «...в Украине распространен суржик, который может стирать различия между двумя языками» (Znaj.ua).

Таким образом, суржик подвергается качественной минорации, не соответствуя литературной норме украинского и русского языков. Те, кто говорит на суржике, свидетельствуют свою неграмотность, не овладев правильной речью. Наличие такой смеси сегодня объясняют провалом образовательной политики: «...мовна неграмотність українського суспільства виникає через низький рівень дошкільної освіти» (Радіо Свобода). В этом контексте социальный статус, связанный с суржиком, является бескультурьем его носителей: «Він виник у середовищі спочатку менш освіченого прошарку населення, а потім поширився і на інші прошарки населення» (Вичерпно); «До нього ставляться як до мови “неосвічених” – причому зверхність можна відчувати не тільки від україномовної..., але й від російськомовних» (UAINFO).

Однако в количественной перспективе широко признана вездесущность смешанной речи в обществе: «Але у повсякденному житті, як і 99% людей, використовуємо суржик» (Волинські Новини); «И все же и в быту, в общении с друзьями, в пути на работу и на работе мы очень часто употребляем суржик» (Еспресо). Тем временем оказывается, что суржик обладает функцией идентификации, которая связывает его носителей с определенным коллективом или происхождением: «Канешно, суржик – лиш один аспект нашої дійсності, но було б харашо, еслі би ми понімали, що це аспект, який об’єднує нас. І не нада його стіснятися» (UAINFO); «Дивна у них розмова. Чим? Це ж наш рідний суржик, який просто неможливо підробити чи вивчити» (АрміяІNFORM). Кроме того, мы видим, что переход на суржик свидетельствует о его прагматической роли, то есть «контаминация» украинского языка обусловлена отношением говорящего к адресату: «У Кам’янці-Подільському знайомишся з юристом: він говорить українською “чисто”..., щоб ти розумів, що він українець ширий.... Але, знову ж, поступенно розслабляється, а коли виникає настояща довіра – переходить на той-таки суржик» (UAINFO).

Можно считать, что в данной ситуации украинский язык и суржик находятся в диглоссическом конфликте, где первый выступает в качестве доминирующего языка, а второй подвергается «амбивалентной стереотипизации» (*stéréotypage ambivalent*) – понятию, введенному французским социолингвистом Н. Boyer. Согласно ему, доминированный язык одновременно обладает как позитивными стереотипами (например, идентификационным фактором), так и негативными (неязычностью, бескультурьем), в противоположность доминирующему языку (Boyer, 2007). В этом случае мы предполагаем, что такие отношения существуют также между суржиком и русским языком, так как последний имеет литературную форму, как и украинский.

Двойственность и амбивалентность суржика отражаются в практическом использовании его в литературных произведениях. В отличие от стандартного варианта украинского языка, данная смесь является способом передачи живой речи: «Мова твору жива і містить багато суржику, як і власне люди розмовляють між собою у повсякденному житті» (Вікна); «... головний герой повинен говорити відповідно до свого середовища й освіти, що він пояснює: “Пойміть правильно”» (20 хвилин Тернопіль). Хотя этот писатель отстаивает свой выбор в положительном ключе, другой с оговоркой оценивает использование смеси в литературе: «Він, як і обценна лексика, може бути чудовим стилістичним прийомом, майстерним засобом творення художніх образів. Звичайно, якщо автор тонко відчуває текст і не переходить межу» (Високий Замок). Нам интересно, что когда речь идет о детской литературе, он намекает на борьбу с суржиком через намеренное использование смешанной речи: «У моїх історіях якщо й трапляється суржик, то переважно звучить з уст негативних героїв. Навряд чи діти захочуть бути схожими на таких персонажів» (там же).

В основном мы заметим, что восприятие суржика указывает на наличие «лингвистической неуверенности» как отмечает и Sériot (2005, с. 40-43). Данный концепт был теоретически разработан бельгийским лингвистом М. Francard в отношении его связи с языковой нормой (Francard, Lambert, & Berdal-Masuy, 1993, с. 12-14), чье определение обобщено сегодня как «осознания у носителей языка дистанции между тем, на чем они говорят, и языком (или разновидностью языка), социально узаконенным, поскольку он представляет собой язык доминирующего класса, так как он воспринимается как “чистый”» (Blanchet, Clerc, & Rispaill, 2014, с. 293).

Проблематичность суржика заключается в том, что он не считается ни подлинным украинским, ни русским языком, ни составом обоих лингвистических систем, хотя является продуктом их контакта. Именно такая неопределенность дефиниции способствует четкому отмежеванию суржика от литературных языков, осознанию диглоссического конфликта и необходимости бороться со смешанным вариантом.

Выводы и перспективы исследования. Таким образом, из приведенного выше анализа мы можем проиллюстрировать языковую ситуацию в Украине в рамках треугольной системы, основываясь на эффекте мажорации и минорации украинского, русского языков и суржика.

Что касается украинского языка, то ему присваивается положительная оценка не только через его лингвистическую характеристику (чистота, престиж, литературность), но и общественные аспекты его влияния (объединитель нации и носителей языка). Несмотря на то, что в статьях упоминается недавнее повышение его социального статуса и увеличение числа его носителей, нынешнее положение остается нерешенным, так как русский язык и суржик еще широко распространены в обществе.

Как правило, русский язык качественно негативно оценивают в обратную пропорциональную зависимость от украинского. Однако когда речь идет о смешанной речи, то как украинский, так и русский становятся предпочтительным выбором, поскольку оба языка имеют литературную форму. С суржиком ассоциируются негативные репрезентации языковых особенностей (смешанный, несоответствующий норме) и произошедший из-за них низкий социальный статус (неграмотный, необразованный). Его позитивная стереотипизация не изменит в значительной степени эту схему, пока смешанная речь не приобретет аналогичных положительных репрезентаций, которые имеют аутентичные языки, что видится маловероятным.

Как показывает наш материал, говорить по-русски и говорить на суржике воспринимается как два совершенно разных действия. Первое не проблема, если человек правильно владеет двумя языками и может использовать их должным образом в соответствующих ситуациях. Когда он смешивает их, тогда возникает проблема, поскольку суржик ставит под угрозу существование украинского языка, размывая границу между двумя языками и подкрепляя лингвистическую неуверенность. Таким образом, лингвистический дискурс в нашем материале фиксирует языковую идеологию, направленную не только на промоцию украинского языка над русским, но и на превращение украинско-суржиковой диглоссии в украинско-русскую по крайней мере.

Мы считаем, что наши предварительные результаты демонстрируют потенциал нашей теоретической основы и методологии, которые позволяют нам тщательно и целостно рассмотреть сложную языковую ситуацию. Релятивистский подход к языкам в Украине и публичный характер журналистских публикаций существенно помогли нам в проведении исследования. Однако требуются дальнейшие усилия в продолжении нашей работы, поскольку данная тематика имеет актуальный и динамичный аспекты. Отметим, что мы не смогли изложить половину данных, особенно тех, которые касаются еще одного типа дискурса, посвященного символической роли языков в культуре, истории или политике страны. Остальные части материала будут рассмотрены в ближайшей работе.

СПИСОК ИСПОЛЬЗОВАННЫХ ИСТОЧНИКОВ

5 Канал. URL: <https://www.5.ua> (дата звернення: 17.03.2021).

20 Хвилини Вінниця. URL: <https://vn.20minut.ua/> (дата звернення: 17.03.2021). 20 Хвилини Тернопіль. URL: <https://te.20minut.ua/> (дата звернення: 17.03.2021).

АрміяINFORM. URL: <https://armyinform.com.ua/> (дата звернення: 17.03.2021).

- Високий Замок. URL: <https://www.wz.lviv.ua/> (дата звернення: 17.03.2021).
- Вичерпно. URL: <https://vycherpno.ck.ua/> (дата звернення: 17.03.2021).
- Вікна. URL: <https://vikna.if.ua/> (дата звернення: 17.03.2021).
- Волинські Новини. URL: <https://www.volynnews.com/> (дата звернення: 17.03.2021).
- Еспресо. URL: <https://ru.espresso.tv/> (дата звернення: 17.03.2021).
- Масенко Л. Т. Суржик : між мовою і язиком. Київ : Києво-Могилянська академія, 2011. 135 с.
- Назаренко Л. Український суржик – соціолект, просторечие, пиджин? К вопросу о языковой ситуации на Украине. *Slavica litteraria*. 2012. № 15(2). С. 243–250.
- Огієнко І. Історія української літературної мови. Київ : Наша культура і наука, 2001. 440 с. URL: <http://litopys.org.ua/ohukr/ohu.htm> (дата звернення: 17.03.2021).
- Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/> (дата звернення: 17.03.2021).
- Твоє Місто. URL: <http://tvoemisto.tv/> (дата звернення: 17.03.2021).
- Узунов С. Мовна ситуація в Україні: білінгвізм чи диглосія? *Українське мовознавство*. 2014. № 44. С. 81–93.
- Bernsand N. Surzhyk and national identity in Ukrainian nationalist language ideology. *Berliner Osteuropa Info*. 2001. № 17. С. 38–47.
- Bilaniuk L. A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism*. 2004. № 8(4). P. 409–425.
- Blanchet P. Minorations, minorisations, minorités : essai de théorisation d'un processus complexe. *Cahiers de sociolinguistique*. 2005. № 10 (1). P. 17–47.
- Blanchet P., Clerc S., Rispaill M. Réduire l'insécurité linguistique des élèves par une transposition didactique de la pluralité sociolinguistique. *Études de linguistique appliquée*. 2014. № 175(3). P. 283–302.
- Blanchet P. Repères terminologiques et conceptuels pour identifier les discriminations linguistiques. *Cahiers internationaux de sociolinguistique*. 2013. № 4 (2). P. 29–39.
- Boyer H. Présentation. *Études de linguistique appliquée*. 2006. № 143(3). P. 261–263.
- Boyer H. Le stéréotypage ambivalent comme indicateur d'une situation conflictuelle de contact de langues. *Stéréotypage, stéréotypes : fonctionnements ordinaires et mises en scène* / ed. H. Boyer. Paris : L'Harmattan, 2007. P. 39–47.
- Boyer H. Introduction à la sociolinguistique. Malakoff : Dunod, 2017. 136 p.
- Chambers J. K., Trudgill P. Dialectology. Cambridge: Cambridge University Press, 1998. 216 p.
- Francard M., Lambert J., Berdal-Masuy F. L'insécurité linguistique en Communauté française de Belgique. Bruxelles : Service de la langue française, Direction générale de la culture et de la communication, 1993. 44 p.
- Gazeta.ua. URL: <https://gazeta.ua/ru/> (дата звернення: 17.07.2021).
- Huck D. Minoration et majoration dans le discours épilinguistique institutionnel sur les langues en Alsace. *Cahiers de sociolinguistique*. 2005. № 10(1). P. 187–202.
- Jodelet D. Représentations sociales : un domaine en expansion. *Les représentations sociales*. / Ed. D. Jodelet. Paris : Presses Universitaires de France, 2003. P. 45–78.
- Kent K. Morphosyntactic analysis of Surzhyk, a Russian-Ukrainian mixed lect: Doctoral dissertation / University of Minnesota. Minneapolis, MN, 2012. 176 p.
- Mannoni P. Les représentations sociales. Paris : Presses Universitaires de France, 2016. 128 p.
- O'Keeffe A. Media and discourse analysis. *The Routledge Handbook of Discourse Analysis* / Ed. J. Gee, M. Handford. London: Routledge, 2011. P. 441–454.
- Py B. Pour une approche linguistique des représentations sociales. *Langages*. 2004. № 154(2). P. 6–19.
- Sériot P. Diglossie, bilinguisme ou mélange de langues : le cas du suržyk en Ukraine. *La linguistique*. 2005. № 41(2). P. 37–52.
- Silverstein M. Language Structure and Linguistic Ideology. *The Elements: A Parasession on Linguistic Units and Levels* / ed. P. R. Clyne, W. F. Hanks, C. L. Hofbauer. Chicago, IL: Chicago Linguistic Society, 1979. P. 193–247.
- UAINFO. URL: <https://uainfo.org/> (дата звернення: 17.03.2021). UA.News. URL: <https://ua.news/> (дата звернення: 17.03.2021).
- Zbyr I. Contemporary language issues in Ukraine: Bilingualism or russification. *Journal of Arts and Humanities*. 2015. № 4(2). P. 45–54.
- Znaj.ua. URL: <https://znaj.ua> (дата звернення: 17.03.2021).

TAKUMI IKEZAWA

SOCIOLINGUISTIC REPRESENTATIONS REGARDING LINGUISTIC CHARACTERISTICS OF UKRAINIAN, RUSSIAN AND SURZHYK IN UKRAINIAN MEDIA DISCOURSE

This article examines the widespread social perception of the linguistic characteristics of Ukrainian, Russian languages and Surzhyk, which is commonly known as a mixed language of the two. The aim of this article is to establish a common interpretation of their forms and uses from a sociolinguistic perspective to clarify their perceived valuation in the situation of language contact. We rely especially on the theories of sociolinguistic representations and language majoration and minoration, elaborated in the French sociolinguistics, which allows us to have a clear view of the dynamic system within the multilingual communities. This study gives a detailed analysis of journalistic articles dedicated to language issues in Ukraine published on the internet, for gaining a broad and topical sets of data. Our results show that there exists a complex relation between the mixed language and the two languages, where on the one hand Surzhyk is interpreted to be constructed from the Ukrainian and Russian languages, while on the other hand, the illiterateness of its speakers is emphasized. Furthermore, we see that speaking Surzhyk could

in fact be more negatively perceived than speaking Russian, since it has the potential to pose a threat to the existence of the Ukrainian language.

Key words: Language contacts; sociolinguistic representations; language majoration and minoration; media discourse; Surzhyk.

REFERENCES

- 5 Kanal. Retrieved from <https://www.5.ua/> [in Ukrainian].
- 20 Khvylyn Ternopil. Retrieved from <https://te.20minut.ua/> [in Ukrainian].
- 20 Khvylyn Vinnytsia. Retrieved from <https://vn.20minut.ua/> [in Ukrainian].
- ArmiiaINFORM. Retrieved from <https://armyinform.com.ua/> [in Ukrainian].
- Bernsand, N. (2001). Surzhyk and national identity in Ukrainian nationalist language ideology. *Berliner Osteuropa Info*, 17, 38-47.
- Bilaniuk, L. (2004). A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism*, 8(4), 409-425.
- Blanchet, P. (2005). Minorations, minorisations, minorités : essai de théorisation d'un processus complexe. *Cahiers de Sociolinguistique*, 10(1), 17-47.
- Blanchet, P. (2013). Repères terminologiques et conceptuels pour identifier les discriminations linguistiques. *Cahiers Internationaux de Sociolinguistique*, 4 (2), 29-39.
- Blanchet, P., Clerc, S., & Rispaill, M. (2014). Réduire l'insécurité linguistique des élèves par une transposition didactique de la pluralité sociolinguistique. *Études de Linguistique Appliquée*, 175 (3), 283-302.
- Boyer, H. (2006). Présentation. *Études de Linguistique Appliquée*, 143(3), 261-263.
- Boyer, H. (2007). Le stéréotypage ambivalent comme indicateur d'une situation conflictuelle de contact de langues. In H. Boyer (Ed.), *Stéréotypage, stéréotypes : fonctionnements ordinaires et mises en scène* (pp. 39-47). Paris : L'Harmattan.
- Boyer, H. (2017). *Introduction à la sociolinguistique*. Malakoff : Dunod.
- Chambers, J. K., & Trudgill, P. (1998). *Dialectology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Espresso. Retrieved July 17, 2021, from <https://ru.espresso.tv/> [in Russian]
- Francard, M., Lambert, J., & Berdal-Masuy, F. (1993). *L'insécurité linguistique en Communauté française de Belgique*. Bruxelles : Service de la langue française.
- Gazeta.ua. Retrieved from <https://gazeta.ua/ru/> [in Russian].
- Huck, D. (2005). Minoration et majoration dans le discours épilinguistique institutionnel sur les langues en Alsace. *Cahiers de Sociolinguistique*, 10(1), 187-202.
- Jodelet, D. (2003). Représentations sociales : un domaine en expansion. In D. Jodelet (Ed.), *Les représentations sociales* (pp. 45-78). Paris: Presses Universitaires de France.
- Kent, K. (2012). *Morphosyntactic analysis of Surzhyk, a Russian-Ukrainian mixed lect* (D diss.). Retrieved from <https://hdl.handle.net/11299/137718/>
- Mannoni, P. (2016). *Les représentations sociales*. Paris: Presses Universitaires de France.
- Masenko, L. T. (2011). *Surzhyk : mizh movoju i yazykom [Surzhyk: Between Mova and Yazyk]*. Kyiv: Kyievo-Mohylianska akademiia [in Ukrainian].
- Nazarenko, L. (2012). Ukrainskij surzhik – sociolekt, prostorechie, pidzhin? K voprosu o yazykovej situacii na Ukraine [The ukrainian "Surzhik" - sociolect, popular speech, pidgin? On the question of the language situation in Ukraine]. *Slavica Litteraria*, 15(2), 243-250 [in Russian].
- Ohiienko, I. (2001). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy [History of Ukrainian Literary Language]*. Kyiv: Nasha kultura i nauka. Retrieved from <http://litopys.org.ua/> [in Ukrainian].
- O'Keeffe, A. (2011). Media and discourse analysis. In J. Gee & M. Handford (Eds.), *The Routledge Handbook of Discourse Analysis* (pp. 441-454). London: Routledge.
- Py, B. (2004). Pour une approche linguistique des représentations sociales. *Langages*, 154 (2), 6-19.
- Radio Svoboda. Retrieved from <https://www.radiosvoboda.org/> [in Ukrainian].
- Sériot, P. (2005). Diglossie, bilinguisme ou mélange de langues : le cas du suržyk en Ukraine. *La Linguistique*, 41 (2), 37-52.
- Silverstein, M. (1979). Language Structure and Linguistic Ideology. In P. R. Clyne, W. F. Hanks, & C. L. Hofbauer (Eds.), *The Elements: A Parasession on Linguistic Units and Levels* (pp. 193-247). Chicago, IL: Chicago Linguistic Society.
- Tvoie Misto. Retrieved from <http://tvoemisto.tv/> [in Ukrainian] UAINFO. Retrieved from <https://uainfo.org/> [in Ukrainian].
- UA.News. Retrieved from <https://ua.news/> [in Ukrainian].
- Uzunov, S. (2014). Movna sytuatsiia v Ukraini: bilinhvizm chy dyhlosiia? [Language Situation in Ukraine: Bilingualism or Diglossia?] *Ukrainske Movoznavstvo [Ukrainian Linguistics]*, 44, 81-93.
- Vikna. Retrieved from <https://vikna.if.ua/> [in Ukrainian].
- Volynski Novyny. Retrieved from <https://www.volynnews.com/> [in Ukrainian].
- Vycherpno. Retrieved from <https://vycherpno.ck.ua/> [in Ukrainian].
- Vysokyi Zamok. Retrieved July 17, 2021, from <https://www.wz.lviv.ua/> [in Ukrainian].
- Zbyr, I. (2015). Contemporary language issues in Ukraine: Bilingualism or russification. *Journal of Arts and Humanities*, 4(2), 45-54.
- Znaj.ua. Retrieved from <https://znaj.ua/ru/> [in Russian]

Отримано 5.04.2021р.

НАТАЛІЯ КИСЛА

ORCID 0000-0001-5137-6647

(Полтава) (Poltava)

Place of work: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

Email: kislaya_nataliya@ukr.net

ПРОСТОРОВО-ЧАСОВА СЕМАНТИКА ПРИЙМЕНИКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ

У статті досліджено прийменниково-часову семантику прийменникових еквівалентів, визначено філософське й лінгвістичне трактування категорій часу та простору, вирізнено лексичний склад тих препозиціональних одиниць, які є носіями локативної й темпоральної семантики, встановлено контекстуальні умови, за яких кожен із досліджуваних вторинних прийменників функціонує з тим чи тим семантичним відтінком, з'ясовано, що найближче оточення (дієслово й залежний іменник) суттєво впливають на план змісту прийменникового еквівалента.

Ключові слова: прийменник; прийменниковий еквівалент; локативні відношення; темпоральні відношення; семантика.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку філологічної науки важливе місце займає дослідження прийменникової семантики. Прийменниковий склад мови досить неоднорідний: одні з них повністю втратили зв'язок із мотиватом, в інших такий зв'язок простежується цілком прозоро. Зважаючи на це, лінгвісти виокремлюють традиційні власне-прийменники і прийменникові еквіваленти, до яких зараховують одиниці, що мають спеціалізованіше, конкретніше значення. План змісту повнозначного слова, яке входить до структури прийменникового еквівалента, може накладати обмеження на їхню сполучуваність, тому вони поєднуються лише з певними лексико-семантичними групами слів. Більшість прийменникових еквівалентів виражають адвербіальні семантико-синтаксичні відношення, зокрема просторові й часові.

Аналіз останніх досліджень із теми. У різні періоди кількісний та якісний склад прийменників української мови з формально-граматичного, семантико-синтаксичного, власне-синтаксичного, семантико-стилістичного й інших поглядів досліджували А. Колодяжний, О. Мельничук, І. Вихованець, Г. Балабан, І. Мейзерська. У рамках міжнародного проекту «Прийменники в синхронії і діахронії: морфологія і синтаксис» проблемна група Донецького національного університету в складі А. Загнітка, І. Данилюка, Г. Ситар та І. Шукіної підготувала «Словник українських прийменників» (2007), до якого ввійшли 1705 прийменників та їхніх еквівалентів. Недостатньо вивченим, однак, залишається питання адвербіальної прийменникової семантики загалом і конкретних її репрезентантів зокрема. Цінними у зв'язку з цим є праці М. Степаненка, який здійснив семантичну ієрархію просторових прийменників, комплексний і багатоаспектний аналіз природи просторових відношень, Л. Дерев'янка, яка системно схарактеризувала кореляцію первинних і вторинних темпоральних прийменників із позицій функційної граматики, С. Романюк, яка окреслила структуру категорії темпоральності.

Метою пропонованої статті є з'ясування особливостей функціонування прийменникових еквівалентів із локативною й темпоральною семантикою.

Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: 1) вирізнення із прийменникового складу тих лексичних одиниць, що є носіями одночасно просторового й часового значення; 2) з'ясування умов, за яких виокремлені прийменникові еквіваленти виражають певний різновид локативних або темпоральних відношень.

Виклад основного матеріалу. Рух, простір і час – філософські категорії, які позначають основні форми буття матерії. Простір передає спосіб співіснування розмаїтих матеріальних утворень, час – спосіб зміни матеріальних явищ (Філософський

енциклопедичний словник, 2002, с. 529). Матерія не може існувати поза цими формами. Простір та час також не існують самі по собі, незалежно від матерії. У звичайній мові простір і час найчастіше позначають первинні загальнолюдські інтуїції, за допомогою яких сприймається та емпірично осмислюється навколишній життєвий світ людини (там само). Категорія простору як одна з основних онтологічних категорій має різнобічну філософську й лінгвістичну інтерпретацію. У філософії під простором розуміють «форму буття матерії, що характеризує її протяжність, структурність, співіснування і взаємодію елементів у всіх матеріальних системах» (Философский энциклопедический словарь, 1983, с. 541). Простір охоплює дві фундаментальні риси матеріального суцього – його протяжність і місце серед інших суцього. Протяжність є продовженням одного й того ж суцього. Кожне тіло має три виміри протяжності – довжина, ширина й висота. Місце – це просторова визначеність предмета щодо інших предметів. У цьому аспекті простір постає як середовище, утворене відношенням речей (Бачишина, 2014, с. 6).

Час також відбиває дві фундаментальні риси процесів, які відбуваються з матеріальними тілами, – тривалість і черговість подій. Тривалість – це фази одного й того самого (тривалість дня, існування дерева, землі). У ній розрізняють фази (моменти) – сучасність, минуле та майбутнє. Черговість указує на місце події серед інших подій у часовому просторі (Большая советская энциклопедия, Т. 20, с. 276).

У лінгвістичній сфері локативність потрактовано як семантичну категорію, «до якої входять усі різновиди просторового значення. Виражає відображені в свідомості людей різноманітні просторові відношення предметів і явищ, зокрема їхнє місцеперебування, напрямок руху, контактність та дистантність розташування і под.» (Українська мова, 2004, с. 322). Темпоральність витлумачено як семантичну категорію, що охоплює всі різновиди значення часу. Відповідно до цього людина членує час на окремі відрізки, пов'язуючи їх із поняттями тяглості – тривалості й нетривалості, повільності й швидкості, початку й кінця, одночасності й різночасності, співвіднесеності з моментом мовлення тощо (там само, с. 681).

Про чисті просторові відношення є підстави говорити лише тоді, коли можна абстрагуватися від властивостей і руху тіл та їхніх частин, про чисті часові відношення йдеться в разі, якщо можна відволіктися від різноманіття об'єктів, що співіснують (Причепій, 2007, с. 339).

Діалектична єдність простору й часу експлікована безпосередньо в семантиці слів: для вираження часових відношень використовують значною мірою ті самі слова, що й для вираження просторових. Крім того, виведено закономірність, згідно з якою «слова, пов'язані з просторовими категоріями, можуть набувати часового характеру, але навпаки бути не може» (Вейнрейх, 1970, с. 222). У цьому випадкові простежено розширення семантичної структури слова.

За «Словником українських прикметників» (2007) встановлено, що до прикметникових еквівалентів – носіїв локативно-темпоральної семантики належать безпосередньо *за, безпосередньо перед, безпосередньо після, з глибини, за плечима, по дорозі від, по дорозі від ... до, по дорозі до, у місці, у проміжку від ... до, у проміжку між, у середині.*

Прикметниковий еквівалент *безпосередньо за* експлікує семантику локалізації за просторовим орієнтиром за умови поєднання з дієсловами місцерозташування, місцеположення об'єкта у просторі (*сидіти, розташовуватися*) у функції головного конституента й залежними іменниками – назвами соматизмів (*хвіст, рука*), будівель (*дім, сарай*), меблів та обладнання (*стіл, шафа*): **Безпосередньо за хвостом** за кінським ... *сидить* рудобородий козельщанський гражданин... (О. Вишня); Також **безпосередньо за покерними столами перебували** особи, які грали у покер та робили грошові ставки (<https://volynonline.com/uluczku-policzejski-prupnyly-nezakonnu-diyalnist-pidpilnogo-gralnogo-zakladu/>).

При вживанні з вербативами цілеспрямованого руху (*іти, їхати, рухатися*), здійснення (*здійснювати, відбуватися, реалізовувати*) та субстативами на позначення осіб за різними ономазіологічними характеристиками (*Ісус, хлопець*), різноманітних дій, подій (*акт, правопорушення*), предметів побутової техніки (*ноутбук, холодильник*) досліджуваний прикметниковий еквівалент набуває темпорально-локативного значення: *Петро йшов тоді безпосередньо за Ісусом* (В. Домонтович); *За змістом закону стан необхідної оборони може мати місце й тоді, коли захист відбувся безпосередньо за актом хоч і закінченого посягання,*

але за обставинами справи момент його закінчення не був ясним для того, хто оборонявся (<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001705-90#Text>); Поповнити картку, погасити кредит або перевести гроші – все це можна здійснювати безпосередньо за своїм ноутбуком або комп'ютером (<https://easypay.ua/ua/catalog/bank>).

Прийменниковий еквівалент безпосередньо перед відрізняється від попередньо проаналізованого сполучувальними можливостями. Поєднуючись із дієсловами розміщення (встановлювати, розміщувати), несамостійного переміщення в просторі (нести, везти) та іменниками – назвами шляхів та їхніх частин (дорога, перехрестя), осіб за різними ономазіологічними характеристиками (мати, княгиня), він експлікує семантику локалізації перед просторовим орієнтиром: Знак встановлюється безпосередньо перед перехрестям або вузькою ділянкою дороги (<http://pdd.ua/ua/33/2.1/>); В кінці безпосередньо перед дружиною фараона несло кілька жерців статую Ізиди, яку щороку на свято Гатори привозили з Мемфіса (Ю. Опільський).

Типовішим для аналізованого прийменникового еквівалента є значення часової попередності, яке реалізується у сполученні з вербативами різної семантики, зокрема виникнення, появи (з'являтися, виникати), прибуття, розміщення (прибути, поселитися), зорового, слухового сприйняття (бачити, чути), та субстантивами – найменуваннями різноманітних дій, подій (вихід, загибель): Машина-убивця з'явилася тут безпосередньо перед виходом Мурашевички на вулицю, чекати довелося недовго (О. Волков); Безпосередньо перед війною вона поселилася в нашій каменіці (Т. Прохасько); ... всі троє водіїв, які загинули за останні півтора року, бачили безпосередньо перед загибеллю «Летючого Мадяра» (О. Волков). Не вирізняються особливостями й сполучувальні можливості прийменникового еквівалента безпосередньо після. Значення розташування після просторового орієнтира актуалізується після дієслів розміщення, розташування (розміщувати, розташовувати) та залежних іменників – назв документів та їхніх частин (текст, реферат): Ілюстрації необхідно розміщувати безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці (<http://tef.kpi.ua/190>).

Реалізація семантики часової наступності є типовішою для аналізованого прийменникового еквівалента. Носіями валентності можуть бути дієслова різноманітного плану змісту, зокрема просторового переміщення (прийти, пробратися), зміни стану (посилитися, підвищитися), конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт (затримувати, вдаряти), мовлення (говорити, розповідати), функцію валентного партнера виконують іменники – назви широкого спектра суспільних дій і процесів (розмова, вчинення, щеплення): Безпосередньо після розмови з Шейном до Трояна пробралась Віра, чи пак Ядвіга (У. Самчук); Безпосередньо після купання в ополонці підвищується частота серцевих скорочень, посилюється кровообіг, підвищується артеріальний тиск, активізуються імунна та нервова системи (https://kyivcity.gov.ua/likarni_ta_medytsyna/poradi_likariv_dlya_zagartuvannya_v_opolontsi/); У Кропивницькому прокурори затримали крадія безпосередньо після вчинення злочину (https://kir.gp.gov.ua/ua/news.html?_m=publications&_t=rec&id=266924&fp=280); ... лікар-реаніматолог Євген Горенко розповів про свій стан безпосередньо після щеплення (<https://www.radiosvoboda.org/a/news-covid-horenko-stan-pislya-shcheplennya/31121053.html>).

Прийменниковий еквівалент з глибини експлікує значення «рух з місця, розташованого під предметом» у сполученні з вербативами руху, просторового переміщення (борсатися, повзти), зміни місцеположення об'єкта (піднімати, виринати) та субстантивами на позначення просторів природи (вулиця, море), абстрактних понять (душа, єство), мір довжини із числовим вираженням (80 метрів, кілька кілометрів): Щось відмирає, а щось із глибини душі рветься до сонця, борсається, протестує (І. Савка); З глибини вулиць трамваї повзуть із синіми фарами в лобі (О. Гончар); Тихо, майже пошепки, переказував Марко телефоном на шхуну звістки, що йшли з глибини моря (М. Трублаїні); Після того, як Мирон зняв мокрий одяг, стало тепліше, але його бив дрібний дріж, що йшов десь із глибини єства (В. Шкляр); В 1916 році американські водолази підняли підводний човен з глибини вісімдесят метрів (М. Трублаїні).

Темпорально-локативну семантику зазначений прийменниковий еквівалент спорадично виражає в поєднанні з вербативами виникнення, появи (виринати, виникати), буття (вважатися, бути) та субстантивами – назвами часових понять (вік, століття): Дівчата, он дідова кобильчина вже виринає з глибини століть... (О. Гончар); В Україні мама з глибини

століть вважається берегинею домашнього вогнища та людиною, яка є рідною для всіх нас (<https://www.bsych.org.ua/10-travnyu-den-mamy/>); *Гості розповіли дітям, що писанка – це стародавній звичай розпису по яйцю за допомогою бджолиного воску та фарб, що дійшов до нас з глибини століть* (<https://mariupolrada.gov.ua/news/majstri-z-kolomii-navchili-ditej-pisankarstvu>).

Прийменникові еквіваленти *по дорозі від, по дорозі від ... до, по дорозі до* мають значення шляху руху поверхнею або в межах чого-небудь за умови, що носій валентності експлікований дієсловами руху (*іти, рухатися*), зміни місцеперебування об'єкта в просторі (*переміщатися, сідати*), буття (*жити, бути, існувати*), придбання (*купувати, отримувати*), втрати (*загубити, втратити*). Склад валентних партнерів формують іменники – найменування країн (*Румунія, Україна*), населених пунктів та їхніх частин (*Сімферополь, центр*), осіб за різними ономаціологічними характеристиками (*Терлецький, батько*): *По дорозі від села їхала група людей верхи* (В. Винниченко); *По дорозі від Терлецького підполковник зайшов у найближче відділення міліції і подзвонив до обласного управління Комітету держбезпеки* (Е. Ростовцев); *По дорозі до Сімферополя є чергова [колонка]* (П. Загребельний); *По дорозі від Теплика до Кам'янок єсть поперечний яр і повздожній видолонок* (А. Свидницький); *Два міліціонери в зимових кожухах, що трапилися йому по дорозі до центру, пройшли не озирнувшись* (О. Забужко); *По дорозі до своїх Данько купив білу франзолу та кілька в'язанок бубликів, оперезавшись ними наперехрест* (О. Гончар).

Темпорально-локативне значення мають досліджувані прийменникові еквіваленти при поєднанні з вербативами зорового, слухового сприйняття (*бачити, чути*), інтелектуальної діяльності (*думати, обмірковувати*), конкретної фізичної дії з вираженим динамічним відтінком (*лопнути, вдарити*). Функцію придієслівного конститuenta найчастіше виконують субстантиви – найменування приміщень різного призначення (*підсобка, готель*): *По дорозі до підсобки Гнатівна чує голос Матвійовича...* (Є. Кононенко); *По дорозі до готелю знову обмірковує моральний бік оцих моїх походеньок* (Ю. Мушкетик); *Ми ледве встигли привезти хлопця до лікарні, апендицит лопнув уже по дорозі до операційної* (Ю. Мушкетик).

Прийменниковий еквівалент *за плечима* має значення локалізації за просторовим орієнтиром при поєднанні з дієсловами місцерозташування, місцеположення об'єкта в просторі (*розкинутися, стояти*), буття (*бути, існувати*), часто еліпсованими, у ролі головного конститuenta та залежними іменниками – назвами рослин (*смерека, сосна*), осіб за різними ономаціологічними характеристиками (*хлопець, керівник*), установ, організацій (*компанія, фірма*): *Поляна розкинулася близько, за плечима смерек, і Олекса був за плечима смерек, але й був він у цю хвилю за десятьма горами, за десятьма морями* (Р. Федорів); *За плечима усіх успішних справ завжди стоять люди, об'єднані спільною метою, спільними прагненнями зробити щось добре, потрібне, корисне для жителів громади...* (<https://baryshivska-gromada.gov.ua/novyny-gromady/gumanitarna-sfera/za-plechyma-usih-uspishnyh-sprav-zavzhdy-stoyat-lyudy.php>); *За плечима хлопця не один десяток боїв і сотні кілометрів за важелями танка* (<https://armyinform.com.ua/2020/10/za-plechyma-czogo-pershokursnyka-ne-odny-desyatok-boyiv-i-sotni-kilometriv-za-vazhelyami-tank/>); *За плечима компанії багаторічний стаж та практика в питаннях працевлаштування в Європі!* (<https://workintense.com.ua/>).

Темпоральну семантику аналізована лексична одиниця реалізує спорадично в поєднанні з дієсловами буття (*бути, існувати*) та іменниками на позначення часових періодів (*юність, дитинство*): *Це було за плечима моєї юності* (Ю. Бойко).

Значення контакту з поверхнею предмета має прийменниковий еквівалент *у місці*. Роль основного носія валентності в конструкціях із цим препозиціоналізованим компонентом належить дієсловам місцеположення об'єкта в просторі (*знаходитися, розміщуватися*), творення, різних видів діяльності (*будувати, створювати*), зорового, слухового, нюхового сприйняття (*бачити, пахнути*), конкретної фізичної дії, спрямованої на об'єкт (*відкривати, різати*), узгоджених міжособистісних дій (*чергувати, боротися*). Правобічну позицію регулярно заповнюють іменники – назви суспільних дій (*злочин, конфлікт*), контактних дій, процесів (*доторк, укус*), явищ природи (*вогнище, сніг*): *... письменник ... побував у відрядженні в місці локального конфлікту...* (В. Слапчук); *... і в місці зламу твориться кут...* (П. Загребельний); *Такий сік анестезує тіло в місці укусу...* (В. Владко); *... найімовірніше, ти приземлився в місці найбільшого вогнища* (В. Савченко).

Що ж стосується темпоральної семантики, то її досліджуваний прийменниковий еквівалент реалізує в поодиноких випадках: [Хуррем] *Сподівається на рятунок у місці найтяжчої ганьби* (П. Загребельний).

Прийменникові еквіваленти у проміжку від ... до, у проміжку між найчастіше передають значення фіксованих темпоральних меж. Досліджувані лексичні одиниці поєднуються із широким колом дієслів та числівниково-іменникових сполук: *У більшості випадків симптоми з'являлися у проміжку від чотирьох днів до кількох тижнів після вакцинації* (<https://www.bbc.com/ukrainian/features-56688413>); *Нашим бажанням є, у проміжку від 5 до 10 років стати членом ЄС* (<https://www.ukrinform.ua/rubric-politics/3212830-ukraina-hoce-vstupiti-do-evrosouzu-u-nastupni-510-rokiv-smigal.html>); *Попередні президенти збирали перші пресконференції переважно у проміжку від 20 до 40 днів після початку каденції* (<https://www.radiosvoboda.org/a/news-biden-press-usa/31168751.html>); *У проміжку між укладенням договору і переданням орендарю земельної ділянки (реєстрація речового права) договір діє ...* (<https://sud.ua/ru/news/sudebnaya-praktika/187178-u-promizhku-mizh-ukladennyam-dogovoru-i-peredannyam-zemelnoyi-dilyanki-dogo-vir-diye-pozitsiya-verkhovnogo-sudu>); *У проміжку між знімками, а саме 17 липня, був збитий пасажирський літак* (<https://www.radiosvoboda.org/a/mh17-svidok-belgia-niderlandy-karta-map/31298688.html>); *У проміжку між Різдяними святами із веселою колядою до КП «Міськтепловоденергія» завітав гурт «Срібні дзвіночки» міської дитячої хорової школи* (<https://www.facebook.com/watch/?v=1570898682958777>); *Багато людей заразилися у проміжку між першою та другою ін'єкціями вакцини ...* (<https://www.ukrinform.ua/rubric-world/3174759-v-izraili-stavlat-pid-sumniv-efektivnist-vakcini-pfizer.html>).

Значення локалізації між просторовими орієнтирами, руху в простір, обмежений двома або кількома предметами, притаманні досліджуваним елементам при поєднанні з дієсловами буття (*бути, стати*), місцезрештування, місцеположення об'єкта (*знаходиться, міститься*), фазовості (*починати, припиняти*), зміни стану (*нагрівати, червоніти*): *Згодом [синагога] стала найбільшою у проміжку від Варшави до Києва* (<http://drogtravel.com/synagogue/>); *... ентомофагів короїда шестизубчастого найбільше знаходиться у проміжку від окоренка до висоти 0,1-0,2 довжини стовбура дерева ...* (<https://ulmg.odessa.gov.ua/naukovtsi-prodovzhuiut-vyvchaty-pytannia-biolohichnykh-metodiv-borotby-z-koroidom/>); *... у проміжку від вул. Чернишевського до пр. Б. Хмельницького з 04.02.2020 буде припинене холодне водопостачання* (<http://www.melvoda.com.ua/index.php5?Lang=2&Nmenu=1&Nstr=11&NewsShowID=214>); *Якщо прибрати полум'я, яке нагріває газ у проміжку між електродами, то струм припиниться ...* (<https://disted.edu.vn.ua/courses/learn/1527>); *... [сова] застрягла у проміжку між стіною та віконним прорізом* (<https://dp.dsns.gov.ua/ua/Nadzvichayni-podiyi/25505.html>).

Семантику недиференційованого контакту із внутрішньою частиною предмета або з його поверхнею прийменниковий еквівалент у середині виражає в поєднанні з вербативами виникнення (*виникнути, статися*), буття (*бути, перебувати*), місцезрештування, місцеположення об'єкта в просторі (*знаходиться, розташовуватися*), мовленнєвої діяльності (*говорити, співати*) та залежними субстантивами – назвами будівель та їхніх частин (*кімната, приміщення*), машин та механізмів (*автомобіль, мотор*), об'єктів природи (*острів, гора*), об'єднань людей (*натопи, група*): *По прибуттю на місце події, вогнеборці встановили, що пожежа виникла у середині складського приміщення* (<https://dp.dsns.gov.ua/ua/Nadzvichayni-podiyi/13307.html?PRINT>); *Як виявилось, у середині машин була понад тонна одягу та взуття ...* (<http://www.mukachevo.net/ua/news/view/2593963>); *В середині острова над чималою глибокою бухтою розташовувалося чотири десятки рибальських хат* (М. Трублаїні); *Голосив асканійський хор хлопчиків у середині велелюдної селянської процесії...* (О. Гончар).

Значення моменту часу, рівновіддаленого від початкової й кінцевої часових меж, має прийменниковий еквівалент у середині за умови поєднання з дієсловами місцеположення об'єкта у просторі (*сидіти, стояти*), руху, просторового переміщення (*іти, пришкандибати*), впливу на об'єкт (*вимикати, арештовувати*), фазовості (*початися, завершитися*), зникнення (*зникнути, щезнути*), зорового, слухового, нюхового сприйняття (*дивитися, слухати*), ментальної діяльності (*вважати, думати*) та іменниками – назвами загальних часових понять, зокрема конкретних періодів часу (*година, рік*), пір року (*зима, весна*), частин доби (*ранок, ніч*), місяців (*березень, грудень*), різноманітних дій і процесів (*робота, вечеря*): *В середині березня почалась весна* (М. Трублаїні); *У середині червня безслідно пропали Цокало, Фершал...*

(В. Шкляр); *У середині 90-х років я наївно вважав, ніби Відень – це наше все: пам'ять і надія, альфа й омега, культурний пароль і таємна столиця* (Ю. Андрухович); *Юрособа у середині року перейшла на фіксований податок ...* (<https://buhgalter911.com/news/news-1057555.html>).

Висновки і перспективи досліджень. Отже, просторові й часові прийменникові еквіваленти виявляють специфіку на рівні сполучуваності. За кожним значеннєвим різновидом досліджуваних одиниць закріпленій лексико-семантичний набір основних носіїв валентності (зокрема дієслів) та валентних партнерів (зокрема іменників). Усі вони в єдності конститууюють той або той тип локативних і темпоральних семантико-синтаксичних відношень.

Перспективним видається дослідження значень прийменників та їхніх еквівалентів у напрямку впорядкування, унормування лексичного складу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Бачишина О. Б. Семантика часу і простору: особливості, стан та проблеми дослідження в українському мовознавстві. *Наукові праці. Філологія. Мовознавство*. 2014. Вип. 209. Т. 221. С. 6–11.
- Большая советская энциклопедия : в 30 т. / гл. ред. А. М. Прохоров. Москва : Сов. энциклопедия, 1975. Т. 20. 608 с.
- Вейнрейх У. О семантической структуре языка. *Новое в лингвистике*. Москва, 1970. Вып. 5. С. 163–249.
- Причепий Є. М., Черній А. М., Чекаль Л. А. Філософія : підручник. Київ : Академвидав, 2007. 576 с.
- Словник українських прийменників. Сучасна українська мова / А. П. Загнітко, І. Г. Данилюк, Г. В. Ситар, І. А. Щукіна. Донецьк : БАО, 2007. 416 с.
- Українська мова : енциклопедія. Київ : Укр. енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2004. 824 с.
- Философский энциклопедический словарь / гл. ред. : Л. Ф. Ильичёв, П. Н. Федосеев, С. М. Ковалёв, В. Г. Панов. Москва : Советская энциклопедия, 1983. 840 с.
- Філософський енциклопедичний словник / НАН України, Ін-т філософії імені Г. С. Сковороди ; редкол. : В. І. Шинкарук (голова) та ін. Київ : Абрис, 2002. 742 с.

NATALIIA KYSLA

SPATIAL-TEMPORAL SEMANTICS OF PREPOSITIONAL EQUIVALENTS

The article investigates the prepositional-temporal semantics of prepositional equivalents, determines the philosophical and linguistic interpretation of categories of time and space, distinguishes the lexical composition of those prepositional units that are carriers of locative and temporal semantics, establishes contextual conditions under which each of the that semantic nuance, it was found that the immediate environment (verb and dependent noun) significantly affect the content plan of the prepositional equivalent.

*The aim of the article is to elucidate the peculiarities of the functioning of prepositional equivalents with locative and temporal semantics. It was established that the prepositional equivalents **immediately after, immediately before, immediately after, from the depth, behind the shoulders, on the way from, on the way from... to, on the way to, in place, in the interval from... to, in the interval between, in the middle** can to be representatives of both locative and temporal significance. Their specific semantic nuance depends on the immediate context.*

Key words: preposition, prepositional equivalent, locative relations, temporal relations, semantics.

REFERENCES

- Bachyshyna, O. B. (2014). Semantyka chasu i prostoru: osoblyvosti, stan ta problemy doslidzhennia v ukrainskomu movoznavstvi [Semantics of time and space: features, state and problems of research in Ukrainian linguistics]. *Naukovi pratsi. Filolohiia. Movoznavstvo* [Scientific works. Philology. Linguistics], 209 (221), 6-11 [in Ukrainian].
- Ilichev, L. F., Fedoseev, P. N., Kovalev, S. M. & Panov, V. G. (1983). *Filosofskii enciklopedicheskii slovar* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Moskva: Sovetskaja jenciklopedija [in Russian].
- Prohorov, A. M. (Ed.) (1975). *Bolshaia sovetskaia enciklopediia* [Great Soviet Encyclopedia]. Moskva [in Russian].
- Prychepii, Ye. M., Chernii, A. M. & Chekal, L. A. (2007). *Filosofiiia* [Philosophy]. Kyiv : Akademvydav [in Ukrainian].
- Shynkaruk, V. I. (2002). *Filosofskiyi entsyklopedychnyi slovnyk* [Philosophical encyclopedic dictionary]. Kyiv: Abrys [in Ukrainian].
- Veinreikh, U. (1970). O semanticheskoi strukture iazyka [About the semantic structure of the language]. *Novoe v lingvistikie* [New in Linguistics], 5, 163-249 [in Russian].
- Ukrainska mova* [Ukrainian language]. (2004). Kyiv: Ukrainska entsyklopediia [in Ukrainian].
- Zahnitko, A. P., Danyliuk, I. H., Sytar, H. V. & Shchukina I. A. (2007). *Slovnnyk ukrainskykh pryimennykiv. Suchasna ukrainska mova* [Dictionary of Ukrainian prepositions. Modern Ukrainian language]. Donetsk: BAO [in Ukrainian].

Отримано 1.04. 2021р.

УДК 811.161.2'373.21

<https://doi.org/10.33989/2524-2490.2021.34.250188>

НАТАЛІЯ ЛУКАШ

(Полтава) (Poltava)

Place of work: Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

Email: n_lukash@ukr.net

ТЕКСТОТВІРНІ ФУНКЦІЇ ТОПОНІМІВ У СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ СОФІЇ АНДРУХОВИЧ «АМАДОКА»)

У статті схарактеризовано функційний потенціал топонімів у сучасному художньому дискурсі (на матеріалі роману Софії Андрухович «Амадока»); вирізнено топоніми переднього і заднього плану, окреслено їхні номінативні та текстотвірні властивості; з'ясовано специфіку актуалізації власними назвами імпліцитної семантики, детермінованої екстралінгвальними чинниками, з метою збагачення художнього мовлення й увиразнення авторського задуму.

Ключові слова: топонім; хоронім; ойконім; урбанонім; гідронім; оронім; функції топонімів; художній дискурс.

Функційний потенціал топонімів у художньому дискурсі неодноразово ставав об'єктом наукових досліджень, що potwierджено працями Ю. Браїлко (Браїлко, 2018), С. Галаур (Галаур, 2019), О. Зелінської (Зелінська, 2017), М. Максимюк (Максимюк, 2006), Т. Можарової (Можарова, 2008), Т. Ніколашиної (Ніколашина, 2021), М. Степаненка (Степаненко, 2020), Н. Степаненко (Степаненко, 2018) та ін. Т. Можарова, наприклад, диференціює топоніми, зафіксовані в поезії І. Драча, на стилістично нейтральні, що виконують номінативну функцію, та стилістично марковані, які реалізують хронотопну, символічну, соціально-історичну, естетичну, образно-тропеїчну, характеризувальну, фонову та описувально-зображальну функції (Можарова, 2008, с. 187). Ю. Браїлко констатує, що основними функціями топонімів у поетичному дискурсі є номінативно-локалізаційна (власне локалізаційна, локалізаційно-маршрутна, функція жорстко не лімітованої локалізації), ідеологічна та характеристична (Браїлко, 2018, с. 17). С. Галаур аргументовано доводить, що власні географічні назви містять величезний обсяг імпліцитної інформації, яка виявляється в художньому творі відповідно до настанов автора, а отже, вони не лише структурують простір, а й реалізують інформаційно-прагматичну функцію, що підпорядковує собі естетичну, соціально-історичну та культурологічну, цим самим беручи участь в оформленні текстової категорії регулятивності (Галаур, 2019, с. 21-22). Зростання інтересу лінгвістів до літературних онімів не випадкове, адже розглядані лексичні одиниці «постають особливими прикметами ідіостилю автора, вибудованої ним унікальної мовної картини, потужними сигналами його інтенції» (Галаур, 2019, с. 19).

Предметом наших спостережень обрано розлогу за обсягом систему топонімів масштабного роману Софії Андрухович «Амадока» (Андрухович, 2020), яку структурують: а) хороніми (назви будь-яких територій): Австро-Угорська імперія, Білорусь, Волинь, Галичина, Європа, Єгипет, Ізраїль, Київщина, Львівщина, Німеччина, Польща, Радянський Союз, Росія, Румунія, Україна та ін.; б) ойконіми (назви населених пунктів): Баришівка, Буча, Бучач, Відень, Городенка, Жизномир, Заривинці, Київ, Коростень, Микуличі, Мироцьке, Москва, Мюнхен, Нагірянкa, Підзамочок, Пороскотень, Романівка, Рукорак, Умань, Харків, Чортків та ін.; в) урбаноніми (назви внутрішньоміських об'єктів): Андріївський узвіз, Верхній Вал, Галицька, Гімназіальна, Грюнвальдська, Колійова, Майдан, Підгаєцька, площа Ринок, Софійська площа, Хрещатик та ін.; г) гідроніми (назви водних об'єктів): Амадока, Вільховець, Дніпро, Збруч, Медвежка, Смотрич, Стрипа, Ушиця, Чорне море та ін.; ґ) ороніми (назви форм рельєфу – гір, пагорбів, долин тощо): Карпати, Лисоня, Маківка, Синай, Торговиця, Федір; д) інсулоніми (назви островів): Борнео, Вайгач, Канарські острови, Соловки, Суматра, Труханів острів, Фрауенкімзее, Ява; е) дримоніми (назви лісів): Голосіївський ліс, Звенигородський ліс,

Трещанський ліс; е) фоніми (назви курганів): Гайманова могила, Козел, Куль-Оба, Огуз, Солоха, Чортомлик тощо. До активно використовуваних власних географічних назв належать хороніми *Європа* (29), *Німеччина* (24), *Радянський Союз* (23), *Поділ* (16), *Україна* (14), *Росія* (9), *Ізраїль* (7), ойконіми *Київ* (102), *Москва* (33), *Пороскотень* (25), *Ближні Сади* (22), *Рукорак* (20), *Харків* (15), *Бучач* (13), *Чортків* (13), *Баришівка* (12), *Клавдієво-Тарасове* (*Клавдієво*) (11), *Маріуполь* (10), урбанонім (*вулиця*) *Підгаєцька* (11), гідроніми *Стрипа* (24), *Дніпро* (18), *Амадока* (15), оронім *Федір* (14), інсулонім *Соловки* (13).

Основна функція топонімів як компонентів художнього тексту – **номінативно-локалізаційна** (Браїлко, 2018, с. 7) (локалізаційно-просторова (Зелінська, 2017, с. 43), номінативна (Галаур, 2019, с. 21), реально-географічна, нейтрально-описова (Степаненко, 2020, с. 53)), яка полягає в структуруванні простору, позначенні позбавленою конотативності назвою місця, де відбувається подія. Наприклад: *...посеред битої Торговиці (...)* стояв будинок Фрасуляків; *Будинок ляндромісара, білий і двоповерховий, стояв на розі за мостом, над Стрипою, на Гімназіальній; Вони проминали містечка і села: поворот на Гостомель, поворот на Ірпінь, Буча, Ворзель, Мироцьке, Немішаєве, Микулічі; Він повезе її до Львова, до Чернівців, покаже їй Товтри і Карпати. Покаже місце у Кам'янці-Подільському, де стояв будинок, у якому він виріс.*

Лексичні одиниці, що експлікують семантику 'місце дії' або 'початковий / кінцевий пункт руху', формують здебільшого синтагматичний радіус дієслів із просторовим значенням (*бути, перебувати, опинитися, прийти, прямувати* тощо), напр.: *вийхати до Європи, вийхати на Урал, вирушити з Клавдієвого до Києва, відступити з Києва, дістатися до Маріїнського парку, жити в Києві, залишатися в Радянському Союзі, мешкати у Варшаві, опинитися в Баришівці, опинитися на Грюнвальдській, перебувати в Німеччині, переїхати до Житомира, повернутися до Радянської України, повернутися зі Львова, поїхати до Москви, померти на Соловках, потрапити до Німеччини, прийти до Святої Землі, прийти з Коронця, прийти до Києва, прийти з Кам'янця, прямувати до Рукорака і т. ін.* Розглядувану парадигму доповнюють конструкції з віддієслівними іменниками (*від'їзд до Москви, втеча до Бучача, життя в Бучачі, життя в Києві, перебування в Баришівці, переїзд до Ізраїлю, переїзд з Романівки, повернення до Києва, повернення до Радянського Союзу, подорож до Амадоки, поїздка до Нью-Йорка, приїзд до Москви і под.*) та іменниками просторової семантики (*будинок у Бучачі, виставка в Москві, вулиці Києва, вулиці Подолу, дім на Притисько-Микільській, квартира на Притисько-Микільській, костел у Городенці, ліси неподалік Бучача, монастир у Рукораку, околиці Києва, особняк на Лютеранській, помешкання на Притисько-Микільській, помешкання в Мюнхені, табір праці у Великих Бірках, медичний університет у Києві, хутір біля Києва, церква на Старокиївській горі та ін.*)

У романі «Амадока» – масштабному творі зі складною композицією – є кілька основних топонімних орієнтирів, які вказують на місце дії й пов'язані з розвитком сюжету. Це топоніми переднього плану: у частині про Роману й Богдана – *Київ*, у частині про Голокост на Західній Україні – *Бучач*. Разом з іншими власними назвами вони окреслюють контурні мапи, на які накладається дія: топонімичний обшир Києва виформовують хороніми *Воздвиженка, Дарниця, Липки, Поділ, Сирець, Солом'янка*, годоніми *Верхній Вал, Володимирська, Боричів Тік, Дегтярна, Кожум'яцька, Лютеранська, Малопідвальна, Притисько-Микільська, Софійська, Флорівська, Хрещатик, Андріївський узвіз, Дніпровський узвіз*, агороніми *Софійська площа, Контрактова площа, Майдан*, потамонім *Дніпро й ін.*; топонімний пейзаж Бучача увиразнюють годоніми *Гімназіальна, Грюнвальдська, Колійова, Костельна, Королівська, Леніна, Міцкевича, Підгаєцька, Словацького, Стефана Баторія, Торговицька*, агоронім *площа Ринок (Ринок)*, потамонім *Стрипа*, ороніми *Федір, Торговиця* тощо. Наприклад: *...вона бігала вулицями Подолу (...)* догори *Андріївським узвозом (...)* а тоді додолу *Боричевим Током (...)* Її тягнуло на *Труханів острів*, але все ж вона не рушила Пішохідним мостом над водами *Дніпра*, а натомість довго йшла *Набережним шосе (...)* Уже в цілковитій темряві (...) не дійшовши до станції «Дніпро», покинула собаку десь в околицях замкненого о такій порі *ринку «Рибалка»* і видряпалася до храму Андрія Первозваного. Вона оминула його з лівого боку і рушила далі, *Дніпровським узвозом...*; ...поїхали вулицею *Стефана Баторія, Торговицькою, Міцкевича*, через міст над *Стрипою*, потім перетнули *Костельну* і нарешті дісталися монастиря.

За межами місця безпосередньої дії твору перебувають топоніми заднього плану (топоніми-статисти), які дають змогу увиразнити характери, смаки, життєві обставини персонажів. Такими в романі Софії Андрухович є, зокрема, власні назви, що містять

значний асоціативний шар інформації: висвітлюють широкий кругозір головної героїні Романи (Вона сиділа у фунікулері, що так довго сунув униз, ніби це було бездонне провалля, каньйон в Аризоні; *Ти знав, що Колізей збудовано з травертину? Так само, як і колони площі Святого Петра у Римі. Так само, як і Базиліку Сакре-Кер в Парижі. А які досконалі травертинові посудини (...) знайшли в Окосокоаутла-де-Еспіноса в Мексиці!*), свідчать про захоплення Богдана Криводяка архітектурою та мистецтвом (*Ось тоді я і пізнав, – розповідав Романі Богдан, – як слід по-справжньому дивитись на кам'яні статуї костелу в Підгірцях (...) на іконостаси в Ізюмі, Лохвиці, Гадячому й Гадячі, Козельці, Чемерисах Волоських...*), описують життєвий і творчий шлях відомого скульптора Йогана-Георга Пінзеля (*Про його [Пінзеля] життя в Бучачі (...) нічого невідомо (...) Якщо він втікав від реальної фізичної небезпеки, що загрожувала йому деінде – в Римі, Відні, Падуї, Мілані, Вроцлаві, Севільї, Франкфурті-на-Майні, Марселі, Венеції, – ми не можемо знати, чи втеча була успішною; Хоча, може, він помер від прорваного флюса. Або від інфекції, яку заніс до травмованого пальця руки під час роботи над фігурами Якіма та Анни в парафіяльному костелі Монастирисьок (...) чи над постатями святих Ієроніма, Августина, Григорія, Амбросія для вітваря в Буданові, чи навіть різьблячи святого Онуфрія для церковної брами в Рукораку).*

В «Амадоці» численну групу формують біографічні топоніми, пов'язані із життям представників української інтелігенції початку ХХ ст. – Віктора Петрова, Миколи Зерова, Павла Филиповича, Освальда Бурггардта, Михайла Драй-Хмари, Максима Рильського та ін.: *Віктор Петров народився 10 жовтня 1894 року в Катеринославі; Спочатку він [Петров] опинився в Берліні, трохи згодом – у Фюрті, потім – у Мюнхені. Там, у Швабінгу, винайняв зручне помешкання на другому поверсі...; 1931 року Освальдові Екартові Бурггардтові з дружиною і сином дозволили покинути Радянський Союз і виїхати до Німеччини; Помер [Бурггардт] 1947 року в Автсбурзі від запалення легень; Ще в Києві почалась співпраця й приятелювання Зерова й Филиповича. Року 1920 перекреслились життєві шляхи Ю. Клена й Зерова. Року 1923 я [Петров], волею долі, опинився в Баршівці. З поворотом до Києва р. 1923 і з переїздом восени того року Рильського з Романівки зав'язалася наша дружба з ним. Деяко пізніше приїхав з Кам'яця Михайло Драй-Хмара.*

Локалізувати місце дії у творі, що химерно об'єднує різні хронотопі площини, увиразнити просторові координати дають змогу й топоніми, зафіксовані в лаконічних описах старих фотографій та дописах, розміщених на сторінці головної героїні у фейсбуці, які подекуди «уклинюються» в розповідь, напр.: *фрагмент вулиці Шкільної; відображення хмар у течії Стрипи крізь гілля верб; ластівки над течією Стрипи; постаті двох чоловіків, які, обійнявшись, поволі сунуть у напрямку вулиці Підгаєцької; озеро Амадока на маті Вацлава Гродецького і коректора Андрея Пограбія (Пограбки), Антверпен, 1602 рік; Пороскотень, Ближні Сади; Київ, Поділ; Київ, вул. Флорівська; Київ, Липки; Київ, Сирець; маршрутка Клавдієво-Тарасове – Академмістечко.*

Культурна інформація деяких топонімів дає широкі можливості для виконання ними **ідеологічної функції** (Браїлко, 2018, с. 11). Так, екстралінгвальні чинники: історичне тло, політичні погляди суб'єкта мовлення тощо, – зумовлюють актуалізацію в семантиці власної назви Україна супровідних значень 'залежність', 'служіння', напр.: *Українська інтелігенція відчуває, що в масі вона не здібна побороти в собі рабську природу, яка північну культуру завжди обожнювала і тим не давала можливості Україні виявити свій національний геній. Топоніми Росія, Польща, Австро-Угорщина, Німеччина, Країна Рад, Москва утрадиційнено виявляють додаткові семи 'домінування', 'поневолення', 'гноблення', напр.: ...Країна Рад дедалі менше толерувала національні вияви; Вони [представники новоствореної української держави] хилилися то до Росії, то до Німеччини з Австро-Угорщиною, то до Польщі; А за Польщі (...) декому страшенно шкодило, що все навколо було польською і що українці з євреями не годні були ні пробитися в політику, ні вчити дітей по-своєму. Топоніми Соловки, Колима, Сибір, Сандармох асоціюються насамперед із радянськими репресіями проти українців й експлікують пейоративну семантику 'неволя', 'покарання', 'катування': Навіть перед розстрілом, у концтаборі на Соловках, Зеров продовжував перекладати...; слідчий сказав, що провину доведено, і вже завтра Рильського на 10 років відправляють на Соловки; Через дев'ять років його [Григорія Холодного] розстріляли на Соловках; Марію заслани на Колиму; Вирок Драй-Хмарі відрізнявся від інших вироків: його засудили на 5 років на Колимі; ...багато тих, яких вислали на Сибір (...) вижили; Баба поводитися без тіні сумніву, що має найбільше права і влади опікуватися церквою – як вдова покійного священника (закатованого у Сибіру повстанця)...; В урочищі Сандармох, на честь 20-ї*

річниці Великої Жовтневої соціалістичної революції за п'ять днів було розстріляно 1111 людей; Олексу Слісаренка розстріляли того самого дня і в тому самому урочищі **Сандармох**, що й Миколу Зерова. Такі ж асоціативні ланцюги породжують й інші топоніми: ...казали, що понад тисячу в'язнів (...) втопили разом із баржею в **Білому морі**. Казали, що їх перевезли до трудового табору в усті ріки **Медвежка**. Казали, що їх вивезли на острів **Вайгач**. Казали, що їх розстріляли неподалік **Ленінграда**; Ув'язнення він [Дмитро Загул] відбував у **Забайкаллі**...; ...помер [дід] не від хвороби, а від катувань у концентраційному таборі поблизу **Норильська**.

Топоніми здатні увиразнювати певну ідеологію в метафоричних контекстах: ... український комуніст Хвильовий не може сказати на користь «Москви» нічого іншого, як тільки закликати українських діячів **бігти від «Москви»** «якомога швидше»; **Австро-Угорська імперія** – подумати тільки – **розлізлася на дрантя і цурпалки**...; Він [Хвильовий] (...) пише про (...) відродження мистецтва, яке (...) візьме свій початок із комуністичної **України**, яка **клекоче живодайними творчими силами**. Актуалізації супровідних значень сприяє й епітетна характеристика лексичних одиниць. З-поміж нечисленних атрибутивів, які супроводжують топоніми в романі «Амадока», можна виокремити суспільно-політичні (**незалежна Україна, самостійна Україна, комуністична Україна, окупований Київ, окупований Кіровоград, окупований Львів, окупований Харків, радянський Донбас, буржуазна Європа**), об'єктивно- оцінні (**величезне озеро Амадока, брудна Либідь, брудна Стрипа, вузька, горбата, вигнута вуличка Малопідвальна**), емоційно-оцінні (**люба Україна, підозріла Європа, загнила Європа, своя Романівка, квола Либідь**). Наприклад: ...[Сковорода] вирушив із краю, до якого почував «постійну відразу», «в **люб**у **Україну**, де він дотепер жив і хотів би померти».

Осібне місце у творі С. Андрухович посідають **топоніми-символи**, які несуть у собі імпліцитну інформацію. З-поміж них вияскравлюється гідронім **Амадока**, що відіграє домінуючу роль у реалізації авторського задуму. Це назва озера, яке «лежало на межі **Волині й Поділля**, на його березі часто позначали містечко **Городок**, а неподалік – **Кам'янець-Подільський, Збараж, Тернопіль, Кременець, Вишневець, Красилів, Смотрич**. З озера витікали ріки **Південний Буг, і Збруч, і Случ, і Горинь, і Смотрич, і Гньозна, і Ушиця**, а також **Стрипа**». Колись воно було величезною водоймою, «якою плавали судна, з якої витікали струмки й ріки, навколо якої тулились поселення, виростили замки й укріплення. Мешканці цих земель годувалися рибою зі щедрого озера. Озеро слугувало захистом від ворогів і межею між землями, і було воно настільки великим, що з одного берега неможливо було розгледіти протилежний. – **Це озеро загубилося, зараз його не існує**». Амадока – це метафора про Україну, символ національної пам'яті й забуття, того, що безслідно зникає і що потрібно віднайти, щоб не втратити власної ідентичності.

У художньому творі власні назви, іменуючи місця, пов'язані з якимись історичними подіями, стають символами національної свідомості й національної пам'яті. Такими є топоніми **Бабин Яр** – найменування урочища на північно-західній околиці Києва, відомого саме через масові розстріли в 1941–1943 роках, здійснені німецьким окупаційним командуванням під час Другої світової війни; **Федір** – назва гори біля Бучача, на якій нацисти в 1941 році за декілька тижнів стратили понад 300 євреїв; у лютому 1942 року близько 2000 євреїв було розстріляно та поховано у спільних могилах на тій же горі; **Крути** – онім, що став уособленням національної честі, адже бій під Крутами для українського народу – символ героїзму та самопожертви молодого покоління в боротьбі за незалежність. Наприклад: **Київський телецентр «Олівець» був збудований на місці старого єврейського цвинтаря, поруч із **Бабиним Яром**, де за німецької окупації було розстріляно приблизно 90–100 тисяч людей, з них – 65–70 тисяч євреїв; З віконечка його кімнати було видно вулицю, якою людей гнали на **Федір**; Якби їх не депортували, то вже лежали б на **Федорі** в ямі; ...Пінхас зумів вирізнити розмови про ті перші страти на **Федорі**; Протягом кількох годин під **Крутами** гинули всі до останнього школярі-патріоти.**

Отже, топоніми як елемент текстотворення в романі С. Андрухович «Амадока» не лише локалізують місце дії, а й виступають засобами опосередкованої характеристики персонажів, увиразнюють авторську позицію, набувають ознак символу. Специфічне стилістичне забарвлення, нашаровуючись на номінативне значення власної назви, робить її яскравим виражальним засобом, збагачує художнє мовлення, породжує ланцюги асоціацій, детерміновані екстралінгвальними чинниками.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Андрухович С. Амадока : роман. Київ, 2020. 832 с. URL: <http://flibusta.site/b/616895/read>.
- Браїлко Ю. Функційність топоніма Москва в українському поетичному дискурсі. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2018. Вип. 4. С. 5–19.
- Галаур С. Регулятивна організація топонімів у сучасному українському художньому тексті. *Лінгвостилістичні студії*. 2019. Вип. 10. С. 18–28.
- Зелінська О. Функції топонімів у художніх текстах української писемності XVII століття. *Філологічний часопис*. 2017. № 1. С. 41–52.
- Максимюк М. В. Особливості функціонування топонімів у романі В. Кожелянка «Дефіляда в Москві». *Ономастичні науки*. 2006. № 1. С. 97–103.
- Можарова Т. М. Головні тенденції використання топонімів у поетичному мовленні та їхні стилістичні функції (на матеріалі поезій І. Драча). *Вісник КДПУ імені Михайла Остроградського*. 2008. Вип. 5 (52). Ч. 2. С. 184–187.
- Ніколашина Т. Урбанонімний простір у романі «Невеличка драма» Валер'яна Підмогильного. *Палітра слова й тексту Січеславищини : колективна монографія / за ред. В. П. Біляцької*. Дніпро : Ліра, 2021. Вип. 2. С. 190–223. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/16827>.
- Степаненко М. І. Топонім Україна в щоденниковому дискурсі Олесь Гончара як етнокультурний код. *Молодий вчений*. 2020. № 5.1 (81.1). С. 53–59.
- Степаненко Н. С. Топоніми Полтавщини в щоденниковому дискурсі Олесь Гончара: інформативні й текстотвірні властивості. *Феномен Олесь Гончара в духовному просторі українства : збірник наукових статей*. Полтава : ПНПУ, 2018. С. 157–166. URL: <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/10091>.

Nataliia Lukash

TEXT-CREATIONAL FUNCTIONS OF TOPONYMS IN THE MODERN LITERARY DISCOURSE (BASED ON THE NOVEL BY SOPHIA ANDRUKHOVYCH «AMADOKA»)

The need to develop a holistic linguistic vision of the functionality of toponyms in the literary discourse dictates the study of these units on the basis of broad artistic materials texts of different genres.

The article is devoted to characteristics of toponyms, noted in the novel of Sophia Andrukhovych «Amadoka». The study has revealed that modern fiction manifests an abundant toponym system.

The system of toponyms in the novel «Amadoka» is formed by horonyms, oykonoms, urbanonyms, hydronyms, oronyms, and so on. The toponyms carry out the following basic functions: nominative-localized, ideological, and symbolic. First, toponyms in a text actualize their toponymic meaning, structuring a text space. However, toponyms often become ideological-conceptual elements that gain a dominant role in the implementation of the author's intention, function in the text as symbols, which enables the output of functions of this proper name beyond the limits of the traditional nominative-localization one. They become the means of the indirect features of characters of the novel that are one of the elements of text formation.

Key words: *toponym, horonym, oykonym, urbanonym, hydronym, oronym, functions of toponyms, literary discourse.*

REFERENCES

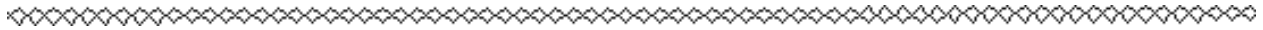
- Andrukhovych, S. (2020). *Amadoka [Amadoka]*. Kyiv. Retrieved from <http://flibusta.site/b/616895/read> [in Ukrainian].
- Brailko, Yu. (2018). Funktsiynist toponima Moskva v ukrainskomu poetychnomu dyskursi. [Functionality of the toponym Moscow in the Ukrainian poetic discourse]. *Mova: klasychne – moderne – postmoderne [Language: classic – modern – postmodern]*, 4, 5-19 [in Ukrainian].
- Halaur, S. (2019). Rehuliatyvna orhanizatsiia toponimiv u suchasnomu ukrainskomu khudozhnomu teksti [Toponym regulatory structure in the contemporary Ukrainian fiction text]. *Linhvostylistychni studii [Linguostylistics studies]*, 10, 18-28 [in Ukrainian].
- Maksymyuk, M. V. (2006). Osoblyvosti funktsionuvannia toponimiv u romani V. Kozheliianka «Defiliada v Moskvi» [Peculiarities of functioning of toponyms in V. Kozhelyanko's novel «Defiliada v Moskvi» [Booze in Moscow]]. *Onomastychni nauky [Lohos onomastyky]*, 1, 97-103 [in Ukrainian].
- Mozharova, T. (2008). Holovni tendentsii vykorystannia toponimiv u poetychnomu movlenni ta yikhni stylistychni funktsii (na materialii poezii I. Dracha) [Main tendencies in the use of toponyms in poetic speech and their stylistic functions (based on I. Drach's poetry)]. *Visnyk KDPU imeni Mykhaila Ostrohradskoho [Bulletin of Mykhailo Ostrohradskyi Kremenchuk State University]*, 5 (52), 2, 184-197 [in Ukrainian].
- Nikolashyna, T. (2021). Urbanonimnyi prostir u romani «Nevelychka drama» Valer'iana Pidmohylnoho [Urban space in the novel «A little Touch of Drama» of Valerian Pidmogilnyy]. In V. P. Biliatskoi (Ed.), *Palitra slova y tekstu Sicheslavshchyny [Word and Text Palette of Sicheslav Region]: kolektyvna monohrafiia* (Is. 2, pp. 190-223). Dnipro: Lira [in Ukrainian].
- Stepanenko, M. (2020). Toponim Ukraina v shchodennykovomu dyskursi Olesia Honchara yak etnokulturnyi kod [Toponym «Ukraine» as a cultural code in the diary discourse of Oles Honchiar]. *Molodyi vchenyi [Young scientist]*, 5.1 (81.1), 53-59 [in Ukrainian].
- Stepanenko, N. S. (2018). Toponimy Poltavshchyny v shchodennykovomu dyskursi Olesia Honchara: informatyvni y tekstotvirni vlastyosti [Toponyms of Poltava region in the diary discourse of Oles Honchiar: informative and textual properties]. In *Fenomen Olesia Honchara v dukhovnomu prostori ukrainstva [Phenomenon Olesya Gonchar in the spiritual space of Ukrainianity]: zbirnyk naukovykh statei* (pp. 157-166). Poltava: PNPu. Retrieved from <http://dspace.pnpu.edu.ua/handle/123456789/10091> [in Ukrainian].
- Zelinska, O. (2017). Funktsii toponimiv u khudozhnikh tekstakh ukrainskoi pysemnosti XVII stolittia [Functions of toponyms in fiction texts of the Ukrainian written language of XVII century]. *Filolohichnyi chasopys [Philological Review]*, 1, 41-52 [in Ukrainian].

Отримано 17.04.2021 р.

НАШІ АВТОРИ

- Дейнека Світлана Олександрівна – викладач кафедри англійської та німецької філології Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка;
- Кисла Наталія – кандидат філологічних наук, асистент кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;
- Кравченко Вікторія Леонідівна – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри англійської та німецької філології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;
- Кулініч Дарія – студентка Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького;
- Ленська Світлана Василівна – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;
- Лукаш Наталія Миколаївна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;
- Мелешко Віра Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;
- Ніколенко Ольга Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри світової літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;
- Ніколенко Катерина Сергіївна – учитель німецької мови Наукового ліцею № 3 Полтавської міської ради;
- Панасюк Ігор – доктор габлітований, професор Європейського університету Віадрина у Франкфурті-на-Одері (Німеччина) та Академії імені Якуба з Парадижа у Гожові Велькопольському (Польща);
- Сосой Галина Станіславівна – старший викладач кафедри англійської та німецької філології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;
- Степаненко Микола Іванович – доктор філологічних наук, професор, академік Академії наук вищої освіти України, професор кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;
- Степаненко Ніна Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри філологічних дисциплін і методик їх викладання Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка;
- Такумі Ікедзава – аспірант Токійського університету (Японія);
- Шитик Людмила Володимирівна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри українського мовознавства і прикладної лінгвістики Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького.

ЗМІСТ

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

СВІТЛАНА ЛЕНСЬКА ПОСТМОДЕРНІСТСЬКА ПОЕТИКА РОМАНУ М. ЕТВУД «ПЕНЕЛОПАДА»	5
ВІРА МЕЛЕШКО ЛЮДМИЛА ОВДІЄНКО: БІОГРАФІЯ, АВТОБІОГРАФІЗМ	13
КАТЕРИНА НІКОЛЕНКО, ОЛЬГА НІКОЛЕНКО ФОРМИ ОПОЗИЦІЙ У НАРАТИВНІЙ СТРУКТУРІ РОМАНУ Л. М. МОНТГОМЕРІ «ЕНН ІЗ ЗЕЛЕНИХ ДАХІВ»	20

МОВОЗНАВСТВО

МИКОЛА СТЕПАНЕНКО ПРАВОПИСНА ПРАКТИКА ДОБИ НЕЗАЛЕЖНОСТІ: «УКРАЇНСЬКИЙ ПРАВОПИС» 1990 РОКУ	26
ЛЮДМИЛА ШИТИК, ДАРІЯ КУЛІНІЧ ЕКСИКО-ГРАМАТИЧНА СПЕЦИФІКА ЕПІСТОЛЯРНИХ ЗВЕРТАНЬ (НА МАТЕРІАЛІ «ЛИСТІВ ДО ОЛЕСЯ ГОНЧАРА», УПОРЯДНИК М. СТЕПАНЕНКО)	35
IGOR PANASIUK TRANSLATION PROCESS FROM THE POINT OF VIEW OF POLYVARIETY OF TRANSLATION	46
НІНА СТЕПАНЕНКО ЛОКАТИВНІ КОНСТРУКЦІЇ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКІЙ І РОСІЙСЬКІЙ МОВАХ: ФАКТИ КОНТРАСТИВНОЇ АСИМЕТРІЇ	56
VIKTORIA KRAVCHENKO, HALYNA SOSOI, SVITLANA DEINEKA NEW VISION OF CONCEPT EUROPE (A LINGUISTIC PERSPECTIVE)	61
ТАКУМИ ІКЕДЗАВА СОЦІОЛІНГВІСТИЧЕСКИЕ РЕПРЕЗЕНТАЦИИ ЯЗЫКОВЫХ ХАРАКТЕРИСТИК УКРАИНСКОГО, РУССКОГО ЯЗЫКОВ И СУРЖИКА В УКРАИНСКОМ МЕДИАДИСКУРСЕ	65
НАТАЛІЯ КИСЛА ПРОСТОРОВО-ЧАСОВА СЕМАНТИКА ПРИЙМЕННИКОВИХ ЕКВІВАЛЕНТІВ	74
НАТАЛІЯ ЛУКАШ ТЕКСТОТВІРНІ ФУНКЦІЇ ТОПОНІМІВ У СУЧАСНОМУ ХУДОЖНЬОМУ ДИСКУРСІ (НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ СОФІЇ АНДРУХОВИЧ «АМАДОКА»)	80

ВИСОКОПОВАЖАНІ АВТОРИ!

«Філологічні науки. Науковий журнал Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка» зареєстровано в міжнародних каталогах періодичних видань та базах даних: Google Scholar (Гугл Академія), Ulrichsweb Global Serials Directory, EBSCO. До друку беруться статті, які відповідають галузям науки «Літературознавство», «Мовознавство» й раніше ніде не були опубліковані.

Відповідно до усталених вимог наукова стаття має містити такі обов'язкові елементи:

- постановка проблеми загалом та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями;
- аналіз останніх досліджень та публікацій, у яких започатковано розв'язання проблеми і на які спирається автор;
- виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячено статтю;
- формулювання мети статті (постановка завдання);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- висновки теоретичне та практичне значення дослідження, можливе впровадження, перспективи наукових розробок у цьому напрямку.

Перед назвою статті, яку друкують великими буквами, зліва пишуть УДК, під ним указують ім'я та прізвище автора (авторів), ORCID і в дужках назву міста українською та англійською мовами, англійською мовою місце роботи, країну та електронну адресу; після назви наводять анотацію (до 100 слів, 250–300 знаків) та ключові слова (5–7 слів) українською мовою через крапку з комою; у кінці статті наводять список використаних джерел, ім'я та прізвище автора (авторів), назву статті, розширену анотацію (не менше 200 слів, 1800–2000 знаків) та ключові слова (5–7 слів) англійською мовою через крапку з комою, транслітерованій список джерел, наприклад:

УДК 821.161.1
<http://doi.org>

ЗІНАЇДА МОСКАЛЕНКО
ORCID 0000-0005-31467-2951

(Полтава) (Poltava)

Place of work: Poltava V.G. Korolenko National Pedagogical University

Country: Ukraine

Email: nameov@ukr.net

КРАЄЗНАВЧІ АСПЕКТИ КОРОЛЕНКОЗНАВСТВА

Анотація та ключові слова (укр. м.)

Текст статті

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Ім'я та прізвище автора, назва статті (англ. м.)

Анотація та ключові слова (англ. м.)

Транслітерованій список використаних джерел (REFERENCES)

Орієнтовний обсяг статті – до 40000 друкованих знаків (1,0 др. арк.).

Оскільки анотація англійською мовою – це самостійне джерело інформації, яке використовують у наукометричних базах, бажано, щоб її структура була такою: вступне слово про тему дослідження («The article deals with»; «This article examines the...»; «In this article, I explore...»); мета наукового дослідження («The aim of this study»); опис теоретичного і практичного значення роботи («The article gives a detailed analysis of...»); опис методології дослідження; основні результати («This article reports the results of a...»; «The main idea of the article is...»), висновки («The article is of interest to...»); цінність дослідження («The article is of great help to...»).

Використану в статті літературу (першоджерела) указують після тексту статті, розміщують обов'язково в алфавітному порядку й оформлюють згідно із ДСТУ 8302:2015 «Інформація та документація. Бібліографічне посилання. Загальні положення та правила складання». Словосполучення СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ друкують посередині великими літерами. Посилання на першоджерела наводять відповідно до міжнародного стилю APA. Внутрішньотекстове посилання містить інформацію про автора цитованої праці (редактора / укладача / назву, якщо автор відсутній), рік видання в круглих дужках.

Наприклад: *Згадуючи Полтаву часів визвольних змагань* (Соловей, 1994) або *Згідно з даними Д. Соловей (1994), 1919 р. ПССТ стала притулком для українців-утікачів з інших місцевостей*. Кілька першоджерел в одному посиланні відокремлюють крапкою з комою, наприклад: (Соловей, 1994; Мироненко, 2002).

Літературу іноземною мовою вказують після українських і російських першоджерел з усіма вихідними даними (автор, назва статті, де надрукована, місце та рік видання, сторінки тощо) в алфавітному порядку. У списку використаних джерел повинні бути тільки першоджерела, на які є посилання в статті. Якщо посилань немає, список літератури не потрібний.

Транслітерований список використаних джерел (REFERENCES) оформлюють відповідно до міжнародного стилю APA і розміщують в останній частині англomовного блоку метаданих. Назву REFERENCES друкують посередині великими буквами.

REFERENCES необхідно наводити повністю окремим блоком, повторюючи список використаних джерел, наданий українською / російською мовами, незалежно від того, є в ньому іноземні джерела чи немає. Якщо в списку є посилання на іноземні публікації, їх повторюють у списку, наведеному латиницею, але дещо видозмінено.

Цитований матеріал наводять в алфавітному порядку за прізвищем автора (редактора / укладача, якщо немає автора) без нумерації.

У переліку кількох авторів окремої роботи використовують амперсанд (&) замість слова «і» перед іменем останнього автора. Наприклад: Hubbard, R. G., Koehn, M. F., Omstein, S. I., Audenrode, M. V., & Royer, J.

Якщо джерело без автора, його необхідно розподілити за першою літерою назви.

Якщо в публікації зазначено не більш ніж сім авторів (редакторів / укладачів, якщо книга без автора), то в цьому списку необхідно вказати всіх авторів. Якщо зазначено вісім та більше авторів (редакторів / укладачів), то необхідно перерахувати імена перших шести авторів, а потім поставити три крапки (...) та додати ім'я останнього автора.

Кожен бібліографічний опис джерела починається з нового рядка з вирівнюванням у шир без відступів. Якщо джерело займає кілька рядків, тоді перший рядок опису вирівнюється в шир без відступів, а наступні рядки мають відступ і використовують клавіші Ctrl+T). Наприклад: Gregory, G., & Parry, T. (2006). *Designing brain-compatible learning* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Corwin.

Назви книг, журналів зазначають без скорочень і виділяють курсивом.

Для перекладу прізвищ авторів, назв статей, книжок, видавництв тощо радимо користуватися онлайн-конвертерами окремо для української та російської мов:

стандартна українська транслітерація (Паспортна КМУ2010) <http://www.slovnyk.ua/services/translit.php>,
російська – <http://ru.translit.net/?account=zagranpassport>.

Нижче наведено зразки для опису джерел українською / російською мовою (за різними типами матеріалів) разом із прикладами. Для англomовних джерел використовуються ті самі схеми, проте в них немає зазначення транслітерованого варіанту назви.

Стаття з періодичного видання

Ivanova, I. (2017). *Istoriia amerykanskoi literatury [History of American Literature]*. *Filolohichni nauky [The Philological Sciences]*, 3, 71, 70-76 [in Ukrainian].

Книга

Savchenko, A., Cherkavskaya, O., Rudenko, B., & Bolotov, P. (2010). *Istoriia amerykanskoi literatury [History of American Literature]*. Poltava: Poltava-Media [in Ukrainian].

Частина книги (розділ, стаття)

Franchuk, V. Yu. (2012). *Vtracheni nadii [The lost hopes]*. In V. V. Zhaivoronok (Ed.), *Oleksandr Opanasovych Potebnia. Storinky zhyttia i naukovoї diialnosti [Oleksandr Opanasovych Potebnia. The pages of life and scientific career]* (pp. 111–134). Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho [in Ukrainian].

Стаття з електронного періодичного видання

Hsues, C. (2010). *Weblog-based electronic portfolios*. *Education Technology Research*, 58(2), 11-27. Retrieved from <http://elibrary.lt/resursai/Uzsienio%20leidiniai/Kaliningrad/Uchebnye-e-pub/>

Стаття зі збірника доповідей конференцій

Jossang, A., & Maseng, T. (Eds.). (2009). *Identity and privacy in the Internet age*, 14th Nordic conference on secure IT systems, NordSec 2009. Heidelberg, Germany: Springer Berlin.

Дисертація та автореферат дисертації

Savchenko, A. P. (2017) *Istoriia amerykanskoi literatury [History of American Literature]* (Extended abstract of PhD diss.). Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Poltava [in Ukrainian].

Якщо немає даних про автора (колектив авторів), але є дані про редактора, то на початок посилання виносять дані про нього, наприклад:

Savchenko, A. P. (Ed.) (2010) *Istoriia amerykanskoi literatury [History of American Literature]*, Poltava: Poltava-Media.

В іншому разі на початок посилання виносять назву організації (установи), що видала матеріал, наприклад:

Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University (2017) *Istoriia amerykanskoi literatury [History of American Literature]*, Poltava: Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University.

Слово «видавництво» («publishing») тощо в посиланні не вказують; зазначають лише назву видавництва чи організації, наприклад: Savchenko A. P. (2017) *Istoriia amerykanskoï literatury [History of American Literature]*. Poltava: Poltava-Media (а не Poltava: Publishing Poltava-Media або Poltava: Poltava-Media Publishing).

Цитати з наукових видань наводять тією мовою, якою написано статтю до збірника наукових праць «Філологічні науки», а з художніх творів – мовою оригіналу або в перекладі (українською, російською). У тексті цитати оформляють за зразком, або “ ”.

Статтю набирають у текстовому редакторі Microsoft Word без автоматичного й ручного розподілу переносів; гарнітура – Times New Roman; кегль – 14 пт; міжрядковий інтервал – 1,5; відступ абзацу – 1,25 см; формат – А 4; поля: верхнє, нижнє, праве – 2 см, лівє – 3 см; сторінки нумерують, кількість рядків на сторінці – до 30. У тексті статті не можна використовувати підкреслень. Графічні об'єкти чи малюнки, додатково подають у вигляді окремих файлів у форматі TIFF (розподільна здатність 300 dpi).

На окремій сторінці наводять **відомості про автора**: науковий ступінь, учене звання, посада, місце роботи, індекс ORCID; адреса, номер телефону, e-mail. Наприклад:

Москаленко Зінаїда Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри світової літератури Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка, індекс ORCID; адреса, телефон, e-mail.

До редакції за e-mail адресою philnauk_poltava@ukr.net необхідно надіслати:

- електронну версію статті у форматі RTF;
- відомості про автора;
- копію документа про оплату.

Статті аспірантів і дописувачів без наукового статусу мусять бути супроводжені відгуком наукового керівника, засвідченим в установленому порядку.

До друку також можна пропонувати рецензії на монографії, наукові збірники, посібники, хроніку наукових подій (обсяг до 5 стор.)

Рукописи редагує та рецензує редакція. Статті можуть відхилити або повернути авторам для доопрацювання, якщо вони не відповідають концепції видання, ліцензованим галузям науки («Літературознавство», «Мовознавство»), вимогам щодо якості та оформлення. Процес рецензування закритий, може тривати 1–2 місяці, про його результат дописувачі будуть проінформовані.

Рекомендацію до друку надає редакційна колегія видання та ухвалює вчена рада університету. Редакційна колегія може не поділяти поглядів дописувачів.

Надсилаючи статтю до редакції, автор дає згоду на її публікацію. Усі права захищені. Передруки й переклади опублікованих статей можливі з дозволу автора й видання.

Матеріали публікують коштом авторів. Вартість однієї сторінки друкованого тексту – **40 грн.**

Додатково та окремо оплачують **DOI – 45 грн.** за статтю. Одноосібні статті докторів наук видають безкоштовно. Квитанцію про оплату публікації слід надіслати до редакції після повідомлення про ухвалення статті до друку.

Реквізити для оплати статті:

ОДЕРЖУВАЧ: Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка

РАХУНОК: UA378201720313241004201005954

КОД ЄДРП: 31035253

МФО: 820172

КОД ПОСЛУГИ: 25010100

БАНК ОДЕРЖУВАЧА: Державна казначейська служба України м. Київ

ПРИЗНАЧЕННЯ ПЛАТЕЖУ: за публікацію статті у збірнику «Філологічні науки».

Контактні телефони:

+380532227880 (кафедра світової літератури);

+380969227712 (відповідальний секретар Вікторія Леонідівна Кравченко).

Наукове видання

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

НАУКОВИЙ ЖУРНАЛ

Випуск 34

Літературні редактори *Н. І. Тарасова, Ю. І. Браїлко*
Редактор англomовного тексту *В. Л. Кравченко*
Бібліографічний редактор *І. М. Лесунова*
Технічний редактор *А. І. Тимощук*
Комп'ютерна верстка *А. І. Тимощук*

Підписано до друку _____. 2021 р. Формат 60x84/8. Гарнітура
Palatino Linotype. Папір офсетний. Друк офсетний. Ум-друк.
арк. 12,32. Обл.-вид. арк. 10,7.
Наклад 100 прим. Зам. № 1903

Віддруковано в ПНПУ імені В. Г. Короленка,
вул. Ostроградського, 2, м. Полтава, 36003
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
серія ДК № 3817 від 01.07.2010 р.